M. MAIMONIDE

CĂLĂUZA RĂTĂCIȚILOR

În românește și prefață
de
DUMITRU HÎNCU

Cuvânt către cititor
de
Acad. N. CAJAL

CUPRINS

Cuvânt către cititor, Acad. N. Cajal 7
Prefață, Dumitru Hîncu 9

DUMNEZEU 21
I. Dumnezeu în limba oamenilor 23
II. Atributele lui Dumnezeu 31
III. Numele divine 46

LUMEA 55
I. Descrierea lumii 57
II. Originea și destinul lumii 76
III. Schimbările lumii 96

OMUL 99
I. Omul în lume 101
II. Omul față cu Dumnezeu 112

PROFETUL 137
I. Însușirile profetului 139
II. Caracterele profeției 151

LEGEA 169
I. Natura Legii 171
II. Explicarea Legii 188

CULTUL SUPREM 225
I. Cunoașterea lui Dumnezeu 227
II. Imitarea lui Dumnezeu 238

Cuvânt către cititor

Socotesc, în același timp, ca o cinste și o mare, reală plăcere invitația pe care mi-a adresat-o Editura Hasefer de a scrie un scurt cuvânt introductiv la prima ediție românească a Călăuzei rătăciților, *una din cele trei opere majore ale lui Maimonide și, de fapt, cea care i-a adus suprema recunoaștere, atât a contemporanilor, cât și a posterității.*

E adevărat, în cursul anilor eu m-am ocupat îndeosebi de activitatea lui ca medic și autor de lucrări de specialitate. Căci a scris mult despre medicații, diete și tratamente; până astăzi au supraviețuit zece dintre amintitele lucrări, dar nu-i exclus ca, la origine, să fi fost mai multe.

Am fost profund mișcat de mesajul cuprins în Jurământul unui medic *(pe care dealtfel l-am tradus) și în care, printre altele, Maimonide spunea: „Vino-mi în ajutor, Dumnezeul meu, ca să-mi pot împlini munca așa cum se cuvine. Pune în inima mea iubirea de știință și iubirea de făpturile tale". Sau: „Fă ca trupul și sufletul meu să fie dârze ca să poată fi oricând de folos celui sărman și celui bogat, omului bun și celui rău, prietenului și vrăjmașului".*

Apropiindu-mă astfel de opera lui, am fost, însă, cucerit și de mesajul său filosofic, de îndelungul și strălucitul său efort de a concilia știința cu credința cea

mai sinceră, revelația cu rațiunea și, în genere, de a facilita omului calea către înnobilarea ființei sale prin cunoaștere.

Idei-forță care, printre multe altele, se regăsesc și în paginile Călăuzei rătăciților *și care, sunt sigur, vor constitui o mare surpriză pentru cei ce se vor cufunda în lectura lor. Căci este, realmente, monumentul unei epoci, nu numai pentru gândirea iudaică, ci îndeobște pentru istoria filosofiei; întrucât a exercitat o mare înrâurire nu numai asupra teologilor evrei și a doctorilor arabi, ci și a principalilor făuritori ai scolasticii creștine.*

Pentru că, dacă în lucrările sale anterioare, el a abordat doar în treacăt marile probleme ale spiritului uman, în Călăuza rătăciților *Maimonide a aprofundat aspectele esențiale ale procesului de cunoaștere și și-a prezentat cele mai intime și mai cutezătoare idei cu o mare putere de convingere, ce nu vor lăsa indiferenți, sunt sigur, pe nici unul dintre cititorii ei.*

Tot atâtea motive care mă îndreptățesc să cred că, punând acum la îndemâna publicului cititor din țara noastră această operă capitală a marelui gânditor, Editura Hasefer face un mare, incontestabil, act de cultură, motiv în plus de a-i mulțumi cu recunoștință.

Acad. N. CAJAL

PREFAȚĂ

Prin strădania editurii „Hasefer", cititorul român interesat de marii cărturari și de fecundele curente de gândire ce și-au pus o amprentă indelebilă asupra formării omului modern a putut relua, după aproape trei sferturi de veac de întrerupere, legătura spirituală cu Moise Maimonide, una din figurile cele mai incitante ale istoriei intelectuale de la începutul mileniului nostru. Într-adevăr, în 1998 editura a publicat biografia și exegeza *Maimonide sau celălalt Moise*[1] și primul volum din *O istorie intelectuală a iudaismului*[2], cu un amplu capitol consacrat autorului *Călăuzei rătăciților*, ambele datorate unui erudit cercetător al efervescenței culturale din sânul iudaismului, Maurice-Ruben Hayoun.

Am afirmat că cititorul român a putut relua legătura cu Maimonide pentru că, poate nu e lipsit de interes, tot într-un singur an, dar de astă dată în 1935, au mai apărut în țara noastră două studii consacrate vieții și semnificației operei lui Maimonide. Cel dintâi, traducerea unei investigații semnate dr. I. Ghinzbourg, a apărut în versiunea românească a lui B. Bazal Derera la *Institutul de arte grafice și editură Slova*, A. Feller (133 p.). Al doilea, o cercetare originală, întreprinsă

[1] Trad. de C. Litman și prefață de Acad. Nicolae Cajal.
[2] În românește de Dumitru Hîncu.

de doctorul în filosofie Mihai Uță, a fost publicat de Editura *Oficiul de librărie,* Alexandru Pasere (72 p.).

Asupra acestui din urmă autor merită, de altfel, să ne oprim puțin, întrucât era un cercetător cunoscut și recunoscut în materie de istorie a filosofiei, publicând atât la Iași, cât și la București. În 1929 i-a apărut studiul *Auguste Comte și estetica*, în 1930 — la Editura Casei Școalelor — volumul *Descartes. Metafizica și știința*. În 1935, când a publicat studiul *Mose Maimonide*, a mai tipărit la Iași *Josnicia și măreția omului* (Blaise Pascal), *La Philosophie de Léon Brunschvicq* (Extras din revista *Atheneum* An 1, Nr. 2) și *Logica negației*, iar după alți doi ani *Noțiunea de substanță în filosofia greacă*. În 1939 a trecut, se pare, la București, unde *Revista de filosofie* i-a adăpostit studiul *Afirmația și negația*, iar din nou Editura Casei Școalelor i-a publicat volumul *Pascal*. Personalitatea lui Maimonide l-a atras și fascinat prin neobositul și strălucitul efort al gânditorului evreu de a concilia preceptele legii iudaice cu rezultatele științei speculative, convingerea sa că știința și credința pot merge mână în mână, că o concepție nu poate fi adevărată din punctul de vedere al filosofiei și falsă din acela al teologiei sau invers. Bun cunoscător al bibliografiei despre Maimonide, Mihai Uță i-a descris, deopotrivă, viața și opera, stăruind îndeosebi asupra *Călăuzei nehotărâților*, cum a numit el principala lucrare a filosofului evreu, ghidându-se — era să spunem călăuzindu-se — după exegeții germani care au tradus ebraicul *More nebuhim* prin *Führer der Unschlüssigen*. De altfel, în decursul timpului, pentru această operă a lui Maimonide s-au mai propus — din rațiuni uneori bine argumentate — și alte titluri, dar

asupra acestei probleme mai specioase nu e cazul să stăruim în aceste sumare considerații preliminare.

Mai important mi se pare este să precizăm că această versiune românească este întru totul datoare textului stabilit, la jumătatea secolului trecut, de marele orientalist care a fost Salomon Munk. Născut în 1803 la Gross Glogau, a urmat cursurile Universității din Berlin, pe care a părăsit-o, însă, spre a se stabili în Franța, din cauză că pe vremea aceea evreii din Prusia nu puteau ocupa nici o funcție publică fără un examen foarte restrictiv. În drum spre Paris s-a oprit la Weimar, unde l-a vizitat pe Goethe, care a și notat în *Jurnal* trecerea lui Munk pe acolo. În capitala Franței, unde a ajuns în 1828, a început, foarte modest, o mare carieră, în speță ca preceptor al copiilor lui Gustave și Alphonse de Rotschild. Dar, în 1838 s-a putut consacra catalogării manuscriselor ebraice, aramaice, siriene și arabe de la Biblioteca Națională din Paris, unde a descoperit, printre altele, foarte importante izvoare arabe pentru istoria evreilor din Spania maură. Principalele lui lucrări au, de aceea, ca temă tocmai literatura iudeo-arabă. A comparat textul arab din *More nebuhim* cu alte manuscrise ale acestei opere aflate la Paris și Oxford, l-a studiat cu pasiune pe Aristotel și a publicat, între 1856 și 1866, textul arab al *Călăuzei*, concomitent cu traducerea lui franceză, prevăzut cu un mare număr de note și comentarii. Pentru meritele lui științifice, în 1865 Munk a fost ales membru al celebrei Académie des Inscriptions et Belles Lettres, iar în 1865, deși orbise între timp, i-a urmat lui Ernest Renan la catedra de ebraistică de la Collège de France.

Așadar, textul pe care-l supunem cititorilor noștri urmează versiunea stabilită de Munk. Cu o excepție

ce trebuie, totuși, neapărat semnalată. Anume că originalul este mult mai vast și mai greu accesibil lectorului modern. Spre a ocoli acest impediment, în 1930 Edmond Fleg a procedat la o selecție a celor mai frumoase și mai semnificative pagini din *Călăuza rătăciților*, pe care a publicat-o într-un volum din colecția *Judaïsme* pe care o îngrijea la binecunoscuta editură pariziană *Rieder*. Această versiune o prezentăm și noi, acum, în traducere românească.

Ordine de idei ce ne impune numaidecât să adăugăm și că Edmond Fleg era binecunoscut nu numai de cititorii francezi, ci și de publicul cultivat din țara noastră, atât ca dramaturg — autor al multor comedii de succes ca: *Le trouble-fête, La maison du Bon Dieu* sau *Le marchand de Paris* — cât și pentru colaborarea sa cu George Enescu, care s-a inspirat din poemul său *Oedip*[1] în opera omonimă. În același timp, Fleg hrănea o adevărată pasiune pentru istoria poporului evreu, căreia i-a consacrat nenumărate volume din care citățm doar câteva: *Anthologie juive*, vol. I–II, Paris 1923; *Moise (Les vies légendaires)*. Paris, 1925; *Pourquoi je suis juif*. Paris, 1928; *Solomon*, Paris, 1930; *Israël et moi*, Paris, 1936; *Anthologie juive, des origines à nos jours*, Paris, 1956. Două din ele au fost, de altminteri, traduse și la noi, curând după apariția lor, anume: *De ce sunt evreu* (În românește de H. Korbert). Iași,

---

[1] Vezi: Oedip. Tragedie lirică în patru acte. Libretul de Edmond Fleg. Muzica de George Enescu. Prefață: Acad. Mihail Jora, Buc. 1964.

Oedip. Tragédie lyrique en 4 actes et 6 tableaux de Georges Enesco, op. 23. Poème de Edmond Fleg. Buc. 1965.

Oedipe. Tragédie lyrique en 4 actes et 6 tableaux. Poème de Edmond Fleg. Musique de Georges Enesco. Paris. Académie Nationale de Musique et de Danse (Programme nr. 12).

1928 și *Moise* (Traducere de Isaia Răcăciuni). București, f.a.

Această operă a lui Maimonide, *Călăuza rătăcitilor*, vrem să subliniem fie și în linii foarte mari, a avut un mare răsunet și a fost considerată punctul culminant al raționalismului evreiesc din Evul Mediu. Căci, într-adevăr, la foarte scurtă vreme după ivirea ei, *Călăuza* a devenit un adevărat ferment, ce a vivifiat gândirea tuturor marilor filosofi evrei contemporani cu ea sau din secolele imediat următoare. Ceea ce n-a împiedicat ca, odată cu influența-i crescândă, *Călăuza* să se afle și la originea unor aprinse reproșuri, venite din partea celor care nu-i puteau ierta lui Maimonide că afirmase că nu practica moralei, ci cunoașterea asigură nemurirea; că omul superior beneficiază de o providență specială, că orice revelație este pur spirituală și interioară, că preceptele mozaice au o motivare rațională, iar multe practici au fost concesii făcute spiritului popular. Ele au fost doar instituții tranzitorii; că îngerii, raiul și infernul nu există în realitate sau că nu trebuie acordată nici o însemnătate magiei și demonologiei. Acest din urmă reproș a venit, evident, din partea esotericilor, a partizanilor și practicanților Cabalei. Toate acestea au fost, însă, o furtună trecătoare; iar influența lui Maimonide nu s-a oprit nici odată cu ivirea zorilor epocii moderne. Operele lui Spinoza, bunăoară, oferă un elocvent exemplu de studiere atentă a mesajului lui Maimonide, pe care *Tratatul teologico-politic* îl citează deseori. Moses Mendelssohn (1729–1786) l-a devorat mai întâi și apoi l-a discutat pe Maimonide, cu o adevărată patimă. Solomon Maimon (1754–1800), un alt mare cărturar evreu-german, a spus despre Maimonide că: „Din gura lui crezi că

auzi glasul ce insuflă respect adevărului însuși". Iar în *Lebensgeschichte*, autobiografia lui, a închinat nu mai puțin de zece capitole analizei *Călăuzei*...

Scrierile lui Maimonide n-au fost, însă, citite și comentate doar de evrei, ci și de musulmani și de creștini.

Deși și-a scris lucrarea în arabă, dar cu caractere ebraice, de teamă să nu-i șocheze pe musulmani prin teoria lui asupra profeției — cum socotește Louis-Germain Lévy[1] — dacă ei ar fi încercat să i-o aplice lui Mahomet, *Călăuza*.... n-a întârziat să fie transcrisă în caractere arabe. Încât chiar primul său traducător evreu, *Ibn Tibbon*, s-a putut prevala de un astfel de exemplar.

În Egipt, teologii copți au studiat *Călăuza*... și au făcut mai multe copii. Ioseph Caspi sau Bonefoux d'Argentières (sec. XIV) a relatat că la Fez, în școlile mahomedane, erau invitați evrei spre a ține conferințe despre *Călăuza*... Și exemplele ar putea continua. După cum au fost și musulmani fanatici, care au pretins că Maimonide și-a transformat coreligionarii în atei sau *moatili*. Abd el-Latif[2], de pildă, a estimat că lucrarea lui Maimonide *răsturna principiile religiei, prin înseși mijloacele utilizate spre a o consolida*.

În ce privește scolastica creștină, dacă ar fi, desigur, exagerat să se afirme că teologia iudaică a exercitat o influență preponderentă asupra evoluției sale, nu e mai puțin cert, totuși, că mulți mari gânditori creștini au utilizat opera filosofului evreu, spre a pune de acord aristotelismul cu doctrinele biblice, unii adaptându-i doar demonstrația, alții citându-l explicit.

---

[1] Louis-Germain Lévy. Maimonide. Paris. Librairie Felix Alcan, 1932, 286 p.

[2] De Sacy. *Relation de l'Egipte* par Abd el-Latif. Paris 1810, p. 356, 466.

Louis-Germain Lévy îi amintește, de pildă, în această ordine de idei — în doctul său studiu — pe Guillaume d'Auvergne, Alexandre de Hales sau Vincent de Beauvais. Dar cel care i-a întrecut pe toți ceilalți teologi de până atunci în cunoașterea literaturii iudaice a fost Albert cel Mare (1193–1280) care, asemenea multor gânditori evrei, s-a referit în mai multe rânduri la rabi Moyses Aegyptius (se știe, Maimonide și-a petrecut ultima parte a vieții în Egipt, la Fostat — vechiul Cairo — ca medic al vizirului sultanului Saladin, unde și-a scris *Călăuza*... pentru discipolul său Iosef ben Iehuda). El s-a declarat, de pildă, de acord cu acesta că din toate numele atribuite lui Dumnezeu, cel inefabil, tetragrama era poate cel mai potrivit, întrucât îi exprima existența pură. După cum tot același celebru dominican s-a sprijinit, în bună măsură, în doctrina sa pe argumentarea raționalistă a lui Maimonide asupra creării lumii, asupra îngerilor și a profeției.

Înrâurirea lui Maimonide este și mai evidentă la Toma de Aquino. *Creator al unui sistem armonios și închis al teologiei creștine, Toma de Aquino* — demonstrează convingător Louis-Germain Lévy — *a preluat doctrinele gânditorului evreu nu la modul exterior, ci le-a elaborat și încorporat în opera sa»*, urmându-l de aproape în argumentarea asupra cunoașterii existenței și esenței divine, a atributelor, omniștiinței, providenței, atotputerniciei lui Dumnezeu sau asupra profeției.

Iar dacă Bonaventura (1221–1275), Roger Bacon (1214–1292) sau Raymond Lulle (1235–1305) nu par să-l fi cunoscut pe Maimonide, în schimb la Duns Scot (1266–1308) au putut fi relevate neîndoielnice puncte de contact ca, de exemplu, în descrierea diverselor

trepte ale profeției sau în deosebirea ce trebuie făcută între comandamentele Legii și preceptele ceremoniale.

Jean Bodin (1530–1596) a fost, indiscutabil, un alt mare admirator al lui Maimonide, pe care l-a socotit cel mai strălucit și profund filosof evreu. *Călăuza...* a fost cu atenție citită și de celebrul filolog J.J. Scaliger (1530–1609), care, într-o scrisoare, a ținut să arate chiar că poseda atât un exemplar arab, cât și unul ebraic. În veacul care a urmat, atenția cărturarilor neevrei asupra operei lui Maimonide a fost din nou atrasă grație traducerii latine a *Călăuzei...* publicată în 1629 de Buxtorf tânărul, după versiunea ebraică a lui Ibn Tibbon. Din această traducere a lui Buxtorf a preluat apoi Leibniz (1646–1716) citatele ce le-a dat din Maimonide, pe care l-a socotit, deopotrivă, un filosof, un matematician, un medic și un exeget de prim ordin.

La rândul lui, Pierre Bayle (1647–1706), scriitor, erudit, critic și filosof francez, cu care Leibniz a polemizat în legătură cu anumite considerații din *Călăuza...*, într-un *Răspuns către episcopul King* (Rotterdam, 1709, p. 797), a ținut să specifice: *Rabinul Maimonide a fost, fără îndoială, cel mai dibaci scriitor al neamului său. A fost un bun filosof și s-a străduit cu multă osârdie să lumineze cele mai dificile obstacole, având pentru asta daruri eminente.*

Cu aceste opinii, ajungem *în pragul unei epoci în care gândirea lui Kant,* — cum spunea Louis-Germain Lévy, la care ne-am mai referit — *transformismul și critica scripturară vor plasa problemele în planuri pe care Maimonide nu le putea bănui.* E deajuns, poate, să ținem seama fie și numai de împrejurarea că progresele astronomiei au dat o lovitură decisivă teoriei sferelor și a inteligențelor separate.

Ceea ce-i, însă, absolut remarcabil e că această evoluție firească, mai mult chiar, necesară și inevitabilă, n-a știrbit, totuși,nimic — pentru cine citește astăzi *Călăuza rătăciților* — din sentimentul înviorător al contactului cu o gândire liberă, total străină de orice prejudecăți și năzuind cu pasiune către descoperirea adevărului: un adevăr care să fie de folos omului, care să-l facă mai bun, mai frumos sufletește și mai de folos semenilor săi.

Toate marile enciclopedii ale lumii certifică, de altfel, fără ezitare, incontestabila valoare a operei lui Maimonide.

Brockhaus Enzyklopedie, ediția 1991, constată: *Maimonide pune în lumină într-un spirit raționalist concordanța de principiu dintre rațiune (filosofie, științe) și credință și năzuiește să elibereze omul de orice autoalienare (superstiții, iraționalism).*

La Grande Encyclopédie. Inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts notează: *Influența filosofiei lui Maimonide a fost considerabilă. El a fost nu numai unul dintre primii intermediari între Aristotel și doctorii scolasticii, dar aceștia l-au cunoscut și omagiat prin gura lui Albert cel Mare și a Sfântului Toma.*

Enciclopedia italiana, vol XXI, subliniază: *Călăuza maimonidiană a stat la temelia filosofiei religioase a iudaismului în cursul veacurilor și a exercitat o mare înrâurire atât asupra gânditorilor musulmani, cât și, prin intermediul traducerii latine, asupra scolasticilor.*

La Grande Encyclopédie, Librairie Larousse, 1974, observă că în *Călăuza rătăciților autorul arată că doar filosofia — aceea a lui Aristotel — este calea ce duce către Dumnezeu. Maimonide se impune astfel ca unul*

dintre cei dintâi și cel mai remarcabil mijlocitor dintre Aristotel și scolastică.

Enciclopedia Catolica, 1951, conchide: *Principala operă filosofică a lui Maimonide, pe care Gilson o definește ca pe o adevărată summă a teologiei scolastice iudaice, e* More nebuhim.

Diccionario Enciclopedico Salvat, Barcelona–Madrid, 1960, amintește că Maimonide e *considerat figura capitală a iudaismului din Evul Mediu, prin capacitatea sa de sinteză și ordonare, prin claritatea expunerii și a gândirii.*

Ar fi nedrept să sărim peste aprecierea cuprinsă în *Dicționarul Enciclopedic Român*, 1965, care — e adevărat, doar în câteva rânduri — a semnalat, totuși, că *opera sa* Călăuza șovăielnicilor *(1190), care deține un rol important în cadrul filosofiei ebraice și arabe, a influențat scolastica târzie.*

Și înșiruirea ar putea continua, dar o încheiem aici completând-o, poate superfluu, cu afirmația că cel mai mare spațiu îi acordă lui Maimonide *Encyclopaedia Judaica*, Ierusalim, 1978, care cuprinde și cea mai sintetică dar, în același timp, și cea mai cuprinzătoare caracterizare a acestuia. Iat-o: *Cea mai ilustră figură în iudaism în era post-talmudică și una din cele mai mari din toate vremurile.*

Ce ar mai fi de spus? Restul, desigur, după lectură.

DUMITRU HÎNCU

Oameni, către voi strig și spre fiii oamenilor se îndreaptă glasul meu.

(Prov. VIII, 4)

Scopul acestui tratat este știința Legii în realitatea ei sau, mai degrabă, acela de a-l trezi pe omul religios, care e perfect în religia și în deprinderile sale, dar a studiat și științele filosofilor și le cunoaște diferitele subiecte. Pe cel pe care rațiunea umană l-a atras în câmpul ei, dar se simte stingherit de înțelesul literal al Legii. Se va lăsa el călăuzit de rațiunea sa și va respinge ce a învățat? În care caz, el va crede că a respins temeliile Legii. Sau se va ține de ce a înțeles, fără să se lase ispitit de rațiune? În felul acesta el ar întoarce spatele rațiunii, s-ar depărta de ea, socotind, totuși, că a suferit o pagubă și o pierdere prin religia lui. Și nu va conteni să sufere în inima sa o mare tulburare.

Acest tratat mai are, însă, și un alt țel: acela de a deslușI alegorii foarte obscure, întâlnite în cărțile profeților și pe care necunoscătorul și nechibzuitul le iau în înțelesul lor exterior, fără a vedea în ele un sens ezoteric. Dar chiar dacă sunt cercetate de un om cu adevărat învățat, și acesta se alege cu o mare tulburare când le ia în înțelesul lor exterior; după ce îi vom fi explicat, însă, înțelesul alegoriei, el va fi îndrumat pe

calea cea bună și va scăpa de această tulburare. De asta am și numit acest tratat *Călăuza celor nehotărâți sau rătăciți*... (Vol. 1, pag. 6–7)[1].

Dumnezeu Preaînaltul știe că eu am fost totdeauna încercat de o foarte mare teamă de a așterne în scris lucrurile pe care am să le expun în acest tratat; căci sunt lucruri ascunse și despre care nicicând nu s-a scris o carte printre coreligionarii noștri, în această vreme de înrobire... Cum, dar, aș putea eu crea ceva nou și a-l așterne în scris! Cu toate acestea, m-am rezemat pe două principii; mai întâi pe ceea ce rabinii au spus despre lucruri asemănătoare: *Când e clipa de a lucra pentru Domnul* etc; sau pe ce au mai spus încă: *Toate lucrările în numele Cerului săvârșite fie*. Așadar, pe aceste două principii m-am sprijinit când am scris unele lucruri din acest tratat. În sfârșit, sunt cel care, văzându-se închis într-o arenă strâmtă și negăsind mijlocul de a preda un adevăr bine demonstrat într-un mod potrivit pentru un singur om deosebit, și care poate să displacă la zece mii de ignoranți, preferă să vorbească pentru acest singur om. Fără a lua în seamă oprobriul marii mulțimi și doritor să-l scoată pe acest singur om deosebit din încurcătura în care a căzut și să-i arate calea de a ieși din rătăcirea lui, spre a deveni perfect și a dobândi pacea. (I, 25).

---

[1] Referințele dintre paranteze trimit la ediția completă în trei volume (Paris. 1863).

DUMNEZEU

I. DUMNEZEU ÎN LIMBA OAMENILOR

1. Limbajul Bibliei

Trebuie să știi[1] că ar fi primejdios a începe învățătura cu metafizica; de asemeni, ar fi primejdios a explica dintru început înțelesul alegoriilor profetice și a deslușì dintr-o dată sensul metaforelor folosite de profeți, de care cărțile lor sunt pline. Dimpotrivă, tinerii trebuie să se maturizeze, iar neputincioșii, ajutați în funcție de puterea lor de înțelegere; dar cel ce se vădește un spirit perfect și pregătit pentru o treaptă superioară, adică pentru treapta speculației demonstrative și a adevăratelor argumentări ale inteligenței, trebuie să fie ajutat să înainteze puțin câte puțin, până ajunge la perfecțiune, fie prin cineva care să-l impulsioneze, fie prin el însuși. Când se începe, însă, cu știința metafizică, ea dă naștere nu numai unei tulburări a credințelor, ci chiar necredinței.

Nu pot să asemăn toate acestea decât cu cineva care ar da unui sugar pâine, carne și vin; căci, de bună seamă, l-ar ucide, nu pentru că alimentele amintite sunt în sine rele și contrarii naturii omului, ci pentru că cel care ar fi hrănit cu ele e prea slab spre a le digera, în așa fel încât ele să-i fie de folos. Și tot astfel, dacă adevărurile metafizice ar fi prezentate într-un chip

[1] Maimonide se adresează mereu tânărului său discipol, Iosef ben Iehuda, căruia i-a închinat lucrarea.

tenebros și enigmatic și dacă învățații le predau utilizând tot soiul de artificii spre a le propovădui fără a se rosti limpede, acest lucru nu se întâmplă pentru că ele cuprind în sine ceva rău sau pentru că zdruncină temeliile religiei, cum cred ignoranții ce pretind că au ajuns la treapta speculației; ci sunt învăluite pentru că, la început, inteligențele nu sunt în stare să le primească, dar au fost lăsate să fie întrevăzute pentru ca omul perfect să le cunoască; de aceea și sunt numite *misterele* și *tainele Torei*, cum o vom explica.

Ăsta-i motivul pentru care *Scrierea Sfântă s-a exprimat pe limba oamenilor*, cum am arătat. Căci ea e destinată a sluji ca primă învățătură și să fie deprinsă de copii, de femei și de toți oamenii ce nu sunt în stare să înțeleagă lucrurile în realitatea lor. De aceea, ei au trebuit să se mulțumească doar cu autoritatea Legii de fiecare dată când era vorba de o opinie adevărată, al cărei adevăr era dorit a fi proclamat; iar față de orice lucru ideal s-a arătat că el *există*, fără a îndemna la cercetarea adevăratei sale naturi. Când, însă, individul s-a perfecționat, iar *tainele Torei* îi sunt descoperite fie de un altul, fie de el însuși, prin combinarea lor el ajunge la punctul de unde recunoaște aceste opinii adevărate; fie prin veritabilele mijloace de a constata adevărul, fie prin demonstrație, când aceasta e cu putință, fie prin argumentări solide, când acest mijloc este la îndemână. Și, la fel, își reprezintă în realitatea lor aceste lucruri ideale, ce erau pentru el roade ale imaginației și figuri, înțelegându-le adevărata ființă. (1.114–117)

2. Antropomorfismele Bibliei

Am spus că există o mare deosebire între a aduce pe cineva la simpla noțiune a existenței unui lucru și adâncirea esenței și substanței acestuia. Dacă, bunăoară, ai vrea să faci cunoscut unui locuitor dintr-o țară pe regele ei, pe care el nu-l cunoaște, spre a-i atrage luarea-aminte asupra existenței sale, ai putea proceda în mai multe feluri. I-ai spune, de exemplu: E un om înalt, alb la față, cu părul cărunt, făcându-l astfel cunoscut prin caracteristicile sale. Ori i-ai putea spune: E cel înconjurat de o mare mulțime de călăreți și pedestrași, cu săbiile scoase, deasupra căruia flutură steaguri și pentru care sună trompetele. Sau: E cel care stă în palatul care există în cutare oraș din țară; ori încă: Cel care a poruncit să se înalțe acest zid sau să se construiască acest pod; sau, în fine, l-ai putea descrie prin alte fapte sau relații cu anume lucruri. I-ai putea, de asemeni, semnala existența prin împrejurări mai puțin învederate decât acestea. Cineva, să spunem, te-ar putea întreba: Țara asta are un rege? și tu i-ai răspunde: Se înțelege; dar, ar stărui el, cum o dovedești? „Uite, îl vezi pe zaraful acela; e un ins slab, firav, care are dinaintea lui o mare cantitate de monezi de aur; și pe celălalt, voinic și gras, dar sărac, care stă în fața lui și-i cere pomană un gologan, lucru pe care bogatul nu-l face, ci se poartă urât, gonindu-l cu tot felul de vorbe. Dacă n-ar fi teama de rege, sărmanul l-ar ucide ori l-ar da în lături și i-ar lua toți banii din mână; iată altă dovadă că această țară are un rege." Îi vei demonstra astfel existența prin buna regulă ce domnește în acest

stat și care se datorează fricii pe care o insuflă regele și eventualității de a fi pedepsit de el.

În tot ce am dat mai sus drept exemple, nu există nimic care să indice esența regelui și adevărata-i substanță de suveran. E ceea ce s-a întâmplat și în toate cărțile profeților, precum și în Pentateuh, când a fost vorba de a-l face cunoscut pe Dumnezeu; căci, dat fiind că atenția tuturor trebuia îndreptată către cunoașterea existenței lui Dumnezeu și a-i face să înțeleagă că el însumează toate perfecțiunile — cu alte cuvinte, că el nu *există* numai așa cum există cerul și cum există pământul, ci ca ființă vie având știința, puterea, fapta și alte lucruri ce trebuie să fie cunoscute despre existența lui și pe care le vom înfățișa mai încolo, spiritele au fost îndrumate spre a ști că *există* prin ideea corporalității și către înțelegerea că e *viu* prin ideea mișcării. Căci mulțimea socotește, într-adevăr, că numai trupul are o existență sigură, adevărată, neîndoielnică; tot ce nu este el însuși trup dar se află într-un trup e socotit ca *existând*, însă având o existență mai redusă decât a trupului, având nevoie de trup spre a exista; ceea ce nu este, însă, trup și nici nu se află într-un trup nu este, în funcție de ceea ce omul concepe dintru început și, mai ales, prin imaginație, un lucru ce are existență. La fel, plebea nu-și alcătuiește despre *viață* altă idee decât aceea a mișcării, iar tot ce nu se mișcă datorită unei deplasări spontane în spațiu nu e *viu* în ochii ei, deși mișcarea nu este cuprinsă în substanța a ceea ce trăiește, ci e doar un accident ce-i este inerent. La fel, percepția care este cea mai familiară este aceea pe care o căpătăm prin simțuri, mai cu seamă prin auz și vedere; nu dobândim știința despre ceva și nu ne putem închipui transmiterea ideii, a sufletului unui individ

în acela al altui individ decât prin mijlocirea limbajului, adică a sunetului pe care-l articulează buzele, limba, precum și celelalte organe ale vorbirii.

Atunci când s-a dorit ca mintea noastră să perceapă că Dumnezeu *înțelege* și că o seamă de lucruri sunt comunicate de el profeților pentru ca aceștia să ni le împărtășească nouă, el ne-a fost înfățișat, pe de o parte, ca și cum ar *auzi* și *vedea* — ceea ce înseamnă că el înțelege lucrurile ce pot fi *văzute* și *auzite* — iar pe de altă parte ne-a fost înfățișat ca și cum ar *vorbi* — ceea ce înseamnă că o seamă de lucruri sunt transmise de el profeților; acesta și este înțelesul profetismului, lucru ce va fi lămurit cu o grijă deosebită. Apoi, întrucât noi nu înțelegem că am putea *produce* un obiect oarecare altminteri decât prin a-l *face* prin mânuire, Dumnezeu ne-a fost înfățișat ca *lucrând* (sau făcând lucrurile). Și iarăși, cum mulțimea nu pricepe prin *ce este viu* decât ceea ce are *suflet,* și Dumnezeu a fost descris ca având *suflet*, ceea ce înseamnă că e *viu*.

Pe de altă parte, cum n-ar fi de conceput ca noi să putem săvârși toate aceste lucruri decât folosind mădularele noastre, i-au fost atribuite și lui Dumnezeu toate organele; cele prin care se săvârșește mișcarea de pe loc, adică picioarele și talpa picioarelor; cele prin care are loc auzul, vederea și mirosul, adică urechea, ochiul și nasul; cele prin care vorbim, adică factorii vorbirii, gura, limba și glasul; în sfârșit, cele prin care fiecare dintre noi acționează lucrând, adică mâinile, degetele, palma și brațul. Pe scurt, din toate acestea rezultă că, spre a vădi lucrările sale, lui Dumnezeu i-au fost atribuite organe trupești și că înseși acțiunile sale i-au fost atribuite metaforic, spre a învedera astfel o perfecțiune ce nu rezidă în însăși acea acțiune. În felul acesta i s-au

atribuit ochi, urechi, mână, gură și limbă spre a i se învedera vederea, auzul, acțiunea și cuvântul. Însă vederea și auzul i-au fost atribuite spre a indica *percepția* în genere.

Așadar, orice organ trupesc pe care-l afli atribuit lui Dumnezeu în toate cărțile profeților este fie un organ de locomoție, spre a indica *viața,* fie un organ de simț spre a indica *percepția* sau un organ de pipăire spre a învedera *acțiunea*, ori un organ al vorbirii spre a pune în lumină înrâurirea Inteligenței[1] asupra profeților, așa cum o vom arăta. Toate aceste metafore ne conduc, deci, către a întări în noi ideea că există o făptură *vie* ce face tot ce e în afara ei și-și percepe astfel lucrarea.

În ce privește mijloacele de deplasare atribuite lui Dumnezeu, se spune, de pildă (Isaia, LXVI, 1); *Și așternutul picioarelor mele*. Cât despre organele de pipăit atribuite lui Dumnezeu, se spune bunăoară: *Mâna Domnului* (Exod, IX, 3, și *passim*); *Peste lucrările degetelor tale* (Ps. VIII, 4); *Și-ți pui mâna peste mine* (Ibid. CXXXIX, 5); *Cine a cunoscut brațul Domnului* (Isaia, LIII, 1); *Cu brat întins și cu mari judecăți* (Exod XV, 6). Organele vorbirii i s-au atribuit spunând: *Căci gura Domnului a vorbit* (Isaia I, 20 și *passim*); ... *Și-ar deschide buzele să-ți răspundă* (Iov, 11,5); *Glasul Domnului este puternic, glasul Domnului este măreț* (Ps. XXIX, 4); ... *buzele lui sunt pline de urgie și limba lui este ca un foc mistuitor* (Isaia XXX, 27). În fine, i s-au atribuit și organele simțurilor atunci când s-a spus: *Ochii Lui privesc și pleoapele lui cercetează pe*

---

[1] Adică a inspirației venite de la Dumnezeu sau de la îngeri care, conform lui Maimonide, sunt *inteligențele sferelor*.

fiii oamenilor (Ps. XI, 4); *Ochii Domnului care cutreieră* (Zaharia, IV, 10); *Doamne, pleacă-ți urechea și ascultă* (II Regi, XIX, 16). Din organele interne nu i s-a atribuit decât inima, pentru că termenul de *inimă* este un omonim care înseamnă și *inteligență* și pentru că inima este principiul vieții făpturii vii. Într-adevăr, cu ajutorul acestor expresii: *... de aceea îmi arde inima în Mine pentru El* (Ieremia, XXXI, 20); *Fiorul inimii tale* (Is. LXIII, 15), s-a dorit a desemna cu deosebire inima. Căci rărunchi este un nume cu înțeles general, desemnând mai cu seamă *intestinele* și îndeobște orice *mădular lăuntric* și, ca atare, și inima. Adevăr dovedit de folosirea expresiei: *Iar legea este în rărunchii mei* (Ps. XL. 9) ca echivalent la: *în inima mea* (I. 156–163).

Odată acest lucru lămurit, trebuie să explicăm de ce i s-au atribuit metaforic lui Dumnezeu auzul, vederea și mirosul, dar nu și gustul și pipăitul, întrucât el se află în aceeași condiție de măreție față de toate cele cinci simțuri. Când spunem că Dumnezeu *vede*, înțelesul este că el percepe lucrurile vizibile, iar când spunem că *aude*, acest lucru vrea să spună că el percepe obiectele ce pot fi auzite; ca atare, în același fel i s-ar putea atribui gustul și pipăitul, înțelegând prin asta că el percepe obiectele gustului și ale atingerilor.

Și cu toate acestea, cărțile noastre sfinte spun *Cel veșnic trăiește, Cel veșnic a'auzit, Cel veșnic a simțit*, dar nu și *Cel veșnic a gustat* sau *Cel veșnic a atins*. Cauza este că în închipuirea tuturor s-a statornicit ideea că Dumnezeu n-ar putea fi în contact cu corpurile, așa cum este un corp cu altul, căci oamenii nu-l pot vedea; or, aceste două simțuri, am în vedere gustul și pipăitul, nu percep obiectele simțirii decât dacă le ating, în vreme ce vederea, auzul și mirosul percep obiectele simțirii lor chiar dacă corpurile înzestrate cu însușiri

ce pot fi percepute se află departe; de aceea, în închipuirea plebei ele puteau fi atribuite Domnului. Apoi, atribuindu-i metaforic aceste simțuri se urmărea a arăta că el percepe acțiunile noastre; iar vederea și auzul erau suficiente pentru asta, căci prin mijlocirea acestor simțuri percepem noi ceea ce un altul face sau spune. Și astfel, într-un ansamblu de îndemnuri, doctorii Legii au spus, sub formă de dojeni și avertismente: „Află că deasupra ta este un ochi care vede și o ureche care ascultă".

Cercetând dar lucrurile de aproape, vei ști că toate simțurile se află în aceeași condiție și că deopotrivă așa cum a fost depărtată de Dumnezeu perceperea pipăitului și a gustului, pentru același motiv trebuie înlăturată și aceea a vederii, auzului și mirosului; căci toate acestea sunt percepții trupești, condiții schimbătoare, cu deosebirea că unele par drept o imperfecțiune, în timp ce altele trec drept o perfecțiune. Și tot astfel, imaginația trece drept o imperfecțiune, în vreme ce în gândire și în înțelegere imperfecțiunea nu este vădită pentru oricine; de aceea, nici nu s-a utilizat metaforic pentru Dumnezeu cuvântul *ra'ayón*, care desemnează *imaginația*, în timp ce s-au folosit cuvintele *ma'hașaba* și *tebuna* care înseamnă *gândirea* și *înțelegerea*.

Încât același lucru care s-a întâmplat cu percepțiile simțurilor exterioare s-a petrecut și cu percepțiile interioare, în sensul că unele au fost atribuite metaforic lui Dumnezeu, iar altele nu. Toate acestea *în conformitate cu limbajul oamenilor*; ceea ce ei au crezut că e o perfecțiune i-au atribuit, iar ceea ce ei socotesc a fi o vădită imperfecțiune nu i s-a atribuit. Dar dacă aprofundăm lucrurile, Dumnezeu nu are nici un atribut esențial și real legat de esența sa, așa cum o vom dovedi (I 168–171).

II. ATRIBUTELE LUI DUMNEZEU

1. Atribute și antropomorfisme

S-a ajuns a crede că Dumnezeu are atribute cam în același fel cum s-a ajuns a crede că Dumnezeu are trup. Într-adevăr, cel care crede în corporalitate n-a ajuns a o face mulțumită unei speculații intelectuale, ci urmând textul literal al cărților sfinte; or, la fel s-a întâmplat și cu atributele; văzând că în cărțile profeților și în acelea ale Pentateuhului i se atribuiau lui Dumnezeu atribute, lucrul a fost luat ad-litteram și s-a crezut că el ar avea atribute...

În legătură cu asta am să-ți dau un exemplu luat din ceea ce există aproape de noi spre a-ți arăta că agentul fiind *unul*, rezultă, totuși, acțiuni diferite, chiar dacă el n-ar avea voință și cu atât mai mult atunci când acționează cu voință. Astfel, focul lichefiază unele lucruri, coagulează altele, prăjește, arde, albește și înnegrește; iar dacă cineva ar conferi focului atributul de *albitor* sau *înnegritor*, de *arzător*, *prăjitor*, de *coagulant* sau *lichefiant* n-ar face decât să spună un adevăr. Însă cel ce nu cunoaște natura focului socotește că el include șase virtuți diferite; una prin care înnegrește, alta prin care albește, o a treia prin care prăjește, o a patra prin care arde, o a cincea care lichefiază și a șasea prin care coagulează, deși avem de-a face cu acțiuni ce se opun una alteia, iar ideea despre unele le exclude pe celelalte; cel ce cunoaște, însă, natura focului știe

că el produce toate aceste acțiuni printr-o însușire, anume prin căldură. Or, dacă acest lucru se întâmplă în ceea ce acționează în natură, cu atât mai mult trebuie să fie acest lucru adevărat când e vorba de Dumnezeu, care e mai presus de orice descriere; iar atunci când noi percepem în el raporturi de sensuri diferite, căci în noi ideea de *știință* este alta decât aceea de *putere*, iar cea de putere alta decât aceea a *voinței*, cum am putea trage de aici încheierea că în el există lucruri diferite care să-i fie *esențiale*, în așa fel ca în el să existe ceva prin care *știe*, ceva prin care *vrea* și ceva prin care *poate*? Acesta este, însă, înțelesul atributelor proclamate. Câte unii o afirmă deschis, înșiruind lucrurile ce completează esența; alții, fără a o spune deslușit, împărtășesc clar aceeași opinie, deși nu se exprimă în cuvinte inteligibile, zicând, de pildă, că Dumnezeu *e puternic prin esența lui, știutor prin esența lui, viu prin esența lui, cu voință prin esența lui.*

Și am să-ți mai dau ca exemplu însușirea rațională care există în om; căci prin această însușire care este *una*, fără multipli, omul deprinde științele și artele și tot datorită ei aleargă, urcă, țese, clădește, cunoaște geometria și conduce statul. Iată, deci, acțiuni diferite ce rezultă dintr-o unică însușire simplă, în care nu există o mare mulțime; sunt acțiuni foarte deosebite între ele, întrucât există un număr infinit de lucrări produse de însușirea de a raționa. Ca atare, nu e de neîngăduit față de Dumnezeu ca aceste acțiuni diferite ce i se atribuie să emane dintr-o unică esență simplă, în care nu există nici multiplicitate, nici absolut nimic *accesoriu*, încât orice atribut aflat în cărțile sfinte îi definește lucrarea și nu *esența* sa, ori indică o perfec-

țiune absolută din care nu reiese defel că ar fi vorba de o esență alcătuită din lucruri diferite. (I. 205–209).

2. Atribute ale Domnului în Biblie

Află că prințul învățaților, învățătorul nostru Moise (lăudat fie el!) i s-a adresat Celui de Sus cu două rugăminți și a dobândit un răspuns la cele două rugi; printr-una el l-a rugat pe Domnul să-și facă cunoscută adevărata sa natură; prin cealaltă, pe care i-a și adresat-o dintâi, să-i facă cunoscute atributele sale. La aceste două rugăminți, Domnul i-a răspuns făgăduindu-i să-i facă cunoscute toate atributele sale și aducându-i la cunoștință că esența sa n-ar putea fi percepută în tot adevărul ei...

Cât despre rugămintea de a-l cunoaște pe Dumnezeu, ea este cuprinsă în aceste cuvinte: „... *atunci Te voi cunoaște și voi avea trecere înaintea Ta*" (Exodul, XXXIII, 13)... și i s-a răspuns: „*Voi face să treacă pe dinaintea ta toată frumusețea Mea*" (Ibid. v. 19)...

E vorba, dar, de perceperea lucrărilor lui Dumnezeu ce sunt atributele prin care îl cunoaștem, iar dovada că lucrările Domnului au fost ceea ce i-a făgăduit este că nu i-au fost făcute cunoscute decât simple *atribute de acțiune* ca: *milostiv, îndurător, iertător,* (Exod, XXXIV, 6 și 7). Este, așadar, limpede: *căile* pe care el a vrut să le cunoască și care i-au fost arătate erau acțiunile Celui Preaînalt, iar doctorii Legii le numesc

middoth și vorbesc de cele treisprezece *middoth* ale lui Dumnezeu.

Vorbind de *middoth*-urile Domnului nu vrem să spunem că el are calități morale, ci că dă naștere unor asemenea acțiuni, cu alte cuvinte, unor stări sufletești, și nu că el ar avea stări sufletești. Iar dacă învățații s-au mulțumit să amintească aceste treisprezece *middoth*, deși Moise i-a simțit *tot binele său*, adică toate acțiunile sale, acest lucru s-a întâmplat pentru că acțiunile pornite de la Cel de Sus au făcut să existe oamenii și ca el, Moise, să-i conducă; iar aceasta a fost și ultima lui rugăminte, căci el sfârșește spunând: *Atunci Te voi cunoaște și voi avea trecere înaintea Ta. Și socotește că neamul acesta este poporul Tău* (Exodul, XXXIII, 13), cel pe care trebuie să-l conduc prin lucrări ce se aseamănă cu cele prin care tu îl conduci.

Este, deci, limpede că *derachim* (căile) și *middoth* (însușirile) sunt unul și același lucru; sunt faptele ce pornesc de la Domnul și se manifestă în univers. Pe măsură, dar, ce era percepută o asemenea acțiune i se atribuia calitatea din care această acțiune emana și i se da numele derivat din această lucrare. Văzând, bunăoară, gingașa grijă pe care o are atunci când alcătuiește embrionul animalului și produce în acesta și în animalul care trebuie să-l crească după naștere puterile ce-l pot împiedica să piară și să se piardă, să-l apere de rău și să-l ajute în funcțiile sale necesare — fel de a fi care, la noi, nu s-ar datora decât unei *pasiuni* și unui simțământ de iubire desemnat sub numele de *îndurare*, a fost și Dumnezeu numit *îndurător*, căci s-a spus: *Cum se îndură un tată de copiii săi* (Ps. C III, 13); *Eu voi avea milă de ei cum se îndură un tată de fiul său* (Meleahi, III, 17); dar nu pentru că Dumnezeu ar fi

mișcat și înduioșat în chip pasiv, ci pentru că o modalitate de a acționa asemănătoare cu aceea a unui tată față de copilul său și care se datorește gingășiei, înduioșării și unei iubiri curate e vădită și din partea Celui Preaînalt față de cei cu care ar fi binevoitor; însă nu din pricina unei patimi ori a unui simțământ ce poate implica o modificare. La fel, atunci când noi dăruim un lucru cuiva ce nu are un drept asupră-ne, pe limba noastră noi spunem că am dat — de pildă: *Dați-ni-le nouă...* (Judecătorii, XXI, 22); *copiii pe care i-a dat Dumnezeu* (Geneza, XXXIII, 5); *Primește deci darul meu* (Ibid, v. 11) și tot așa și în alte multe locuri — iar pentru că Dumnezeu îi face să dăinuie și-i conduce pe cei pe care nu are datoria de a-i face să dăinuie și să-i conducă a fost numit *milostiv*. După cum aflăm deopotrivă printre lucrările sale exercitate asupra oamenilor mari năpaste ce se abat asupra unor inși spre a-i nimici, ori care cuprind în această acțiune de distrugere familii, ba chiar un întreg ținut, împing la pierzanie mai multe generații deodată și nu lasă în urmă nici culturi, nici progenituri, ca în timpul inundațiilor, cutremurelor de pământ, furtunilor distrugătoare, expediției făcute de un popor împotriva altuia spre a-l nimici prin sabie și a-i șterge urma — sau multe altele de același fel care la noi nu sunt întreprinse de unii asupra altora decât în urma unei mari mânii ori urii sau din dorința de răzbunare; și astfel, datorită acestor urmări a fost numit: *gelos* și *răzbunător,* se *răzbună* și este *plin de mânie* (Nahum, 1,2), ceea ce vrea să spună că acțiuni ca acelea care la noi iau naștere dintr-o stare a sufletului, anume din gelozie, răzbunare, se vădesc așijderi și dinspre partea lui Dumnezeu din pricina unui păcat ce este osândit, dar nu dintr-o patimă. În felul acesta, toate lucrările

atribuite lui Dumnezeu sunt acțiuni asemănătoare celor care la oameni iau naștere din pasiuni și din stări ale sufletului; însă din partea Celui de Sus ele nu purced din ceva dependent de esența sa (I. 216–220).

3. Existență, unitate, veșnicie

E bine să știi că asemănarea este un raport între două lucruri și că ori de câte ori nu se poate admite un raport, nu ne putem închipui nici o asemănare între ele. Și tot astfel, ori de câte ori nu există asemănare între două lucruri, nu există nici un raport între ele. Astfel, nu se spune: „Cutare căldură seamănă cu cutare culoare" nici „cutare sunet aduce cu cutare dulceață"; este un lucru cât se poate de limpede. Or, cum relația între noi și Dumnezeu, adică între el și ceea ce este în afara lui este un lucru ce nu poate fi admis, urmează că și asemănarea este, de asemenea, inadmisibilă. Vreau să spun că ori de câte ori două lucruri sunt de aceeași speță, cu alte cuvinte *quiditatea* este una și că se deosebesc doar prin mărime, prin putere și slăbiciune ori prin alte lucruri de același fel, ele sunt în mod necesar asemănătoare între dânsele, deși se deosebesc prin pomenitul tip de diferență. Astfel, bobul de muștar și sfera stelelor fixe se aseamănă prin aceea că au trei dimensiuni; și deși cea din urmă este foarte mare, iar celălalt foarte mic, ideea de existență a dimensiunilor este aceeași în amândouă cazurile.

Este, așadar, limpede pentru cel ce înțelege înțelesul *asemănării*, că dacă este aplicat, în același timp, lui Dumnezeu și la tot ce e în afara cuvântului *există*, acest lucru se întâmplă doar prin *omonimie*; și tot așa termenii *știința, puterea, voința, viața* sunt folosiți doar printr-o simplă omonimie, întrucât nu este nici o asemănare de înțeles între cele două feluri de atribute...

Încât este demonstrat în chip categoric că între aceste atribute acordate lui Dumnezeu și cele pe care ni le cunoaștem ca fiind ale noastre nu există nici un fel de comunitate de înțeles în afară de denumire.

Așa stând lucrurile, să nu admiți idei adăugate esenței divine, asemănătoare celor ce sunt adăugate esenței noastre numai pentru că între cele două feluri de atribute există o comunitate de nume (I. 227–230).

Se știe că existența este un accident survenit la ceva care există; de aceea ea este ceva accesoriu *quidității* a ceea ce există[1]. Acesta este un lucru evident și necesar în tot ce este o cauză a existenței, întrucât existența sa este un lucru adăugat *quidității* sale. Dar când e vorba de o existență ce n-are cauză, precum numai cea a lui Dumnezeu, Preaînaltul — pentru că asta se dorește a afirma atunci când se spune că Dumnezeu are o *existență necesară* — existența sa e adevărata-i esență; esența sa este existența sa, iar ea nu e defel o esență căreia i s-a *întâmplat* să existe, în așa fel încât

[1] După felul cum se exprimă în acest caz Maimonide s-ar putea crede că-i vorba de o propoziție binecunoscută a lui Aristotel; dar, cum au ținut să arate mai mulți comentatori, această subtilă distincție între *quiditatea* unui lucru și existența sa i se datorește lui Ibn-Sina și a fost combătută de alți filosofi arabi, îndeosebi de Ibn-Roshd.

existența să-i fie un lucru accesoriu; căci el are întotdeauna o *existență necesară*, iar existența nu-i ceva nou în el, nici un accident care să i se fi întâmplat. Deci el *există*, dar nu prin *existență* și, la fel, *trăiește* dar nu prin *viață*, *poate* dar nu prin *putere* și *știe*, dar nu prin *știință;* totul, dimpotrivă, se reduce la o singură idee, în care nu există multiplicitate, cum voi arăta.

Ceea ce mai trebuie încă știut este că unitatea și multiplicitatea sunt accidente întâmplate lucrurilor care există, indiferent dacă e vorba de un *multiplu* sau de un singur lucru, adevăr explicat în *Metafizică*. Și, la fel cum numărul nu se identifică cu lucrurile ce sunt numărate, tot astfel unitatea nu este același lucru cu ceea ce este unic. (I. 236).

În ce privește ființa necesară, Dumnezeu, cel cu adevărat simplu și lipsit de alcătuiri, cum nu i s-ar putea atribui accidentul *multiplicității*, la fel de fals ar fi să i se atribuie și accidentul *unității*; cu alte cuvinte, unitatea nu e defel un lucru adăugat esenței sale; el *e unul, nu prin unitate*. Aceste subiecte subtile, ce scapă de multe ori spiritului, n-ar putea fi exprimate cu limbajul obișnuit, unul din marile izvoare de erori; căci în orice limbă suntem strâmtorați când e vorba de a exprima acest lucru, pe care nu ni-l putem reprezenta prin cuvinte decât dacă ne pricepem s-o facem cu ușurință. Încât atunci când dorim să precizăm că Dumnezeu nu e multiplu, rezumând ideea forțăm spiritul să înțeleagă realitatea acestui lucru afirmând: *unul, nu prin unitate*.

Spunem astfel și *Cel veșnic* spre a arăta că Dumnezeu nu e ceva care s-a *născut*. Dar rostind *Cel veșnic* e un fel de a ne menaja o exprimare mai lesnicioasă, întrucât cuvântul *veșnic* desemnează ceva ce e în raport

cu timpul, care este un accident al mișcării. De asemeni, acest cuvânt exprimă o *relație*; căci se spune că e veșnic și despre timp, tot așa cum se spune *lungă* și *scurtă* despre o linie. De fapt, tot ce nu are atingere cu accidentul timpului nu poate fi numit nici *veșnic*, nici *născut* (sau *creat*), tot așa cum blândețea nu poate fi *curbă* sau *dreaptă*, iar sunetul *sărat* sau *insipid* (I. 233).

Ori de câte ori afli dar în cărțile sfinte că lui Dumnezeu i se conferă atributele de *primul* și *ultimul* e ca și cum s-ar spune că ar avea *ochi* și *ureche*; cei care o fac vor să arate în felul acesta că Dumnezeu nu e supus schimbării, că nu i se întâmplă nimic nou, iar nu că Dumnezeu e în funcție de timp, în așa fel de parcă ar exista o analogie oarecare între el și alte lucruri ce sunt în timp. Toate aceste denumiri sunt folosite în funcție de *limbajul oamenilor*; la fel, când spunem că e *unul*, înțelesul este că nu există nimic care să-i fie pe potrivă, dar nu că ideea de *unitate* s-ar adăuga esenței sale (I. 237).

4. Atributele negative

Atributele negative sunt cele de care trebuie să ne slujim spre a îndruma spiritul către ceea ce trebuie să credem despre Dumnezeu; căci, în ce le privește, ele nu dau naștere nici unei multiplicități și conduc spiritul către ceea ce este omul în stare să înțeleagă despre Dumnezeu. Întrucât ne este demonstrat, de exemplu, că există în mod necesar ceva în afara esențelor

percepute de simțuri și de care luăm cunoștință prin mijlocirea inteligenței, noi spunem despre acest ceva că *există* și că non-existența sa este inadmisibilă. Înțelegând apoi că atunci când e vorba de acest ceva lucrurile nu stau la fel ca în cazul elementelor, ce sunt corpuri neînsuflețite, noi spunem că e *viu*, ceea ce înseamnă că Dumnezeu nu e fără viață. Înțelegând mai departe că în ce privește acest ceva lucrurile nu stau la fel ca în cazul existenței cerului, care, deși *corp*, este viu, dar noi spunem că nu e *corp*. Înțelegând în continuare că în legătură cu acest ceva lucrurile nu stau la fel ca în cazul existenței intelectului care, deși nu este nici corp, nici fără viață e, totuși, produsul unei cauze, noi spunem că Dumnezeu e *veșnic*, ceea ce înseamnă că el nu are o cauză care l-a făcut să existe. După care înțelegem că existența acestui ceva, care este esența sa, nu-i este suficientă spre a *exista* doar el însuși, ci că, dimpotrivă, el emană multe existențe; dar nu în felul în care focul emană căldura, nici ca lumina care vine din soare, ci printr-o acțiune divină care le dă durată și armonie, guvernându-le bine, așa cum vom arăta. Datorită tuturor acestor factori, noi îi atribuim lui Dumnezeu *puterea, știința* și *voința*, vrând a spune prin aceste atribute că el nu e nici fără putere, nici neștiutor, nici distrat, nici delăsător. Dacă spunem că *nu e fără putere*, înseamnă că existența sa e îndestulătoare spre a face să existe lucruri aflate în afara lui; *nici neștiutor* înseamnă că el *percepe*, cu alte cuvinte că *trăiește*, căci tot ce percepe are viață; prin *nici distrat, nici delăsător* vrem să spunem că asemenea făpturi urmează o anume ordine și un regim, că nu sunt delăsate și lăsate pradă hazardului, că sunt la fel ca tot ce e îndrumat, cu atenție și voință de cel care o do-

rește. În sfârșit, înțelegem că o asemenea ființă nu are asemănare; dacă, deci, spunem: e *unic*, înseamnă că *nu există mai mulți* (I. 242–244).

Tu știi, o, cititor al acestui tratat! că însuși acest cer — care e, totuși, un corp pus în mișcare și pe care noi l-am măsurat, până când am cuprins cu știința noastră mărimea unora din părțile și cele mai multe dintre mișcările sale — când e vorba de *quiditatea* sa, inteligența noastră e prea slabă, spre a o înțelege, deși știm că e alcătuit în mod necesar din materie și formă, dar nu dintr-o materie cum este aceea aflată în noi; de aceea nici n-o putem numi decât prin cuvinte imprecise și nu printr-o *afirmație* peremptorie. Într-adevăr, spunem că cerul nu este *nici ușor, nici greu*, că e *imperturbabil* și că din cauza asta nu primește *impresii;* că nu are nici *gust,* nici *miros* și alte asemenea negații, toate acestea din cauza neștiinței noastre în ce privește pomenita *materie*. Și cum ar arăta inteligențele noastre dacă ele ar încerca să-l înțeleagă pe cel ce nu-i materie, care e de o extremă simplitate, făptura necesară care n-are cauză și nu-i afectată de nimic adăugat naturii sale perfecte, a cărei *perfecțiune* înseamnă pentru noi *negarea imperfecțiunilor*, cum am spus? Căci noi nu sesizăm din el altceva decât *că este,* că există o făptură ce nu seamănă cu nici una din cele pe care le-a creat, că nu are absolut nimic comun cu acestea din urmă, că nu are în el nici multiplicitate, nici neputință de a produce ce-i în afara lui și că raportul cu lumea este acela dintre căpitan și corabie; nu că acesta ar fi adevăratul raport, nici că asemuirea ar fi nimerită, dar ea slujește de călăuză spiritului pentru a înțelege că

Dumnezeu guvernează făpturile, adică le perpetuează și le menține în bună ordine, cum se și cuvine. Subiect ce va fi mai amplu expus.

Lăudat fie cel care-i atât de înalt, încât atunci când inteligențele îi contemplă esența, înțelegerea lor se preschimbă în neînțelegere, când examinează modul în care acțiunile sale rezultă din voința lui știința li se preschimbă în ignoranță, iar când limbile vor să-l preamărească prin atribuite, orice elocvență devine o jalnică bâlbâială (I. 247–248).

5. Cunoașterea lui Dumnezeu prin atributele negative

În legătură cu aceasta s-ar putea ridica următoarea întrebare: Dacă, într-adevăr, nu există vreun mijloc de a deslușî adevărata esență a lui Dumnezeu, dacă se poate demonstra imposibilitatea de a deosebi altceva decât că *el este* și dacă atributele afirmative sunt neputincioase, așa cum am arătat, în ce constă superioritatea relativă între cei ce percep? Întrucât altminteri ar însemna că ceea ce percepeau învățătorul nostru Moise și Solomon se află pe același plan cu ceea ce percepe orice ins dintre învățăcei și e cu neputință a mai adăuga ceva. Și, totuși, teologii sau mai degrabă filosofii, admit, în genere, că în această privință există multe trepte. Află că, într-adevăr, așa și stau lucrurile și că există foarte mari gradații de superioritate între cei care percep. Căci, pe măsură ce se înmulțesc atributele unui

subiect, acesta e mai bine definit și adevărata sa natură e tot mai bine înțeleasă; și, așijderi, pe măsură ce înmulțești negațiile privitoare la Dumnezeu te apropii de înțelegere și ești mai aproape decât cel ce nu neagă ce ți s-a demonstrat ție că trebuie negat.

Eu, bunăoară, am să-ți demonstrez că Dumnezeu nu e un corp; un altul se va îndoi și nu va ști dacă e un corp sau nu; un al treilea, în fine, va hotărî că este un corp și i se va adresa lui Dumnezeu cu această convingere. Ce mare va fi deosebirea dintre cei trei inși! Cel dintâi va fi, neîndoios, cel mai aproape de Dumnezeu, al doilea va fi mai departe, iar al treilea cel mai departe. De asemenea, dacă luăm în considerare posibilitatea existenței unui al patrulea, pentru care ar fi evident că pasiunile nu pot fi acceptate în raport cu Dumnezeu, în vreme ce pentru cel dintâi — care-i tăgăduiește doar corporalitatea — faptul n-ar fi demonstrat, acest al patrulea va fi, neîndoielnic, mai aproape de Dumnezeu decât primul, și așa mai departe; încât dacă ar exista un ins care ar fi demonstrat că e cu neputință a admite în legătură cu Dumnezeu multe lucruri care pentru noi *ar putea* dăinui în el sau emana din el — și cu atât mai mult, dacă am merge până la a crede că acest lucru e *necesar* — acest ins ar fi neîndoielnic mai aproape de perfecțiune decât noi (I. 240–250).

Or, întrucât fiecare și-a dat seama că, chiar dacă avem facultatea de a-l percepe pe Dumnezeu, nu există vreun mijloc de a-l înțelege decât prin negație, iar negația neîngăduindu-ne să înțelegem nimic din realitatea lucrurilor la care se aplică, cu toții, antici și moderni, au declarat că inteligențele nu l-ar putea percepe pe Dumnezeu, căci numai el singur percepe ce *este* și că a-l percepe înseamnă doar a recunoaște că nu-l putem

deslușì cu adevărat. Toți filosofii spun: Noi suntem uluiți de frumusețea lui, iar el ni se ascunde prin însăși puterea sa de a se manifesta, la fel cum soarele se ascunde ochilor prea slabi spre a-l privi. Multe discursuri s-au referit la acest lucru și e inutil să le repetăm aici; dar cel mai elocvent din ceea ce s-a spus în această privință sunt cuvintele psalmistului (Ps. LXV. 2) al căror înțeles este: *pentru tine tăcerea este lauda*. De aici o foarte elocventă expresie în legătură cu asta; căci orice am spune spre a-l preaslăvi și cinsti pe Domnul, mereu am da din noi ceva ofensator față de el și am da glas unei anume imperfecțiuni. Încât mai bine e să tăcem și să ne mărginim la percepțiile inteligenței, cum au și recomandat-o oamenii perfecți atunci când au spus: *Aduceți jertfe neprihănite și încredeți-vă în Domnul* (Ps. IV. 5).

Cunoști și un pasaj celebru din doctorii Legii; cu toate că e un pasaj cunoscut pe de rost, eu am să ți-l citez întocmai, spre a-ți atrage luarea-aminte asupra ideilor pe care le cuprinde. Iată dar ce spun ei: „Cineva, aflat aproape de rabi Hanina, s-a exprimat astfel, făcându-și rugăciunea: O, Doamne, mare, puternic, temut, măreț, slăvit, impunător!... Oprindu-l, rabinul i-a spus: Sfârșit-ai toate laudele la adresa Domnului? Chiar și numai primele trei atribute, dacă Moise nu le-ar fi cuprins în Lege și bărbații din marele Sinod nu le-ar fi inclus în ruga noastră, n-am cuteza să le rostim; și tu, tu pomenești atât de multe! Pentru a face o asemănare: un rege, muritor, care ar avea, de pildă, milioane de galbeni și ar fi lăudat pentru că are monezi de argint, n-ar însemna asta, oare, o ofensă ce i s-ar aduce?".

Uite cum se exprima acest om de bine. Bagă de seamă, mai întâi, cât de urâtă îi era mulțimea de atri-

bute afirmative și observă apoi cum spunea limpede că, dacă ar fi să ne bizuim doar pe inteligența noastră, n-am aminti niciodată atributele și n-am rosti nici unul; dar pentru că, din nevoia de a vorbi oamenilor în așa fel încât să li se dea o idee oarecare despre Domnul, a trebuit ca Dumnezeu să le fie descris cu propriile lor perfecțiuni — în conformitate cu aceste cuvinte: *Cartea Sfântă s-a rostit în limba oamenilor* — ar trebui ca, în ultimă instanță, să ne oprim doar la primele trei vorbe amintite, ba, mai mult, să nu le punem în seama lui Dumnezeu decât atunci când le citim în Pentateuh. Iar dacă, totuși, învățații din *marele Sinod,* care erau, în parte, profeți, au ținut mai apoi să sancționeze cuprinderea lor în rugăciune, noi trebuie să ne mărginim la utilizarea doar a acestor cuvinte. Prin urmare, există două cazuri care să ne ceară să le folosim în rugăciune; primul este că ele se află în Pentateuh; al doilea, că profeții le-au inclus în rugăciune. Fără primul imperativ, nu le-am rosti defel; fără al doilea, nu le-am fi scos din locul unde se aflau mai întâi pentru a ne sluji în rugăciune; și tu, a adăugat rabi Hanina, înmulțești atributele? (I. 252–254).

Nu trebuie deloc să te angajezi în atributele lui Dumnezeu exprimate prin afirmație, crezând că astfel îl preaslăvești și nu trebuie să ieși din ceea ce bărbații din *marele Sinod* au introdus în rugăciuni și binecuvântări; ele sunt îndestulătoare și mai mult decât îndestulătoare, cum a spus rabi Hanina. (I. 258).

III. NUMELE DIVINE

1. Numele divine în Biblie

Toate numele divine pe care le aflăm în cărțile sfinte sunt, în general, derivate din acțiuni, lucru cunoscut. Un singur nume trebuie, totuși, exceptat și anume cel care se scrie cu *yod, he, waw, he*[1], întrucât este un nume *improvizat* pentru a-l desemna pe Dumnezeu și care, din această cauză, este cunoscut sub denumirea de *shem mephorash*, ceea ce vrea să spună că indică în mod expres esența lui Dumnezeu și că nu avem de-a face cu o omonimie. În ce privește celelalte nume preaslăvite, ele îl desemnează pe Dumnezeu prin omonimie, căci sunt derivate din anumite acțiuni, așa cum am arătat. Însuși numele de *Adonai*, substituit celui care se scrie prin *yod, he, waw, he* este și el derivat și include ideea de *stăpânire* (I. 267).

Cât despre celelalte, ca *Dayan* (judecător), *Ṭadik* (drept), *Hanun* (îndurător, binevoitor), *Ra'hum* (milos), *Elohim*, ele sunt, evident, nume comune și *derivate*. În schimb, numele scris *yod, he, waw, he* nu are o etimologie cunoscută și nu se aplică nici unei făpturi. Nu încape nici o îndoială că acest nume proslăvit, care, cum bine știi, nu trebuia rostit decât în sanctuar și mai cu seamă de *preoții sfințiți întru Domnul* în binecuvântarea sacerdotală și de către marele preot în ziua

[1] Este IHVH, cunoscut ca tetragrama.

de post, nu indică o anume idee în raport cu care există ceva comun între Dumnezeu și ceea ce este în afara lui; s-ar putea, însă, ca el să indice — conform limbii ebraice și modului cum e rostit — ideea de *existență necesară*. Așadar, ceea ce face ca acest nume să aibă o atât de mare însemnătate și să ne ferim să-l articulăm este faptul că el indică însăși esența lui Dumnezeu, în așa fel încât nici o făptură creată nu participă la ceea ce el indică, cum au arătat doctorii Legii în legătură cu el: *numele meu, ce este numai al meu.*

Cât despre celelalte nume, ele indică toate atributele, cu alte cuvinte, vreau să spun că ele nu indică numai o esență, ci o esență care are atribute (I. 269).

Aceste nume ale lui Dumnezeu, derivate din acțiunile sale, înmulțindu-se, i-au făcut pe unii să creadă că el are multe atribute, la fel de numeroase ca acțiunile din care au derivat; tocmai de aceea s-a prezis că oamenii vor ajunge la o percepție ce-i va ajuta să se dezbare de această greșeală și s-a spus: *În ziua aceea Domnul va fi singurul Domn și Numele lui va fi singurul Nume* (Zaharia, XIV, 9), adică: tot așa cum e *unul*, la fel va fi invocat și sub un singur nume, cel care indică doar esența Celui Preaînalt, iar acesta nu va fi un nume derivat. În *Pirke r. Eliezer*, (cap. 3) se poate citi: *Înainte de crearea lumii nu era decât Preasfântul și singur numele său.* Ia aminte și bagă de seamă cum rabi Eliezer spune limpede că numele derivate s-au născut toate doar după nașterea lumii; iar acesta este un adevăr, căci sunt nume ce au fost stabilite în funcție de acțiunile lui Dumnezeu aflate în univers; dacă, însă, esența este considerată lipsită și despuiată de orice acțiune, el nu mai are atunci nici un nume derivat, ci un singur nume *însăilat* pentru a-i

indica esența. Noi nu avem *shem* (nume) care să nu fie derivat în afară de acesta, *yod, he, waw, he*, ce este *shem-ha-mephorash* absolut. (I. 271).

2. Numele divine din patru, douăsprezece, patruzeci și două de litere

Ne-a fost prescrisă *binecuvântarea sacerdotală*, în care numele Celui Veșnic e rostit așa cum e scris și acesta este *shem-ha-mephorash*. Nu toată lumea știa cum trebuie articulat și prin care vocală trebuia rostită fiecare din literele sale, nici dacă una din aceste litere, din cele susceptibile de a fi, trebuia să fie dublată; oamenii învățați își transmiteau acest lucru unii altora, mă refer la modul de a rosti acest nume, pe care nu-l destăinuiau nimănui, în afara *discipolului de frunte, o dată pe săptămână*. Socotesc că atunci când doctorii Legii spun: „numele de patru litere, înțelepții îl transmit feciorilor și discipolilor lor o dată pe săptămână" nu e vorba doar de felul de a-l rosti, ci de învățătura pentru care acest nume a fost însăilat și în care de asemenea există o taină dumnezeiască.

Exista și un nume care cuprindea *douăsprezece litere* și era mai prejos în sfințenie decât numele cu patru litere; după părerea mea, cel mai probabil este că nu era vorba de un singur nume, ci de două sau trei care, laolaltă, alcătuiau douăsprezece litere. Acesta era cel care îl înlocuia pe cel de patru litere ori de câte ori el apărea în lectură, așa cum noi îl înlocuim astăzi pe cel

care începe cu *alef,dalet*. Nu încape îndoială că numele compus din douăsprezece litere avea și un înțeles mai special decât cel indicat de numele de *Adonai*; în legătură cu el nu exista nici o interdicție de a fi predat și nu era ascuns nici unui om de știință, ci, dimpotrivă, era dezvăluit oricui dorea să-l cunoască. Nu tot așa stăteau, însă, lucrurile cu numele *tetragramat*; căci nici unul din cei care-l cunoșteau nu-l dezvăluia decât fiului sau discipolului — o dată pe săptămână. Dar de când oameni mai puțin zeloși, aflând numele alcătuit din douăsprezece litere, au răspândit din această cauză credințe false — cum se întâmplă cu orice om ce nu-i perfect, când află că lucrurile nu stau așa cum și le închipuise el de la început — a fost tăinuit și acest nume, nedezvăluindu-l decât *oamenilor mai credincioși din casta sacerdotală*, pentru a se sluji de el spre a binecuvânta poporul în sanctuar; căci din cauza desfrânării oamenilor numele *shem-ha-mephorash* nu mai era rostit nici în sanctuar: „După moartea lui Simeon cel Drept, arată doctorii Legii, preoții, frații lui, au încetat să mai binecuvânteze prin *numele* (tetragramat), ci au binecuvântat cu *acest nume de douăsprezece litere*". Mai întâi, au mai arătat ei în alt loc, el era transmis oricui; dar de când oamenii cutezători s-au înmulțit, el n-a mai fost comunicat decât celor mai cu credință din casta sacerdotală, iar aceștia făceau ca el să fie cuprins în cântările preoților, frații lor. Rabi Tarfon spune: „Într-o zi am pășit în urma strămoșului meu în amvon și plecându-mi urechea către un preot, am auzit cum el face ca numele în cauză să fie inclus în cântările preoților, frații lui".

Exista și un *nume de patruzeci și două de litere*. Or, orice om în stare de o idee știe prea bine că este

absolut cu neputință ca patruzeci și două de litere să alcătuiască un singur nume; încât nu putea fi vorba decât de câteva cuvinte ce alcătuiau laolaltă un tot de patruzeci și două de litere. Aceste cuvinte, nu încape îndoială, indicau în chip necesar anumite idei ce trebuiau să-i apropie pe oameni de adevărata înțelegere a esenței divine prin procedeul de care am amintit[1]. Dacă aceste cuvinte alcătuite din multe litere au fost desemnate drept un singur *nume*, acest lucru nu s-a întâmplat, însă, pentru că ele ar indica un singur lucru, ca în toate numele proprii *improvizate*; spre a face să fie înțeles acest lucru au fost folosite mai multe cuvinte, așa cum câteodată se face apel la multe cuvinte pentru a face să fie înțeles un singur lucru.

Tu trebuie să înțelegi bine asta și să mai știi că ceea ce era transmis erau ideile indicate de aceste două nume și nu doar simpla rostire a literelor, golite de orice idee. Nicicând n-a fost aplicată pomenitului nume de douăsprezece litere sau celui de patruzeci și două de litere denumirea de *shem-ha-mephorash*; acesta nu desemnează decât *numele special* (tetragramat), cum am mai arătat. În ce privește celelalte două nume, ele cuprindeau în mod necesar o anume învățătură metafizică, iar dovada că unul cuprindea o asemenea învățătură este că doctorii Legii afirmă în legătură cu asta: „Numele de patruzeci și două de litere este sfânt și nu-i arătat decât omului preacredincios aflat la vârsta de mijloc, care nu se mânie, nu se lasă pradă beției, nici

---

[1] Adică negând orice imperfecțiune a lui Dumnezeu; căci, în opinia lui Maimonide, aceasta este singura modalitate de a concepe cu aproximație esența lui Dumnezeu. Din felul cum se exprima vedem, de altminteri, că el nu credea în veridicitatea numelui de patruzeci și două de litere amintit în lucrările cabaliștilor.

nu perseverează în obiceiuri urâte și vorbește blajin creaturilor. Oricine cunoaște acest nume și-l păstrează cu grijă și curățenie este iubit în ceruri și prețuit pe pământ; el este un obiect de respect pentru creaturi; învățătura e păstrată în ființa lui, iar el are parte de două lumi, cea de aici și cea viitoare". Așa spune Talmudul; dar cât de departe este înțelesul acordat acestor cuvinte de gândul autorului lor! Într-adevăr, cei mai mulți cred că nu-i vorba decât de niște litere rostite, litere de care nu-i legată nici o idee, de parcă prin aceste litere s-ar dobândi pomenitele desăvârșiri și că pentru ele ar fi nevoie de aceste însușiri morale și de această mare pregătire, de care a fost vorba, cu toate că este limpede că în acest caz nu e vorba decât de a face cunoscute niște subiecte metafizice care fac parte din *tainele Torei*, așa cum am arătat.

Însă aceste texte talmudice intrând pe mâna unor inși dezmățați și neștiutori, aceștia au văzut în ele un câmp bun de semănat minciuni, spunându-și că puteau pune laolaltă orice litere voiau și pretinde că erau un *shem* (un nume sfânt) care ar acționa și opera dacă ar fi rostit sau scris într-un anume fel. Apoi, aceste minciuni, inventate de un prim om dezmățat și neștiutor, au fost așternute în scris; după care scrierile, trecute în mâinile unor oameni de bine, cucernici, dar mărginiți și neavând destulă judecată pentru a deosebi adevărul de plăsmuire, au făcut din ele o taină, iar când scrierile lor au fost găsite de urmași, au fost luate drept purul adevăr. Pe scurt, *omul lesne crezător crede orice vorbă* (Proverbe. XIV, 15).

Ne-am depărtat de subiectul nostru desăvârșit și de speculația noastră iscoditoare, pentru a ne apleca să dezmințim o nebunie a cărei inepție e vădită pentru

oricine abia a început să studieze; dar am fost nevoiți s-o facem, neapărat, fiind vorba de *numele* lui Dumnezeu, de înțelesul și de părerile răspândite în legătură cu ele în sânul mulțimilor. Mă întorc, dar, la tema mea și, după ce observ că toate numele lui *Dumnezeu* sunt *derivate*, cu excepția lui *shem-ha-mephorash*, se cuvine ca într-un capitol special să vorbim de numele cuprins în aceste cuvinte: *Eu sunt Cel ce sunt* (Exodul. III, 14); căci acesta privește subiectul nostru iscoditor de care ne ocupăm aici, mă refer la *negarea atributelor* (I. 273–278).

3. Numele Domnului — necesar și fără atribute

Vom începe cu o observație preliminară în legătură cu aceste cuvinte ale lui Moise: *„Iată, când mă voi duce la copiii lui Israel și le voi spune: Dumnezeul părinților noștri m-a trimis la voi. Și mă vor întreba: «Care este numele lui», ce le voi răspunde?"* (Exod III, 13).

Știi cât de răspândite erau în acea vreme părerile sabienilor[1] și că toți oamenii, în afară de câțiva, erau căzuți în idolatrie, credeau adică în spiritele astrelor și în conjurații, și-și făceau talismane. Pretenția oricui își arogă o misiune divină s-a mărginit dintotdeauna la asta: ori susținea că, meditând și căutând dovezi, i s-a demonstrat că un singur Dumnezeu se află peste

[1] Sabienii erau idolatrii care adorau astrele și cele șapte planete.

întreg universul — cum a făcut Abraham — ori pretindea că i s-a arătat spiritul vreunui astru sau vreun înger ori vreo făptură asemănătoare. Dar ca cineva să fi spus că era profet, arătând că Dumnezeu i-a vorbit și l-a trimis, nu s-a mai auzit nicicând până la Moise, învățătorul nostru...

Așadar, Dumnezeu i s-a arătat lui Moise, învățătorul nostru și i-a poruncit să-i cheme pe oameni la dreapta credință și să le ducă potrivita chemare: „*Dar,* a răspuns acesta, *primul lucru pe care mi-l vor cere este să le dovedesc că există un Dumnezeu peste univers, iar apoi le voi putea arăta că El m-a trimis.*" Într-adevăr, pe vremea aceea toți oamenii, în afară de câțiva, puțini, nu cunoșteau existența lui Dumnezeu și cea mai înaltă gândire nu trecea dincolo de sfera cerească, de puterile și de urmările ei, căci ei nu se puteau delimita de lucrurile sensibile și n-aveau nici o perfecțiune intelectuală. Dumnezeu i-a dat, deci, atunci lui Moise o cunoaștere, pe care el trebuia să le-o comunice, spre a-i convinge de existența Preaînaltului, așa cum o arată și *cuvintele EHYE, așer EHYE (Eu sunt cel care sunt*); acesta este un cuvânt derivat din HAYA, care desemnează *existența,* căci *HAYA* înseamnă *a fost,* iar în ebraică nu se face o deosebire între *a fi* și *a exista.* Toată taina constă în repetiția, sub formă de atribut, a acestui cuvânt care desemnează existența. Întrucât cuvântul așer (care), fiind un nume incomplet, are nevoie de un *adaos*, se cere să fie exprimat și atributul ce-l completează; și, exprimând primul nume, care e subiectul, prin *EHYE* și un al doilea nume, ce-i slujește de atribut, prin același *EHYE*, s-a arătat că subiectul este la fel cu atributul. Avem, deci, de-a face cu o aplicare a acestei idei: Dumnezeu *există*, *dar nu prin*

existență, încât ea este astfel rezumată și interpretată: *Ființa care este Ființa*, adică *Ființa necesară*. E ceea ce se și poate stabili în mod riguros pe calea demonstrației, anume că există ceva a cărui existență e necesară, ceva care n-a fost nicicând *inexistent* și nu va fi vreodată...

Făcându-i, dar, cunoscute lui Moise dovezile prin care existența Sa putea fi dovedită *oamenilor învățați*, căci ceva mai încolo ni se spune: *Du-te și adună-i pe Bătrânii lui Israel*, și făgăduindu-i că ei vor înțelege ceea ce El l-a învățat și vor primi învățătura, cum ni se arată prin cuvintele: *și vor da ascultare glasului tău*, Moise a întrebat: „*Dacă este adevărat că prin aceste dovezi rezultate din înțelegere, ei se vor încredința că există un Dumnezeu, cum voi dovedi eu că acest Dumnezeu care există este cel care m-a trimis?*" Drept care, Domnul a făcut cu el o minune.

Este, așadar, limpede că nu există un nume al lui Dumnezeu care să nu fie derivat, în afară de numele tetragramat, care este *shem-ha-mephorash;* căci acesta nu înseamnă a institui un atribut, ci o *existență* și nimic altceva. Existența absolută cuprinde în sine ideea a ceea ce *este dintotdeauna*, cu alte cuvinte ideea *Ființei necesare*. (I. 279–283).

LUMEA

I. DESCRIEREA LUMII

1. Organismul universal

Află că acest univers în întregul lui alcătuiește o unitate; vreau să spun că globul cerului extrem este, împreună cu tot ce cuprinde el, o unitate. Cu diferitele lui substanțe, adică cu substanțele acestui glob, laolaltă cu tot ce cuprinde, se întâmplă același lucru ca, de pildă, cu membrele individului uman. Așadar, la fel cum cutare este un singur individ, deși compus din mai multe părți, cum sunt carnea și oasele, diferite umori și *spirite*, tot așa universul în întregul lui înmănunchează sferele și cele patru elemente cu toate componentele lor.

El n-are nici un vid, ci este un solid plin, în al cărui centru se află globul terestru; pământul e înconjurat de apă, aceasta de aer, aerul de foc, iar cel din urmă de al *cincilea corp*[1]. Acesta e alcătuit dintr-un mare număr de sfere, incluse unele în altele, între care nu există nici un gol sau vid, dar care se întrepătrund, lipite unele de celelalte. Ele au toate o mișcare circulară egală și în nici una dintre ele nu există nici precipitare, nici încetinire, cu alte cuvinte nici una nu se mișcă uneori repede, alteori încet, ci fiecare din ele e supusă legii sale naturale, în ceea ce privește viteza și modul de a

[1] Adică un al cincilea element, care este *eterul*, ce alcătuiește substanța sferelor cerești.

se mișca. Cu toate acestea, unele se mișcă mai repede decât celelalte, iar cea care este dintre toate cea mai rapidă e sfera ce înconjoară totul, adică aceea care are mișcarea *diurnă* și le face să se miște pe toate, la fel cum partea se mișcă în întreg, căci toate alcătuiesc părți din ea. Aceste sfere au centre diferite; unele au drept centru chiar centrul lumii; altele își au centrul în afara aceluia al lumii. Există unele care își urmează perpetuu mișcarea lor particulară de la răsărit la soare-apune, în timp ce altele se mișcă fără oprire dinspre soare-apune spre răsărit. Orice astru din aceste sfere face parte din sfera în care rămâne fixat la locul lui; el nu are o mișcare particulară și nu este pus în mișcare decât prin mișcarea corpului din care face parte. Materia acestui al cincilea corp în întregul lui, care are o mișcare circulară, nu se aseamănă cu aceea a corpurilor celor patru elemente ce se află înăuntrul lui. Numărul acestor sfere ce înconjoară lumea nu poate în nici un caz să fie mai mic de optsprezece[1]; s-ar putea, totuși, să fie mai multe, ceea ce mai rămâne de cercetat. Cât despre a ști dacă există sfere de *circumvoluțiune*[2], ce nu înconjoară lumea, rămâne, de asemeni, de examinat.

Înăuntrul sferei inferioare, care e cea mai apropiată de noi, există o altă materie decât aceea a celui de-al cincilea corp și care a primit patru forme primitive — prin care s-au format patru corpuri ce sunt: pământul,

---

[1] Cuprinzând și *excentricele*, erau atribuite trei sfere Lunii, trei lui Mercur și câte două fiecăreia dintre celelalte cinci planete, ceea ce laolaltă cu sfera stelelor fixe și aceea a mișcării diurne dădea numărul *optsprezece*.

[2] Sub denumirea de *sferă de circumvoluțiune*, arabii desemnează epiciclul care, în sistemul lui Ptolemeu, este o mică sferă, în care e fixat astrul și al cărui centru se mișcă la suprafața marii sfere, pe circumferința unui mare cerc, numit *cerc deferent* (pentru că *poartă* epiciclul).

apa, aerul și focul. Fiecare din aceste patru corpuri are un loc natural, ce-i este particular, și nu se află în alt loc atâta vreme cât este lăsat naturii sale. Sunt corpuri neînsufleţite care n-au nici viaţă, nici percepţie și nu se mișcă prin ele însele, ci rămân în repaos în locurile lor naturale. Dacă, totuși, unul din ele a fost silit să iasă din locul său natural, atunci imediat ce încetează cauza care l-a silit, el se mișcă spre a se întoarce în acest loc natural; căci are în el principiul în virtutea căruia se mișcă în linie dreaptă, pentru a se înapoia la locul lui, însă nu are nici un principiu în virtutea căruia trebuie să rămână mereu în repaos ori să se miște altminteri decât în linie dreaptă. Mișcările în linie dreaptă pe care le fac aceste patru elemente, atunci când se mișcă pentru a se întoarce la locurile lor, sunt de două feluri: o mișcare către circumferinţă, care este aceea a focului și a aerului, și o mișcare către centru, care este a apei și a pământului; iar fiecare, după ce a ajuns la locul său natural, rămâne în repaos. În ce privește corpurile cerești care au o mișcare circulară, ele sunt vii și au un suflet[1], cu ajutorul căruia se mișcă; ele nu au defel un principiu al repaosului și nu suferă nici o schimbare, în afară de poziţia lor, întrucât au o mișcare circulară. Cât despre a ști dacă au și o *inteligenţă* prin care *concep,* acest lucru nu poate fi lămurit decât cu ajutorul unei speculaţii subtile. În al cincilea corp, care face în întregimea lui mișcarea-i circulară, în elementele lui ia naștere, datorită acestui fapt, o mișcare forţată, prin care ele ies din regiunile lor, respectiv o mișcare în foc și în aer, care sunt împinse către apă, iar toate laolaltă pătrund în pământ până în adâncurile

[1] Astfel se credea în secolul XII (n. red.).

acestuia, în așa fel încât ia naștere un amestec de elemente. După care încep să se miște ca să se întoarcă în regiunile lor și, drept urmare, părticele de pământ părăsesc și ele locul lor, alăturându-se apei, aerului și focului. În toate acestea, elementele acționează unele asupra altora și primesc impresii unele de la altele, iar amestecul suferă o transformare, în așa fel încât mai întâi iau naștere diferitele soiuri de vapori, apoi diferitele soiuri de minerale, toate soiurile de plante și multe specii de animale, după cum o cere complexitatea amestecului. Tot ce se naște și piere nu se naște decât din elemente și se întoarce pierind în ele. La fel, elementele iau naștere unele din altele și se pierd unele în altele; căci totul nu are decât o singură materie, iar materia nu poate exista fără formă, așa cum nici o formă fizică a acestor lucruri ce se nasc și mor nu poate exista fără materie.

La fel cum în corpul omenesc există, pe de o parte, membrele *dominante* iar, pe de alta, membrele *dominate care au nevoie*, pentru a se menține, de îndrumarea membrului principal care le conduce, tot astfel, în ansamblul universului există *părți dominante,* ca al *cincilea corp*, ce înconjoară totul, și părți dominate ce au nevoie de o călăuză, cum sunt elementele și ceea ce compun ele.

Așa cum membrul principal, care e inima, este în continuă mișcare și e principiul oricărei mișcări în corp, în timp ce celelalte membre ale corpului sunt dominate de el, iar el, prin mișcarea lui, le transmite însușirile de care au nevoie pentru acțiunile lor, tot astfel sfera cerească este aceea care, prin mișcarea ei, guvernează celelalte părți ale universului și trimite spre tot ce ia naștere însușirile pe care le posedă; încât orice mișcare

existentă în univers are ca prim principiu mișcarea sferei cerești și orice suflet din ceea ce în univers e înzestrat cu suflet își are principiul în sufletul sferei cerești.

Și la fel cum atunci când inima se oprește o singură clipă individul moare și toate mișcările și însușirile sale iau sfârșit, dacă sferele cerești s-ar opri acest lucru ar însemna moartea universului și nimicirea a tot ce se află în el.

Și, în fine, la fel cum animalul în întregul lui trăiește doar datorită mișcării inimii sale, deși posedă membre lipsite de mișcare și de sensibilitate, cum sunt oasele, cartilagiile etc... la fel întreg acest univers este un singur individ, o unitate, trăind prin mișcarea sferei cerești care are în el același rang ca și inima în tot ce are inimă, deși cuprinde multe corpuri fără mișcare și neînsufletite...

La fel, așadar, cum e cu neputință ca membrele omului să existe separat ca adevărate membre ale omului, când spun asta am în vedere o existență separată a ficatului sau a inimii sau o carne separată, tot așa ar fi cu neputință să existe părți ale universului care să dăinuie unele fără altele în această construcție bine constituită despre care vorbim, ca bunăoară focul să existe fără pământ sau pământul fără cer ori cerul fără pământ.

Și tot astfel, precum în individul uman există o anume însușire ce unește membrele sale unele cu altele, le guvernează, dă fiecărui membru tot ce are nevoie pentru a se conserva în bună stare și depărtează ceea ce-i este dăunător — anume aceea pe care medicii o numesc *facultatea directoare* a corpului animal, căreia adesea îi spun și *natură* — tot așa în ansamblul universului există o facultate care unește între ele părțile componente, împiedică pieirea speciilor și

conservă indivizii acestor specii atât cât e cu putință s-o facă, păstrând tot astfel o parte din indivizii din univers. Se cuvine să examinăm, totuși, dacă această facultate acționează — sau nu — prin mijlocirea sferei cerești. (I. 354–364).

Trebuie să știm că asemuirea pe care am stabilit-o între ansamblul universului și individul uman nu este viciată de vreo contradicție în nimic din ce-am spus, în afară, totuși, de trei puncte:

1. Membrul *dominant* (sau inima) din orice animal care are o inimă se folosește de membrele *dominate* de care are nevoie. Dar nimic asemănător nu se petrece în ființa generală; dimpotrivă, tot ceea ce în univers exercită o influență diriguitoare sau comunică o însușire nu trage, în ce o privește, nici un câștig din partea dominată, ci modul său de a da este similar cu acela al omului binevoitor și darnic, care face binele din mărinimia caracterului său și printr-o bunătate înnăscută, iar nu în nădejdea unei răsplăți; mai mult, o face pentru a se dovedi deopotrivă cu Dumnezeu (lăudat fie-i Numele!).

2. În toate animalele care au o inimă, ea se află în mijlocul tuturor membrelor *dominate* ce o înconjoară, pentru a-i fi în general de folos, păzind-o și ocrotind-o pentru ca să nu i se întâmple vreo nenorocire din afară. Dar în ansamblul universului lucrurile se petrec cu totul altfel: partea cea mai nobilă înconjoară ce este mai puțin nobil, întrucât nu este expusă să primească o impresie din ceea ce-i în afara ei; și chiar dacă ar fi impresionabilă, ea nu ar găsi în afara ei un alt corp care să poată acționa asupră-i, întrucât ea influen-

țează asupra a ceea ce se află în interiorul ei și nu primește nici o impresie și nici o însușire venită din partea altui corp.

3. Această facultate rațională despre care am vorbit este o facultate dintr-un corp și inseparabilă de el, în vreme ce Dumnezeu nu e defel o facultate în corpul universului, ci e despărțit de toate părțile universului.

Stăpânirea Celui Preaînalt și providența sa sunt legate de ansamblul lumii printr-o legătură a cărei adevărată natură ne este necunoscută și pe care însușirile muritorilor n-ar putea-o înțelege. Căci, pe de o parte, se poate demonstra că Dumnezeu e despărțit de lume și e de sine stătător, iar pe de altă parte că înrâurirea stăpânirii și a providenței sale se întinde asupra fiecăreia dintre părțile lumii, oricât de slabă și de neînsemnată ar fi ea. Lăudat fie Cel a cărui perfecțiune ne umple de admirație! (I. 368–373).

2. Sufletele sferelor, după Aristotel

Află că părerile formulate de Aristotel despre cauzele mișcării sferelor, din care el a conchis că există *Inteligențe separate*, deși avem de-a face cu ipoteze ce nu pot fi demonstrate, se numără între opiniile enunțate ce pot fi cel mai puțin supuse îndoielii și ni se înfățișează cu un plus de metodă. Ele sunt, de asemenea, enunțuri care, așa cum am să arăt, sunt de acord cu multe din acelea ale Legii, mai ales ținând seama de explicația din cele mai celebre *Midrașim* care, nu

încape îndoială, sunt datorate înțelepților noștri. De aceea, voi aminti părerile și dovezile sale, spre a alege ceea ce este în acord cu Legea și conform cu enunțurile înțelepților — binecuvântată fie-le amintirea!

Dacă cercetezi bine lucrurile e limpede că sfera cerească este înzestrată cu un suflet. Cel care aude acest lucru și-l socotește greu de acceptat sau îl respinge cu totul o face pentru că își închipuie că atunci când noi spunem *înzestrat cu un suflet*, ne referim la un suflet asemănător cu acela al omului ori al măgarului sau boului. Dar nu acesta este înțelesul acestor cuvinte ce vor să spună doar că mișcarea ei locală dovedește că, neîndoios, ea are într-însa un principiu prin care se mișcă; iar acest principiu e, fără îndoială, un *suflet*. Într-adevăr, ca să fiu mai explicit: e inadmisibil ca mișcarea ei circulară să se asemene cu mișcarea dreaptă a pietrei care cade în jos sau cu a focului care suie, căci principiul acestei mișcări este o *natură* și nu un *suflet*. Ceea ce are această mișcare *naturală*, principiul pe care îl cuprinde o pune în mișcare doar pentru a-și căuta locul natural, atunci când se află în altă parte; în așa fel încât rămâne în repaos atunci când ajunge la locul său, în timp ce sfera cerească se mișcă în cerc rămânând mereu în același loc. Nu este, însă, deajuns ca ea să fie înzestrată cu un suflet, pentru ca să se miște astfel; căci tot ce e înzestrat cu un suflet se mișcă doar printr-o *natură* sau printr-o *concepție*. Prin *natură* înțeleg aici ceea ce îndreaptă animalul către ceea ce îi convine și-l face să fugă de ce-i este potrivnic, indiferent dacă ceea ce îl pune astfel în mișcare se află în afara lui; de pildă, atunci când animalul fuge de arșița soarelui ori, fiindu-i sete, caută un loc în care se află apă, sau când motorul este închipuirea lui, căci

animalul se mișcă și prin imaginarea a ceea ce-i este împotrivă sau îi convine. Or, sfera cerească nu se mișcă defel spre a fugi de ceea ce-i este contrar sau spre a căuta ceea ce-i convine; căci punctul către care ea se mișcă este și punctul ei de plecare, iar fiecare punct de pornire este și punctul către care ea se mișcă. Apoi, dacă mișcarea ei ar avea acest scop, ar trebui ca, odată ajunsă la punctul către care se mișcă, ea să rămână în repaos, căci dacă s-ar mișca pentru a căuta sau a fugi de ceva, fără să ajungă vreodată la țintă, mișcarea i-ar fi zadarnică. Încât mișcarea ei circulară nu poate avea loc decât în virtutea unei anumite *concepții,* ce-i impune să se miște astfel. Or, concepția nu are loc decât prin mijlocirea unui *intelect*. Dar tot ce posedă un intelect, prin care concepe o anume idee, și un suflet, datorită căruia se poate mișca, nu se mișcă neapărat când concepe o idee; căci numai concepția nu presupune mișcare. Raționament expus în *Filosofia dintâi* (sau în Metafizică) și care e limpede prin el însuși. Într-adevăr, și tu îți vei da seama că concepi multe lucruri către care te poți îndrepta și totuși nu te miști spre ele, până când nu-ți survine în mod necesar o dorință care te împinge către lucrul pe care l-ai conceput. E, așadar, limpede că nici sufletul prin care se produce mișcarea, nici *intelectul* prin care este conceput acest lucru nu sunt îndestulătoare spre a produce mișcarea, până când nu li se adaugă *dorința* de lucrul conceput. De unde urmează că sfera cerească dorește să se apropie de ceea ce a conceput, anume de obiectul îndrăgit, care e Dumnezeu — lăudat fie numele său! Și de aceea se și spune că Dumnezeu pune în mișcare sfera cerească.

După ce a recunoscut toate acestea, Aristotel s-a dedat unui nou examen, prin care a aflat, folosind demonstrația, că există multe sfere ale căror mișcări se deosebesc unele de altele prin rapiditate, prin încetineală și prin direcție, deși toate au în comun mișcarea circulară. Acest studiu fizic l-a dus la convingerea că lucrarea pe care o îndeplinește o sferă oarecare, spre a-și săvârși mișcarea rapidă într-o zi, trebuie în mod necesar să se deosebească de aceea concepută de altă sferă, ce înfăptuiește o singură mișcare în treizeci de ani. De unde a conchis hotărât că există *Inteligențe separate*, în același număr cu acela al sferelor, că fiecare dintre sfere este încercată de o dorință către această inteligență care e principiul ei și că ea îi imprimă mișcarea ce-i este proprie, în așa fel încât o inteligență anume pune în mișcare o anume sferă.

Atunci când filosofii moderni au spus că inteligențele sunt în număr de *zece*, ei au numărat universurile ce au aștri și sfera *înconjurătoare*, deși unele dintre aceste universuri cuprind mai multe sfere. De fapt, ei au numărat nouă universuri, anume sfera ce înconjoară totul, aceea a stelelor fixe, și sferele celor șapte planete. A zecea Inteligență este a *intelectului activ*, căci ceea ce îi dă formă este o formă *separată,* iar ceea ce-i dă existență este un intelect, anume *intelectul activ*. Încât intelectul activ este pentru elemente și pentru ceea ce compun ele, ceea ce fiecare *inteligență separată,* ținând de o sferă oarecare, este pentru această sferă; iar rolul *intelectului în act* existând în noi ca rezultat din *intelectul activ,* prin care noi îl percepem, este aidoma cu acela existând în fiecare sferă. Sfera percepe *inteligența*

separată, o concepe, dorește să i se asimileze și ajunge astfel la mișcare. (II. 51–60).

3. Sufletele sferelor în Biblie

Împrejurarea că sferele cerești sunt vii și *raționale*, adică făpturi care *percep*, este proclamată și de Lege ca un lucru adevărat și sigur; așadar, ele nu sunt corpuri moarte, ca focul și pământul, cum cred nechemații, ci — cum spun filosofii — făpturi însuflețite, ascultând de stăpânul lor, lăudându-l și proslăvindu-l în chipul cel mai strălucit. S-a rostit: *Cerurile spun slava lui Dumnezeu* etc... (Ps. XIX, 2), iar cel ce ar crede că avem de-a face cu o metaforă ar fi foarte departe de adevăr! Căci limba ebraică n-a putut folosi, în același timp, verbele a vesti și a spune decât vorbind de o Ființă înzestrată cu inteligență. Ceea ce dovedește cu prisosință că Psalmistul vorbește în acest caz de ce le este inerent lor, adică sferelor, și nu de ceva ce oamenii le atribuie, căci spune: *Și aceasta fără vorbe, fără cuvinte* (Ibid, v. 4); el arată, dar, cum nu se poate mai limpede, că tocmai despre sfere vorbește când spune că îl laudă pe Dumnezeu și-i povestesc minunile fără a se ajuta de limbajul buzelor și al limbii. Și aceasta-i și adevărat; căci cel care laudă prin cuvânt nu face decât să vestească ce a conceput, dar adevărata-i laudă constă în însăși această concepere și dacă ea e rostită este pentru a o face cunoscută altora sau pentru a arăta că a existat o anume percepere.

Această dovadă, extrasă din Scrierea Sfântă, nu poate fi tăgăduită decât de un neștiutor sau de cineva căruia îi place să se opună din principiu. Iar în ceea ce privește părerea doctorilor Legii referitoare la aceasta, ea nu are nevoie, cred, nici de explicație, nici de atestare. N-ai decât să te gândești la felul cum au alcătuit *binecuvântarea lunii* și la ce-i adesea repetat în rugăciuni, ca și la textele din Midrașim asupra acestor pasaje: *Și oștirea cerurilor se închină înaintea Ta* (Nehemia. IX, 6); *Când stelele dimineții izbucneau în cântări de bucurie* (Iov. XXXVIII, 7). Și au revenit adesea asupra acestui lucru în spusele lor. Iată ce se spune în *Bereșit rabba* despre aceste cuvinte ale lui Dumnezeu: *Pământul era pustiu și gol.* (Gen. I. 2). Totul era *tohu* și *bohu*. Pământul își plângea soarta; eu și ele am fost creați împreună — adică pământul și cerurile; dar lucrările superioare sunt vii, în vreme ce acelea inferioare sunt moarte. Ei arătau, deci, limpede că cerurile sunt corpuri vii și nu corpuri moarte, ca elementele. Încât nu mai încape îndoială că dacă Aristotel a spus că sfera cerească posedă *percepere* și *concepție*, acest lucru este conform cu cuvintele profeților noștri și cu afirmațiile susținătorilor Legii noastre, învățații ei.

Și mai trebuie știut că toți filosofii sunt de acord că orânduirea acestei lumi pământene se săvârșește prin puterea ce decurge asupră-i din sfera cerească, așa cum am mai arătat, și că sferele percep și cunosc lucrurile pe care le cârmuiesc. Este tocmai ce a arătat și Legea când a spus despre oștile cerești: *Dumnezeu le-a făcut și le-a împărțit ca să slujească tuturor noroadelor* (Deut. IV, 19), ceea ce vrea să spună că el a creat intermediare spre a conduce popoarele și nu pentru ca ele

să fie venerate. Căci s-a mai arătat fără ocol: *să stăpânească ziua și noaptea și să despartă* etc... (Gen. I, 18), acest verb însemnând *a stăpâni cârmuind*.

Or, nu-ți poți închipui că cel care cârmuiește un lucru nu-l cunoaște, atunci când te pătrunzi de adevăratul înțeles al verbului a cârmui. Vom mai reveni, de altminteri, și în alt loc asupra acestui subiect. (II, 62–66).

4. Îngerii din Biblie și Inteligențele separate ale lui Aristotel

Cât despre existența îngerilor, acesta este un lucru pentru care nu-i nevoie să invoci o dovadă din Tora; căci legea se rostește în multe locuri în această privință. Știi de acum că *Elohim* este numele *judecătorilor* și *cârmuitorilor*; așa, bunăoară, în *fața Elohimilor va veni pricina celor doi* (Exodul, XXII, 9). De aceea, numele a fost, metaforic, folosit spre a-i desemna pe îngeri și, de asemenea, și pe Dumnezeu, pentru că el e judecătorul sau *stăpânitorul* îngerilor; și tot de aceea s-a mai spus (Deut. X, 17): *Căci Domnul, Dumnezeul vostru*, înțelegând prin asta toată spița omenească; sau, mai departe: *Dumnezeul Dumnezeilor*, adică stăpânul îngerilor, și *Domnul Domnilor*, adică stăpânul astrelor și al sferelor, care *domnesc* peste toate corpurile.

Ceva mai înainte am avut în acest tratat un capitol în care am arătat că îngerii nu sunt corpuri. Același lucru l-a afirmat și Aristotel, dar cu o deosebire în

denumire: el vorbește de *Inteligențe separate,* în timp ce noi spunem *îngeri*. În ce privește faptul că el spune că aceste inteligențe separate sunt și niște mijlocitori între Dumnezeu și celelalte făpturi și că prin intermediul lor sunt puse în mișcare sferele — cauza nașterii a tot ce se naște — și acesta este un lucru afirmat de toate cărțile sfinte; pentru că nu vei găsi niciunde că Dumnezeu face ceva altminteri decât prin mijlocirea unui înger. Știi că numele de *Malah* (înger) înseamnă *trimis*; așadar, cine împlinește o poruncă este un *malah*, încât chiar și mișcările animalului irațional se împlinesc, conform textului Torei, prin mijlocirea unui *malah*, atunci când această mișcare este identică cu țelul avut în vedere de Dumnezeu, care a plasat în animal o forță prin care el săvârșește această mișcare. Putem citi, de pildă: *Dumnezeul meu a trimis pe îngerul Său (Malaheh) și a închis gura Leilor, care nu mi-au făcut nici un rău*. (Daniel. VI, 22); și, la fel, toate mișcările măgăriței lui Billam au fost făcute prin mijlocirea unui Malah. Înseși elementele sunt numite *Malahim* (îngeri sau trimiși); bunăoară: *Din vânturi îți faci soli și din flăcări de foc slujitori*. (Ps. CIV, 4). Este, deci, limpede că numele Malah se aplică: 1. *solului* dintre oameni: *Și Iacob a trimis înainte niște soli* (Geneza. XXXII, 3); 2. *profetului*, ca în cazul : *Îngerul Domnului s-a suit de la Ghilgal la Bokim*. (Judecătorii. II, 1); *A trimis un înger și ne-a scos din Egipt*. (Num. XX, 16); 3. *Inteligențelor separate* ce se arată profeților în viziunea profetică; în sfârșit, 4. facultăților animale, cum vom arăta. Aici vorbim doar de *îngeri,* care sunt Inteligențe separate; și, desigur, legea noastră nu tăgăduiește că Dumnezeu conduce lumea prin mijlocirea îngerilor. Într-adevăr, iată ce spun înțelepții despre cuvintele Legii: *Să facem om după chipul Nostru.*

(Geneza I, 26); *Haidem, să pogorâm* (Ibid. XI, 7), unde e folosit pluralul. Dacă, se spune, ne putem exprima așa, Preasfântul nu împlinește nimic decât după ce a *privit* familia superioară; cuvântul *privit* e foarte semnificativ; căci Platon s-a exprimat în termeni asemănători, anume că, după ce a privit lumea *Inteligențelor*, de la Dumnezeu a pornit ființa. În mai multe locuri înțelepții spun simplu: *Preasfântul nu face nimic fără a fi cerut sfatul familiei superioare*.

Toate aceste texte nu urmăresc, cum socotesc neștiutorii, să arate că Preasfântul vorbește sau gândește, cercetează sau se sfătuiește spre a se ajuta cu părerea altuia; căci cum ar putea Creatorul să caute un sprijin în ceea ce el a creat? Dimpotrivă, toate acestea exprimă limpede că până și cele mai mărunte particularități ale universului, până la crearea membrelor animalului așa cum sunt ele, toate acestea, spun, s-au făcut prin mijlocirea îngerilor; căci toate facultățile sunt îngeri. Dar, vai, câtă putere are orbirea neștiinței și cât de primejdioasă e ea! Dacă ai spune cuiva dintre cei care se pretind *înțelepții lui Israel* că Dumnezeu trimite un înger ce intră în sânul femeii și întrupează acolo fetusul, ar fi tare bucuros s-o audă; el ar accepta și ar crede că asta înseamnă a atribui Preaînaltului măreție și putere și o recunoaștere a marii sale înțelepciuni. În același timp, el ar mai admite și că îngerul este un corp alcătuit dintr-un foc arzând și că are mărimea unei treimi din tot universul; și toate acestea i s-ar părea cu putință în raport cu Dumnezeu. Însă dacă i-ai spune că Dumnezeu a pus în spermă o formă alcătuitoare care creează și desenează membrele și că acesta este *îngerul*, ori că toate formele provin din acțiunea *intelectului activ* și că acesta este îngerul și prințul lumii, la care se referă mereu doctorii Legii, el ar respinge o asemenea părere;

căci n-ar înțelege sensul acestei măreții și al acestei puteri adevărate care constă în a face să ia naștere într-un lucru forțe active imperceptibile pentru simțuri. De aceea au și arătat limpede doctorii Legii, pentru cel care e cu adevărat un *înțelept*, că fiecare din puterile trupești este un *înger* și cu atât mai mult cele răspândite în univers, iar fiecare forță are anume o acțiune și nu două. *Bereșit rabba* ne-a învățat: *Un înger nu împlinește două misiuni, iar doi îngeri nu îndeplinesc aceeași misiune* — ceea ce este o condiție a tuturor forțelor fizice. Lucru ce îți va confirma, o dată mai mult, că toate forțele individuale, atât fizice, cât și psihice, sunt numite *îngeri*, cum se arată în mai multe locuri și mai întâi în *Bereșit rabba: În fiecare zi Preasfântul făurește o clasă de îngeri, care intonează dinainte-i o cântare și pleacă*. Iar întrucât acestor cuvinte li s-a obiectat cu un pasaj ce ar indica că îngerii sunt *stabili* — și cu adevărat în mai multe rânduri s-a arătat că îngerii sunt *vii* și *stabili* — s-a răspuns că, într-adevăr, printre ei unii sunt stabili, dar că există și muritori. Și chiar așa și stau lucrurile: căci aceste forțe *individuale* se nasc și mor fără contenire, în timp ce *speciile* acestor forțe sunt permanente și nu se deteriorează. (II. 66–72).

5. Răspândirea divină și regimul lumii

Se știe — și este un lucru răspândit în toate cărțile filosofilor — că atunci când ei vorbesc despre *regimul* lumii, afirmă că regimul acestei lumi inferioare,

adică al lumii nașterii și decăderii, nu există decât datorită forțelor ce decurg din sferele cerești. Am spus-o de mai multe ori, și doctorii Legii afirmă la rândul lor, *Nu există nici cea mai firavă plantă aici pe pământ care să nu-și aibă în cer un mazăl* (adică o stea norocoasă) care o atinge și-i poruncește să crească, așa cum ni se spune (Iov, XXXVIII, 33): *Cunoști tu legile cerului sau tu îi orânduiești stăpânirea aici pe pământ?* Prin *mazăl*, este desemnat și un astru, cum afli limpede expus la începutul lui *Bereșit rabba,* unde se spune: *Există un anume mazăl — adică cutare astru sau cutare planetă — care-și sfârșește drumul în treizeci de zile și altul care și-l termină în treizeci de ani.* Acest pasaj arată că până și *indivizii* din natură se află sub înrâurirea particulară a forțelor unor aștri; căci, deși toate puterile întrunite ale sferei cerești se răspândesc în toate ființele, fiecare sferă se află, totuși, sub influența unui anume astru. Pentru că și în acest caz se întâmplă la fel ca și cu forțele unui singur corp; universul în întregul lui este o unitate, cum am mai spus. Filosofii au arătat astfel că Luna are o forță augmentativă ce se exercită îndeosebi asupra elementului apei, adevăr dovedit de faptul că mările și fluviile cresc pe măsura creșterii Lunii și descresc pe măsură ce ea descrește. Iar fluxul din mări este în raport cu înaintarea Lunii, și refluxul cu retragerea ei, adică cu suișul și coborâșul ei în cuadranții orbitei, lucru evident pentru cel care l-a observat. După cum la fel de evident este și că razele soarelui pun în mișcare elementul focului. Te convingi prin căldura răspândită în lume în prezența soarelui și prin frigul care sporește imediat ce soarele se depărtează de un loc sau îl evită. Este un lucru prea bătător la ochi pentru ca să fie demonstrat pe larg (II. 85).

Gândul nostru este de a arăta: 1. Că toate ființele, cu excepția Creatorului, se împart în trei clase: cea dintâi cuprinde inteligențele separate; a doua, corpurile sferelor cerești; a treia, corpurile ce se nasc și pier și sunt înconjurate de o singură materie. 2. Că regimul descinde[1] din Dumnezeu asupra *Inteligențelor* în conformitate cu ordinea lor succesivă; că, din ceea ce au primit ele însele, *Inteligențele* împart binefaceri și lumini asupra corpurilor sferelor cerești, și că, în sfârșit, sferele revarsă forțe și binefaceri asupra acestui corp care se naște și moare, comunicându-i ce au primit mai bun din principiile lor.

Trebuie să știm că tot ce, în această clasificare, comunică un bun oarecare nu are ca scop final al existenței sale, chiar dacă e *donator*, doar să dea ceva celui care primește; căci dacă ar fi așa, ar însemna o pură absurditate. Într-adevăr, *finalitatea* e mai nobilă decât lucrurile care există pentru acest sfârșit. Din amintita supoziție ar rezulta că ceea ce este mai înalt, mai perfect și mai nobil există în favoarea a ce-i este inferior, lucru pe care un om înțelept n-ar putea să-l imagineze. Se întâmplă, însă, așa cum am să-ți spun: când un lucru are un anumit fel de perfecțiune, aceasta din urmă ocupă în el o întindere îndestulătoare pentru ca el însuși să fie perfect, fără a comunica o perfecțiune și altui lucru. Uneori, perfecțiunea are, însă, o asemenea mărime, încât îi mai rămâne și spre a perfecționa altceva. Astfel, spre a-ți da un exemplu: ai putea spune că există un om care are o avere îndestulătoare doar pentru nevoile sale, fără să prisosească pentru ca altul să poată

---

[1] Acest termen, pe care suntem nevoiți a-l pomeni în mai multe feluri, înseamnă de fapt: a se revărsa, a vărsa, a decurge, a emana.

trage un folos, și un altul ce are o avere din care îi rămâne un surplus, cu care să poată înavuți multă lume, în așa fel încât el să poată da unei alte persoane destul, pentru ca și ea să devină avută și să aibă destul pentru a îmbogăți o a treia persoană. Într-un chip asemănător se întâmplă și în univers: *răspândirea* a ceea ce vine de la Dumnezeu spre a produce inteligențe separate se comunică și, de la aceste inteligențe, se produc unele pe altele, până la intelectul activ, cu care încetează producerea inteligențelor *separate*. Dar și din fiecare inteligență separată apare o altă producție, până când sferele ajung la aceea a Lunii. După ea urmează acest corp inferior, care se naște și moare; vorbesc de materia primă și de ceea ce ea compune. Din fiecare sferă apar forțe ce se comunică elementelor, până când *răspândirea* se oprește la limitele lumii nașterii și decăderii. (II. 91–96)

Cât despre ceea ce am spus că și profeții au prezentat metaforic acțiunea lui Dumnezeu, acest lucru s-a petrecut, bunăoară, cum vedem în acest pasaj: *Ei m-au părăsit, pe mine, izvor de apă vie* (Ieremia. II. 13), ceea ce înseamnă *răspândirea vieții*, adică *existența* care este, neîndoielnic, viața. Și tot așa s-a spus: *Căci lângă tine e izvorul vieții* (Ps. XXXVI, 10), ceea ce vrea să zică *răspândirea existenței*. Aceeași idee e exprimată și la sfârșitul acestui pasaj, prin cuvintele: *în lumina ta vedem lumina*, ceea ce vrea să spună că, mulțumită răspândirii *intelectului activ*, care emană de la tine, noi gândim și în felul acesta suntem călăuziți și conduși și percepem intelectul activ. Ia bine aminte la toate acestea. (II. 104).

II. ORIGINEA ȘI DESTINUL LUMII

1. Veșnicie și creație

În legătură cu problema de a ști dacă lumea este veșnică sau creată, cei care admit existența lui Dumnezeu au profesat trei păreri diferite:

I. — *Prima părere*, îmbrățișată de cei care admit Legea lui Moise, învățătorul nostru, este: universul, în întregul lui, adică orice ființă în afară de Dumnezeu, a fost făurită de Dumnezeu, din neantul pur și absolut; că la început n-a existat decât Dumnezeu singur și nimic în afara lui, nici înger, nici sferă, nici ceea ce e înăuntrul sferei cerești; că el a produs toate aceste făpturi, așa cum sunt, prin libera lui voință și nu prin voința a *ceva* oarecare; în sfârșit, că însuși timpul se numără printre lucrurile create, întrucât însoțește mișcarea, care este un accident al lucrului mișcat, și că acest lucru însuși, căruia timpul îi însoțește mișcarea, a fost creat și a luat *naștere*; înainte n-a existat. Că atunci când se spune: *Dumnezeu a fost înainte de crearea lumii*, expresia *a fost* indică un timp; de aici urmează că deși existența ideii de timp s-a *prelungit* la infinit, nu avem de-a face decât cu o presupunere sau cu o imaginare a timpului și nu cu realitatea lui; căci timpul este neîndoios un accident și se numără, după părerea noastră, printre accidentele *create*, deopotrivă

cu negrul sau albul. Deși nu este din specia *calității*, e totuși, în ultimă instanță, un accident inerent mișcării, cum e limpede pentru cel care a înțeles ce a spus Aristotel, spre a explica timpul și adevărata-i structură...

Aceasta este una dintre cele trei păreri ce alcătuiește, indubitabil, un principiu al Legii lui Moise, învățătorul nostru; este al doilea principiu, după acela al unității lui Dumnezeu; și nici o clipă să nu-ți treacă prin minte că ar putea fi altfel. Părintele nostru Abraham a fost cel dintâi care a început să facă publică această opinie, către care a fost adus prin speculație și de aceea a și dat glas numelui: *Cel Veșnic, Dumnezeul lumii*. Ideea aceasta a exprimat-o spunând: *Creatorul cerului și al pământului* (Geneza. XIV, 22).

II. — *A doua părere* este aceea a tuturor filosofilor despre care am auzit vorbindu-se sau cărora le-am citit spusele. Nu se poate admite, spun ei, ca Dumnezeu să creeze ceva din nimic, după cum nu e cu putință, tot după ei, ca un lucru să fie redus la neant absolut; cu alte cuvinte, ca o ființă oarecare, având materie și formă, să se fi născut fără ca materia să fi existat vreodată, sau să piară, în așa fel încât însăși materia să fie redusă la neant absolut. A-i atribui lui Dumnezeu una ca asta ar însemna, după opinia unor filosofi, același lucru ca și cum i s-ar atribui însușirea de a întruni, în același moment, cele două contrarii sau de a-și făuri un semen, ori de a se întrupa sau de a crea un pătrat a cărui diagonală să fie egală cu latura, ori alte asemenea lucruri cu neputință. Ei vor astfel să subînțeleagă că, la fel cum nu poate fi socotit neputincios pentru că nu produce lucruri imposibile — căci imposi-

bilul are o natură stabilă ce nu este opera unui agent și este, din această cauză, invariabil — tot așa nu i s-ar putea atribui neputință pentru că n-ar putea produce ceva din neantul absolut, întrucât acest lucru ține de categoria tuturor lucrurilor imposibile. Ei cred, deci, că există o materie la fel de veșnică precum Dumnezeu; că el nu există fără ea, nici ea fără dânsul. Cu toate acestea, ei nu cred că ea ocupă în ființă același rang ca Dumnezeu; ci, dimpotrivă, e pentru dânsul ceea ce argila e pentru olar sau fierul pentru fierar. El creează dintr-însa ceea ce voiește: uneori alcătuiește cerul și pământul, alteori — altceva. Adepții acestei opinii cred că și cerul e născut și pieritor, dar nu născut din vid și nici că trebuie să piară, întorcându-se în vid. Dimpotrivă, la fel cum animalele se nasc și mor, ieșind dintr-o materie care există și se înapoiază într-o materie ce există, tot astfel cerul e născut și trebuie să moară. Căci cu nașterea și decăderea sa se întâmplă la fel ca și cu celelalte ființe ce sunt mai prejos de el. Cei ce au aceste opinii se împart în mai multe categorii și nu are rost ca în acest tratat să amintim împărțirile și părerile lor...

III. — *A treia părere* este aceea a lui Aristotel, a adepților și comentatorilor lucrărilor sale. El susține, la fel ca adepții categoriei de care am pomenit, că nici un lucru material nu poate fi produs fără o materie preexistentă, dar mai afirmă, în plus, că cerul nu e supus fenomenului de naștere și decădere. Iată un rezumat al părerii sale. El afirmă că acest univers în totalitatea lui, așa cum este, a fost dintotdeauna și va rămâne astfel; că timpul și mișcarea sunt veșnice și permanente, fără naștere și moarte; că ceea ce naște și moare, anume

ceea ce se află dedesubtul sferei selenare, va continua mereu așa, înțelegând prin asta că această materie, prin ea însăși, nu este născută și nu va pieri, dar că formele se succed în ea, încât, despuiată de o formă, ea îmbracă alta. În fine, că această ordine a universului, atât cea superioară, cât și cea inferioară, nu va fi schimbată, nu va înceta să existe în natura ei și că nu va interveni absolut nimic care să iasă din regulă. El spune, deși nu se exprimă în acești termeni, dar asta-i ceea ce reiese din opinia lui, că e de domeniul imposibilului ca Dumnezeu să-și schimbe voința ori ca să apară o nouă voință; că întreg acest univers, așa cum e, Dumnezeu l-a făcut să existe prin voința lui, fără a produce, totuși, nimic din neant. Și de asemenea — socoate el — e cu neputință ca Dumnezeu să înceteze a exista sau ca esența sa să se schimbe, tot așa cum ține de categoria imposibilului ca el să-și modifice voința sau ca să-i survină o nouă voință, căci așa cum e el acum a fost dintotdeauna ca atare, și la fel va fi în veci (II. 104–112).

2. Aristotel n-a dovedit veșnicia lumii

Scopul meu în acest capitol este să dovedesc că Aristotel nu are o demonstrație asupra veșniciei lumii, privită din punctul lui de vedere. Și își dă seama de asta; vreau să spun că el însuși știe că n-are o demonstrație în acest sens și că argumentările și dovezile pe care le oferă sunt din acelea care stau mai mult sub semnul aparențelor și către care sufletul înclină cel mai

puternic. Ele se numără, într-adevăr, printre cele ce cad cel mai mult sub semnul îndoielii; nu trebuie să credem, însă, că Aristotel a putut lua aceste raționamente drept o demonstrație, dat fiind că el însuși i-a învățat pe oameni metodele adevăratei demonstrații, regulile și condițiile ei. Ceea ce m-a îndemnat să vorbesc despre asta este faptul că discipolii moderni ai lui Aristotel pretind că acesta *a demonstrat* veșnicia lumii. Majoritatea celor care au pretenția de a fi filosofi respectă în această problemă autoritatea lui Aristotel, crezând că tot ce-a spus el este o demonstrație hotărâtoare, în care nu există nimic neîndoios; ba găsesc chiar că ar fi absurd să-l contrazică ori să presupună că ceva i-ar fi putut rămâne ascuns, ori că el s-ar fi putut înșela. De aceea, am crezut că trebuie să procedez cu ei după felul lor de a gândi și să le dovedesc că nici Aristotel nu pretinde că face o demonstrație asupra acestei probleme. Astfel, în *Acroasis*, el spune: *Toți fizicienii dinaintea noastră credeau că mișcarea nu e născută și că e nemuritoare, cu excepția lui Platon care socotea că mișcarea e născută și pieritoare, după felul cum și cerul era, după părerea lui, născut și muritor*. Acestea sunt cuvintele sale. Or, e limpede că dacă această problemă ar fi fost demonstrată cu dovezi incontestabile, Aristotel n-ar fi avut nevoie s-o sprijine prin opinia vechilor fizicieni, tot așa cum nu ar fi avut nevoie nici să spună tot ce a spus acolo, spre a demonstra absurditatea celor care îl contrazic și să facă vrednică de dispreț opinia lor; căci de îndată ce un lucru e demonstrat, adevărul său nu poate să sporească, nici certitudinea lui să se întărească datorită acordului tuturor învățaților; iar pe de altă parte el n-ar putea fi

diminuat, nici certitudinea lui slăbi dacă ar fi contrazis de toți pământenii.

Și vei mai găsi că în tratatul *Cerului și al Lumii*, acolo unde el începe să expună că cerul nu este născut, ci e nepieritor, Aristotel se exprimă după cum urmează: *După asta noi vrem, deci, să mai facem cercetări asupra cerului și spunem: crezi tu, oare, că el a luat naștere din ceva sau nu? că poate decădea sau nu trebuie nicicând să dispară?* Punând această întrebare și voind, cum mai spune, să dea seama de argumentele celor care afirmă că cerul a luat naștere, el continuă în acești termeni: *După ce o vom fi făcut, vorbele noastre vor fi primite cu mai multă bunăvoință de către cei care sunt meșteri în speculații; mai ales după ce vor fi ascultat mai întâi argumentările adversarilor. Căci fără a repeta argumentările adversarilor noștri și spunându-ne doar părerea noastră, argumentele noastre vor părea ascultătorilor prea slabe spre a fi primite. Pentru cel care vrea să judece cu bună credință e bine să nu fie ostil celui care îl contrazice; ci, dimpotrivă, trebuie să fie binevoitor și nepărtinitor față de dânsul, să fie drept față de argumentele sale, la fel ca față de propriile-i argumente.*

Acestea sunt chiar cuvintele acestui bărbat. Iar acum, o, voi toți ce sunteți niște gânditori, după această declarație preliminară mai poate exista vreun motiv de a-l blama pe acest om? Și după astfel de cuvinte se va mai putea crede că el a făcut o demonstrație asupra acestei probleme? Un ins oarecare, și cu atât mai puțin Aristotel, își poate, oare, închipui că un lucru ce a fost *demonstrat* se va bucura doar de o slabă primire, după ce au fost ascultate și argumentele celor care îl contrazic? După ce declară că asta e părerea lui și că

dovezile avansate de dânsul nu sunt decât argumentări dialectice, cum ar putea un Aristotel să ignore deosebirea dintre argumentări și demonstrații, dintre opiniile ce par gândiri întemeiate sau nu și lucrurile demonstrate? În sfârșit, această expresie oratorică: *imparțialitatea față de adversar* pe care el o adaugă la cele dinainte spre a-și sublinia poziția! E nevoie, însă, de asta în demonstrație? Cu siguranță că nu! (II. 121–125).

3. Crearea lumii poate fi susținută, în principiu

Ce doresc să fac eu este să arăt că, în conformitate cu opinia Legii noastre, pe care am expus-o mai înainte, noutatea lumii nu e defel imposibilă și că toate argumentările filosofice contrare, că toate aceste raționamente, pot fi nimicite și împiedicate de a fi folosite împotriva noastră. Acest lucru fiind vădit pentru mine, întrebarea de a ști dacă lumea e veșnică sau creată, rămânând indecisă, eu accept soluția dată de *profeție*, ce explică lucrurile la care facultatea speculativă n-ar putea ajunge; căci vom arăta că profeția nu este ceva zadarnic, nici chiar în opinia celui care admite veșnicia lumii.

După ce am expus că ceea ce susținem e cu putință, am să încerc, tot printr-o dovadă speculativă, s-o fac să prevaleze asupra celeilalte opinii. Adică să fac a prevala opinia *creației* asupra aceleia a *veșniciei*. Și am să arăt că dacă, admițând creația, suntem împinși

către o anume consecință absurdă, cu atât mai mult suntem împinși spre absurditate dacă admitem veșnicia. Iar acum voi încerca să prezint o metodă de a nimici dovezile tuturor celor care argumentează în favoarea veșniciei lumii. (II. 129).

Din sistemul lui Aristotel, ca și din sistemul tuturor celor ce avansează ideea eternității lumii, rezultă că acest univers e emanat de la Creator din *necesitate*, că Dumnezeu este cauza, iar lumea — efectul și că, prin urmare, acesta este necesar. Tot așa cum nu se poate, însă, spune despre Dumnezeu de ce și nici cum există *astfel*, adică *unic* și necorporal, tot așa nu s-ar putea spune despre univers în întregul lui de ce și cum există așa cum îl vedem; căci e necesar să existe astfel, mă refer la cauză și la efectul ei, și e cu neputință să nu existe ori să devină altminteri decât sunt. Din această opinie urmează că orice lucru trebuie să-și păstreze mereu natura pe care o are și că nimic nu-și poate schimba, în vreun fel, natura sa. Conform aceluiași raționament, schimbarea naturii unei ființe este imposibilă și, în consecință, toate aceste lucruri n-au putut lua naștere din voința unei ființe având o intenție și care ar fi vrut, prin bunăvoia ei, ca ele să arate așa. Dacă ar fi născute cu o asemenea intenție, ele n-ar fi putut exista înainte ca hotărârea să fie luată. După părerea noastră, e limpede, însă, că lucrurile există grație unei intenții și nu din necesitate. S-ar putea, deci, ca acela care a avut o intenție să și-o schimbe și să-și cristalizeze altă intenție. Aceasta n-ar fi, într-un sens absolut, o intenție *oarecare*, căci există o natură a imposibilului, care e stabilă și n-ar putea fi nimicită, cum vom arăta. În acest capitol, țelul meu este să-ți arăt, cu dovezi ce se apropie de *demonstrație*, că acest

univers ne indică în mod necesar un Creator acționând cu intenție...

Ori de câte ori o materie e comună unor lucruri ce se deosebesc între ele într-un fel oarecare, a fost nevoie ca în mod necesar, în afara acestei materii comune, să existe o cauză care să fi făcut ca aceste lucruri să fie diferite, mai bine spus, a fost nevoie de tot atâtea cauze câte lucruri diferite există. Este o propoziție asupra căreia sunt de acord atât adepții eternității lumii, cât și aceia ai creației. După ce am stabilit acest principiu, trec la expunerea a ceea ce aveam în vedere, discutând sub formă de întrebare și răspuns, părerea lui Aristotel.

În primul rând îi punem lui Aristotel următoarea întrebare: Ne-ai demonstrat că toate lucrurile sublunare au o unică și aceeași materie, comună tuturor; care este atunci cauza diversității speciilor ce există aici pe pământ și care e cauza deosebirilor dintre indivizii fiecăreia dintre aceste specii? El ne va răspunde: Ceea ce produce diversitatea este faptul că lucrurile ce alcătuiesc această materie se deosebesc prin *amestec*.

Apoi îi vom adresa lui Aristotel această altă întrebare: Dacă e adevărat că amestecul elementelor este cauza care face ca materiile să dobândească forme diferite, ce anume a dispus această materie primitivă în așa fel ca o parte să capete forma *focului*, iar o alta forma *pământului* și ca ceea ce se află între ele să devină apt a primi forma *apei* și a *aerului*? Dat fiind că totul are o materie comună, ce anume a făcut ca materia pământului să fie mai propice a primi forma *pământului*, iar materia focului pe aceea a *focului*? La asta, Aristotel ne va da următorul răspuns: Ceea ce a făcut asta e deosebirea dintre locuri, căci acestea au

dat naștere în materia unică unor dispoziții diferite. Partea cea mai apropiată de circumferință a primit din partea acesteia o impresie de subtilitate și de mișcare rapidă și se apropie de natura ei, în așa fel, încât fiind astfel pregătită, a primit forma *focului*; însă, pe măsură ce materia se depărtează de circumferință și e mai aproape de centru, ea devine mai groasă, mai consistentă și mai puțin luminoasă; ea se face atunci *pământ* și, pentru același motiv, *aer* și *apă*. Asta e ceea ce a determinat ca ea să se particularizeze prin forme diferite, vreau să spun ceea ce a dispus-o să dobândească forme diferite.

În sfârșit, îl vom mai întreba: Materia circumferinței, adică cerul, este aceeași cu a elementelor? Nu, va răspunde el; dimpotrivă, aceea este o altă materie și are alte forme. Atunci când corpurilor de aici, de jos, de pe pământ și celor de sus, din cer, li se dă numele de *corpuri*, acest lucru se face doar prin omonimie, cum au arătat modernii. Toate astea au fost demonstrate.

Ascultă acum, o, cititor al acestui tratat! și ce spun eu. Știi că Aristotel a demonstrat că din diferența între acțiuni se poate conchide diferența între forme. Or, întrucât mișcările celor patru elemente se produc în linie dreaptă, în timp ce mișcarea sferei cerești este circulară, prin însuși acest fapt se dovedește, mai întâi, că materia unora nu este asemănătoare cu a celorlalte, adevăr rezultat din speculația fizică; dar cum se mai recunoaște că cele care au mișcări în linie dreaptă se deosebesc prin direcția lor, unele îndreptându-se în sus și altele în jos și că înseși cele ce se îndreaptă în aceeași direcție au o mișcare mai rapidă sau mai înceată, acest lucru vădește că ele diferă în forma lor. Tot așa cum, printr-o argumentare, s-a ajuns la încheierea că toate sferele cerești au aceeași materie, căci toate se mișcă

în cerc. Însă, ca formă, sferele se deosebesc unele de altele; căci una se mișcă de la răsărit la apus, iar alta de la apus la răsărit, după cum diferă și prin rapiditate sau încetineală. Încât lui Aristotel mai trebuie să i se adreseze și următoarea întrebare: dacă toate sferele au o materie ce le este comună și în fiecare din ele substratul are o formă particulară ce nu este și aceea a celorlalte, cine este, dar, cel care a *particularizat* aceste *substraturi* și a hotărât ca ele să aibă forme diferite? Există, în afară de sferă, altceva căruia să i se poată atribui această *particularizare,* dacă nu lui Dumnezeu Preaînaltul?...

Află că, după părerea noastră, a tuturor celor care mărturisim noutatea lumii, lucrul e simplu și conform cu principiile noastre; căci noi spunem că există o ființă *determinantă* care a hotărât, așa cum a dorit, direcția și rapiditatea mișcării fiecărei sfere, dar noi nu cunoaștem modul prin care această înțelepciune a făcut ca din cutare materie să ia naștere cutare lucru. Dacă Aristotel ar fi fost în stare să ne explice rațiunea diversității mișcării sferelor, în așa fel ca totul să fie în armonie cu poziția lor reciprocă, ar fi fost minunat... Dar lucrurile nu s-au întâmplat așa, după cum am arătat...

Tot ce știm, de fapt, este că toate acestea s-au întâmplat dintr-o rațiune pe care noi n-o cunoaștem, dar care nu este, totuși, o lucrare inutilă sau datorată întâmplării. Într-adevăr, tu știi că vinele sau nervii ființei câine ori asin nu sunt opera hazardului și nu din întâmplare au cutare măsură, tot așa cum nu din întâmplare cutare vână e groasă, iar alta subțire, că un anume nerv se desfășoară în multe ramuri, în timp ce cu un altul nu se întâmplă la fel; că unul coboară în linie dreaptă, în vreme ce altul se repliază asupra lui însuși; căci toate

acestea se petrec pentru anume foloase a căror nevoie e binecunoscută. Cum și-ar putea, dar, închipui un om înțelept că pozițiile astrelor, mărimile, numărul și mișcările diferitelor lor sfere au loc fără o rațiune ori sunt fructul întâmplării? Nu încape îndoială că toate aceste lucruri sunt necesare, în funcție de dorința celui ce a acționat cu intenție și e foarte greu de închipuit că această ordine a lucrurilor vine dintr-o întâmplare oarbă și nu dintr-o *voință*.

După părerea mea, nu există mai bună dovadă despre această voință decât varietatea mișcării sferelor și a aștrilor, fixați în sfere; de aceea vei găsi că toți profeții au luat aștrii și sferele drept dovadă că există, în mod necesar, un Dumnezeu. Este foarte bine cunoscut ce spune tradiția despre Abraham, în legătură cu observarea aștrilor. Spre a atrage luarea-aminte în legătură cu concluziile ce se pot trage, Isaia spune: *Ridicați-vă ochii spre înalturi și vedeți: cine a făurit aceste lucruri?* etc. (Is. XI, 26). Ieremia, la fel, spune: *Cel care a făcut cerurile*. Și Abraham: *Domnul Dumnezeul cerului* (Geneza. XXIV, 7), iar prințul profeților: *El trece pe ceruri* (Deuter. XXXIII, 26), cum și noi am explicat. Aceasta e, cu adevărat, cea mai bună dovadă, în care nu există nimic îndoielnic. Și dacă dedesubtul sferei cerești există atâtea lucruri diferite între ele, deși materia lor e *una*, cum am arătat, poți spune că ceea ce le-a *particularizat* sunt forțele sferelor și diferitele poziții ale materiei în raport cu sfera cerească, cum ne-a învățat Aristotel. Dar, în legătură cu *diversitatea* care există în sfere și aștri, cine altul le-a putut *particulariza*, dacă nu Dumnezeu? (II. 144–162).

4. De ce trebuie să admitem crearea lumii

Află că dacă ne ferim să proclamăm veșnicia lumii nu o facem pentru că textul Legii spune că lumea a fost *creată*; căci textele ce afirmă noutatea lumii nu sunt mai numeroase decât cele care ne trimit la corporalitatea lui Dumnezeu... Și nici în legătură cu noutatea lumii n-am fi lipsiți și nu ne-ar fi interzise mijloacele unei interpretări alegorice; mai mult, am putea folosi aici această modalitate de interpretare, așa cum am făcut-o spre a combate ideea corporalității lui Dumnezeu. Ba poate chiar că ar fi mai lesne și am fi foarte în stare să interpretăm textele în cauză, stabilind eternitatea lumii, la fel cum am interpretat și celelalte texte, înlăturând ideea corporalității lui Dumnezeu. Două motive ne-au determinat, însă, să n-o facem și să n-o admitem. Unul este că necorporalitatea lui Dumnezeu a fost demonstrată și că de fiecare dată când sensul literal e combătut printr-o demonstrație, știm dinainte că el a fost în mod necesar supus interpretării. Dar eternitatea lumii n-a fost demonstrată și, în consecință, nu se cuvine să se procedeze la o forțare a textelor și ca ele să fie interpretate alegoric, spre a face să prevaleze o opinie ce ar putea la fel de bine să fie contracarată de o alta, raționând în alt mod. Iată, deci, un motiv. Al doilea este următorul: credința noastră în necorporalitatea lui Dumnezeu nu răstoarnă nici una din temeliile religiei noastre și nu dezminte nimic din ceea ce au proclamat profeții. Ca atare, ea nu are nici un inconvenient. Dacă facem abstracție de afirmațiile ignoranților, cum că ar fi contrară Scrierii Sfinte; ci, așa cum am arătat, aceasta nu cuprinde nimic care s-o

contrazică. Mai mult, acesta este însuși scopul Scrierii Sfinte. A admite veșnicia lumii, așa cum o vede Aristotel, ca o *necesitate*, încât nici o lege a naturii să nu poată fi schimbată și nimic să nu poată ieși din curgerea obișnuită, ar însemna o dărâmare a religiei de la temelia ei, considerând, în mod necesar, drept minciuni toate miracolele și a tăgădui tot ce religia ne-a făcut să nădăjduim sau să ne ferim...

Trebuie să știm că de îndată ce se admite noutatea lumii, toate miracolele devenind astfel cu putință, devine cu putință și revelarea Legii, iar toate întrebările ce s-ar putea pune în legătură cu ele dispar. Dacă, așadar, careva ar întreba: de ce Dumnezeu s-a arătat cutărui om și nu altuia? De ce a dat Dumnezeu această Lege unui anume neam, fără a o da și altora? De ce a poruncit să fie împlinite cutare lucruri și a oprit a face altele? De ce a dat-o într-o anume perioadă și nu înainte sau mai târziu? De ce l-a ales pe un profet pentru minunile ce se povestesc pe seama lui și nu i-a ales și pe alții? Ce a avut în vedere Dumnezeu cu legislația lui? Răspunsul la toate aceste întrebări ar putea fi: „Pentru că așa a vrut" sau „Pentru că așa a cerut înțelepciunea". Însă așa cum a creat lumea, sub această formă, în clipa când a dorit-o, fără ca noi să-i putem înțelege voința, nici înțelepciunea care l-a făcut să aleagă anume forme și o anume perioadă, tot așa nu ne-am putea da seama de voința sa, nici de ce înțelepciunea sa a *hotărât* ceea ce a alcătuit obiectul întrebărilor de mai înainte. Dacă s-ar pretinde, însă, că lumea e astfel din *necesitate*, atunci ar trebui puse în mod necesar amintitele întrebări, din care n-ar putea rezulta decât răspunsuri neghioabe, ce ar include tăgăduirea textelor Legii cărora un om înțelept nu le-ar putea pune

la îndoială accepția literală. De aceea s-a și evitat profesarea unei asemenea opinii și tot de aceea oamenii cucernici și-au petrecut și-și vor petrece viața, meditând asupra acestei probleme; căci dacă noutatea lumii ar fi demonstrată, fie chiar și numai după opinia lui Aristotel, întreaga religie s-ar dărâma și am fi împinși către alte păreri. Am vrut să-ți arăt că totul atârnă de această întrebare; ia aminte (II. 195–199).

5. Sfârșitul lumii n-a fost demonstrat

Ți-am mai spus: credința în *noutatea lumii* se află în mod necesar la temelia întregii religii; dar că această lume nou creată trebuie să și piară într-o zi nu e defel, după părerea noastră, un postulat al religiei; crezând în veșnicia ei nu încălcăm nici una din credințele noastre. Vei spune poate: „Nu s-a demonstrat că tot ce naște e muritor? Deci, pentru că s-a născut, lumea trebuie să și moară". Ține seama, însă, că nu suntem deloc obligați să gândim așa; căci noi n-am susținut că lumea s-a născut, așa cum se nasc lucrurile fizice, supuse unei legi naturale. E adevărat, ceea ce-i născut conform cursului natural al lucrurilor trebuie, în mod necesar, să moară, în conformitate cu natura sa; căci, la fel cum natura sa a cerut ca mai întâi să nu existe așa cum e și ca după aceea să devină ce este, tot astfel ea cere în mod necesar ca să nu existe veșnic așa, pentru că e adeverit că, prin însăși natura sa, acest mod de a exista nu este perpetuu. Însă, în conformitate cu teza

noastră religioasă ce atribuie existența și pieirea lucrurilor voinței lui Dumnezeu și nu *necesității,* în conformitate cu această opinie, repet, nimic nu ne obligă să admitem că, după ce a produs un lucru care n-a existat, Dumnezeu trebuie în mod necesar să-l nimicească. Dimpotrivă, acest lucru va atârna fie de voința-i, liberă de a-l nimici sau de a-l menține, fie de ce-i va cere înțelepciunea sa; va fi, dar, cu putință ca el să-l păstreze veșnic și să-i confere o permanență asemănătoare sieși. Știi, bunăoară, că doctorii Legii au proclamat în mod formal că *tronul slavei* este un lucru creat și, totuși, n-au spus vreodată că el trebuie să înceteze a dăinui; nicicând nu s-a auzit în cuvântul vreunui profet sau al unui doctor al Legii că *tronul slavei* trebuie să piară ori să înceteze a exista, iar textul Scrierii Sfinte a proclamat chiar veșnica-i durată. La fel, după părerea noastră, *sufletele oamenilor de elită,* deși create, nu încetează vreodată să existe. După anume păreri ale celor legați de sensul literal al *Midrașim*-ilor, trupurile lor se vor bucura de-a pururi de toate fericirile, ceea ce ne amintește de binecunoscuta credință a unora despre locuitorii paradisului.

Pe scurt, speculația filosofică duce la această încheiere: lumea nu este în mod necesar supusă nimicirii. Așa încât nu ne mai rămâne decât să examinăm punctul de vedere din prezicerile profeților și al doctorilor Legii; au prezis ei — sau nu — că lumea va fi negreșit redusă la neant? În majoritatea ei, plebea crede, într-adevăr, că acest lucru a fost prezis și că întreagă această lume trebuie să piară; eu am să-ți arăt, însă, că nu e deloc așa și că, din contra, un mare număr de texte îi proclamă lumii veșnicia și că tot ceea ce, în înțeles literal, pare a vădi că ea trebuie să piară este cum nu

se poate mai clar doar o alegorie, cum am să-ți lămuresc. (II 203–206).

6. Sfârșitul lumii în Biblie

Află că uneori cel care nu înțelege limba unui om pe care-l aude vorbind știe, desigur, că acest om vorbește, dar ignoră ce vrea să spună. Ce-i și mai grav, însă, e că uneori pot fi auzite cuvinte care în limba vorbitorului au un anume înțeles, în timp ce, întâmplător, în vorbirea ascultătorului au un sens potrivnic celui pe care interlocutorul dorea să-l exprime; și, totuși, ascultătorul socotește că un anume cuvânt are, pentru cel care vorbește, înțelesul pe care îl posedă pentru el însuși. Dacă, bunăoară, un arab l-ar auzi pe un evreu rostind *abâ*, arabul ar crede că celălalt ar dori să vorbească despre cineva ce respinge un lucru pe care nu-l vrea, în vreme ce evreul vrea să spună, dimpotrivă, că lucrul îi place și-l dorește. Același lucru se întâmplă și cu mulțimea atunci când e vorba de vorbirea profeților; pe de o parte, ea nu o înțelege defel și se întâmplă, cum a spus profetul: *Toată vorbirea Dumnezeiască a ajuns pentru voi ca vorbele unei cărți pecetluite* (Isaia. XXIX, 11); pe de alta, o înțelege greșit sau într-un sens potrivnic, cum a spus un alt profet: *Veți suci astfel cuvintele Dumnezeului Celui Viu* (Ieremia. XXIII, 36). Și mai află că fiecare profet are o vorbire a lui, care e într-un anume fel particulară; căci așa cum Revelația

îi este particulară, ea îl face să vorbească într-un anume fel către cel ce-l poate înțelege.

După această introducere, trebuie să știm că ce se întâmplă adesea în vorbirea lui Isaia — dar rareori și în aceea a altor profeți — e că atunci când vrea să vorbească despre căderea unei dinastii sau despre decăderea unui mare neam, el se slujește de expresii ca: *Stelele s-au năruit, cerul a fost răscolit, soarele s-a întunecat, pământul a fost pustiit și cutremurat* și multe alte metafore asemănătoare. E la fel cum se spune la arabi despre cel lovit de o mare nenorocire: *Cerul s-a răsturnat peste pământul său*. Sau tot așa, când Isaia descrie înflorirea unei dinastii și o întoarcere a norocului, el se slujește de metafore ca *sporirea luminii soarelui și a lunii, reînnoirea cerului și a pământului* și alte expresii.

Și acum am să-ți arăt că ce am spus e adevărat și am să-ți fac dovada.

Isaia — atunci când Domnul Dumnezeu l-a însărcinat să anunțe căderea Babilonului, nimicirea lui San'herib, aceea a lui Nabucodonosor, ivit după el, și încetarea stăpânirii acestuia și când profetul a început să zugrăvească nenorocirile ce trebuiau să-i lovească la sfârșitul domniei lor, înfrângerile și năpastele ce-i așteptau, așa cum se întâmplă cu toți cei ce sunt înfrânți și fug din calea spadei biruitoare — Isaia, zic — s-a rostit astfel: *Căci stelele cerurilor și Orionul nu vor mai străluci, soarele se va întuneca la răsăritul lui și luna nu va mai lumina*. (Isaia, XIII, 10). Și mai spune așijderi în aceeași descriere: *Pentru aceasta voi clătina cerurile și pământul se va zgudui din temelia lui, de*

mânia Domnului oștirilor în ziua mâniei Lui aprinse (ibid. v. 13). Nu cred să existe măcar un singur om în care neștiința, orbirea și aplecarea către înțelesul literal al metaforelor și expresiilor oratorice să ajungă până acolo, încât să creadă că stelele cerului și lumina soarelui și a lunii să se fi stins atunci când Babilonul a pierit sau că pământul și-a ieșit din țâțâni, cum se exprimă profetul. Toate acestea sunt descrieri inspirate de starea unui om alungat, un om care vede orice lumină în negru, găsește orice dulceață amară și-și închipuie că pământul e prea strâmt pentru dânsul și că cerul s-a înnourat din pricina lui.

După care, zugrăvind pacea de care se vor bucura israeliții după moartea lui San'herib, rodnicia și repopularea pământurilor lor, înflorirea regatului lor sub Ezechiel, profetul se exprimă alegoric că lumina soarelui și a lunii vor spori; la fel cum s-a spus despre învins că lumina soarelui și a lunii pier și se preschimbă în beznă pentru cel înfrânt, tot așa lumina celor doi aștri crește pentru învingător.

Căci după ce a spus: *Da, popor al Sionului, locuitor al Ierusalimului, nu vei mai plânge* etc... profetul adaugă la sfârșitul cuvântului său: *Și lumina lunii va fi ca lumina soarelui, iar lumina soarelui va fi de șapte ori mai mare (ca lumina a șapte zile) când va lega Domnul vânătăile poporului Său și va tămădui rana loviturilor lui*. (ibid. XXX, 19 și 26).

Iar vorbind de refacerea regatului israeliților, de statornicia și durata lui, el spune că Dumnezeu va crea din nou un cer și un pământ; căci în felul lui de a vorbi, el se exprimă totdeauna despre domnia unui rege de parcă ar fi o lume pe care acesta e stăpân, ca de pildă: un cer și un pământ...

Știm acum țelul către care tindem: acela de a dovedi că o viitoare nimicire a acestei lumi, o schimbare a stării în care este sau chiar numai o modificare oarecare a naturii sale, în așa fel ca după aceea ea să rămână în această stare modificată, este un lucru ce nu se reazemă pe nici un text al profeților ori pe vreun cuvânt al doctorilor Legii; căci atunci când aceștia spun: „Lumea durează șase mii de ani și *timp de o mie de ani rămâne pustiită*", ei indică și că *timpul* va rămâne. De altminteri, nu e decât o părere personală și concepută în conformitate cu un anume fel de a vedea. În schimb, ceea ce afli mereu la toți doctorii Legii și este un principiu fundamental din care fiecare din învățații *Mișnei* și ai *Talmudului* scoate argumente e că: *Nu este nimic nou sub soare*. (Ecleziastul, I. 9). Adică nu va avea loc nici o reînnoire de nici un fel și pentru nici un motiv. Lucru atât de adevărat, încât până și cel care ia în înțelesul ce li se atribuie din greșeală cuvintele lui Isaia *ceruri noi* și un *pământ nou* spune totuși: „Chiar cerurile și pământul ce vor fi făurite într-o zi sunt de acum create și dăinuie, căci se spune: *ele dăinuie înaintea mea*; așadar, nu se spune *vor dăinui, ci dăinuie*" și ia drept argument cuvintele *nimic nou sub soare*. (II. 210–223).

III. SCHIMBĂRILE LUMII LEGILE NATURII ȘI MIRACOLELE

Dacă am spus că nimic n-o să se schimbe în natură *în așa fel încât ea să rămână modificată,* am făcut-o numai spre a-mi exprima rezerve în legătură cu miracolele; căci cu toate că toiagul lui Moise s-a preschimbat în șarpe și apa în sânge, iar mâna-i curată și slăvită a devenit albă după ce a fost bolnavă de lepră, fără ca acest lucru să fi fost rezultatul unei cauze naturale, aceste împrejurări, și altele asemănătoare, n-au fost de durată și n-au devenit o altă natură; dimpotrivă, s-a spus: *Lumea își urmează drumul ei obișnuit*. E adevărat, doctorii Legii s-au exprimat foarte bizar asupra miracolelor într-un pasaj pe care ai să-l afli în *Bereșit rabba* și în *Midrașul Kohelet*. Însă ideea pe care ei au vrut s-o împărtășească este că și miracolele fac parte, într-un anume fel, din natură; căci, spun ei, Dumnezeu a creat acest univers, și l-a dăruit cu însușiri fizice, adăugând acestor însușiri facultatea de a da naștere tuturor miracolelor întâmplate. Conform acestei opinii, *semnul* profetului constă în faptul că Dumnezeu a hotărât când trebuia să vestească cutare eveniment și în care moment cutare lucru să primească o anume acțiune, după principiul cu care l-a înzestrat natura, în clipa creării.

Iar dacă lucrurile stau așa, ele ne dau o înălțătoare idee despre autorul acestui pasaj și ne arată că el

socotea că-i nespus de greu de admis că o dispoziție fizică oarecare ar putea fi modificată după *lucrarea* creației, ori că s-ar putea ivi o altă voință, după ce totul a fost astfel așezat. Părerea lui pare a fi, bunăoară, că natura apei este să fie neîntreruptă și să curgă mereu de sus în jos, în afară de timpul când egiptenii au fost nimiciți; numai atunci apa a trebuit să se despice.

În felul acesta ți-am arătat care este adevăratul înțeles al pasajului despre care-i vorba și că toate acestea au fost spuse pentru a ocoli primejdia de a admite reînnoirea a ceva în natură. Căci iată ce s-a proclamat: „Rabi Ionatan a rostit: Dumnezeu a poruncit mării ca ea să se despice în calea israeliților; este tocmai ceea ce se scrie ... *și înspre dimineață marea și-a luat iarăși repeziciunea cursului*. (Exod. XIV, 27). R. Ieremia, feciorul lui Eleazar, spune: Nu numai mării a poruncit Domnul, ci la tot ce a fost făurit în cele șase zile ale Creației; acesta-i și înțelesul cuvintelor: *Eu cu mâinile Mele am întins cerurile și am așezat toată oștirea lor*. (Isaia. XLV, 12). Eu am poruncit mării să se despice, focului să nu le dăuneze lui Hanina, Mișael și Azaria, leilor să nu-i facă rău lui Daniel, balenei să-l scoată afară pe Iona". Și tot așa trebuie explicate și celelalte miracole...

Acum lucrul ți-e limpede și părerea pe care o expun, clară. Suntem de acord cu Aristotel în jumătate din părerea lui; noi credem că acest univers va dăinui de-a pururi și fără încetare cu natura pe care Domnul Dumnezeu i-a dăruit-o, și că nimic nu se va schimba nicicum, decât doar într-o anume particularitate și printr-o minune, cu toate că Dumnezeu are puterea să-l schimbe și în întregime sau să-l reducă la neant ori să facă a înceta orice dispoziție ar dori din toate

dispozițiile fizice; cu toate acestea, a fost un început înainte de care nimic n-a existat, în afară de Domnul Dumnezeu. Înțelepciunea lui i-a cerut să producă creația în clipa când a făcut-o și ca ceea ce a produs să nu fie redus la neant, ca natura-i să nu fie cu nimic modificată, în afară de unele particularități pe care Domnul ar binevoi să le schimbe și dintre care pe unele le cunoaștem, iar altele ne sunt încă necunoscute și țin de viitor. Asta e ceea ce credem și e principiul fundamental al legii noastre. (II. 224–226).

OMUL

I. OMUL ÎN LUME

1. Obârșia răului

Știi că cel care înlătură piedica din calea mișcării este, într-un anume fel, motorul; dacă cineva dă, bunăoară, deoparte o coloană de sub o bârnă, în așa fel încât aceasta cade din cauza greutății ei naturale, spunem că cel care a înlăturat coloana a pus în mișcare bârna. Tot așa spunem și despre cel care a făcut să înceteze o anume *capacitate* că e autorul acestei pierderi, deși pierderea nu e un lucru care există. La fel, despre cel care a stins lampa în timpul nopții, spunem că a dat naștere întunericului, iar despre cel care a distrus vederea, că a produs orbirea, cu toate că întunericul și orbirea sunt privațiuni. În conformitate cu aceste spuse trebuie explicate și cuvintele lui Isaia: *Eu care întocmesc lumina și produc întunericul. Eu care dau propășirea și aduc restriștea.* (Isaia. XLV, 7); căci întunericul și răul sunt niște privațiuni. Bagă de seamă că el nu spune „care fac întunericul", nici „care fac răul"; căci acestea nu sunt lucruri ale unei existențe pozitive cărora să li se poată aplica verbul *a face*; ci pentru ambele aceste situații folosește cuvântul *întocmesc,* cuvânt care în ebraică este legat de inexistență, cum s-a și spus: *La început Dumnezeu a creat*, ceea ce vrea să spună: a scos din *neant*. Ori de câte ori, dar, ceea ce nu există e pus în raport cu acțiunea unui agent, acest lucru se întâmplă așa cum am arătat. Și tot așa

se cuvin înțelese și cuvintele: *Cine a făcut gura omului? Și cine face pe om mut sau surd, cu vedere sau orb?* (Exodul. IV, 11).

După această introducere, amintește-ți că s-a dovedit că relele nu sunt rele decât raportate la ceva și că orice rău raportat la o ființă oarecare constă în lipsirea ei de una din condițiile binelui. De aceea s-a și spus că, în linii generale, toate relele sunt niște privațiuni. La om, de pildă, moartea este un rău și înseamnă inexistența lui; și tot așa boala, sărăcia sau ignoranța sunt și ele rele în raport cu el, rele ce-l privează de capacitatea sa. Dacă ai în vedere toate cazurile particulare ale acestei teze generale ai să te convingi că ea nu e niciodată greșită, decât doar pentru cel care nu știe să deosebească între *privațiune* și *capacitate*, nici între cele două contrarii, ori ignoră în întregime natura lucrurilor...

Moartea este pentru orice ființă vie o privare de formă; și tot așa pentru ceea ce piere dintre celelalte lucruri; nimicirea nu este altceva decât privarea de forma ei.

După aceste premise se va recunoaște, cu siguranță, că în nici un caz nu se va putea spune despre Dumnezeu că face în mod direct rău, cu alte cuvinte că Dumnezeu are dintru început intenția de a face rău. Acest lucru ar fi cu neputință; dimpotrivă, toate acțiunile sale constituie un bine absolut; căci el nu creează decât *ființa* și orice ființă este binele. Toate relele sunt privațiuni de care nu se leagă nici o acțiune, cu excepția a ceea ce am arătat; adică în măsura în care Dumnezeu creează materia cu natura ce-i este proprie, anume aceea de a fi mereu asociată privațiunii, cum o știm de-acum, ceea ce o face să fie cauza oricărei coruperi

și oricărui rău. De aceea, orice lucru căruia Dumnezeu nu i-a dăruit această materie nu piere defel și nu e supus nici uneia dintre rele. În felul acesta, adevărata acțiune a lui Dumnezeu este binele, care este ființa. Și tot de aceea cartea care a luminat întunericul lumii a arătat textual: *Dumnezeu s-a uitat la tot ce făcuse și iată că erau foarte bune*. (Geneza. I. 31); căci chiar ființa materiei inferioare care, prin natura ei, este supusă privațiunii, cauză a morții și a tuturor relelor e, totuși, un *bine*, având în vedere perpetuarea nașterii și a reproducerii continui și succesive a ființei. De aceea, rabi Meir interpretează cuvintele: *Și erau foarte bune* spunând: *Și moartea e tot un bine*, în conformitate cu ideea pe care am expus-o.

Adu-ți aminte de ce ți-am spus în acest capitol și încearcă să înțelegi. Și atunci ai să găsești că tot ce au spus profeții și doctorii Legii pe această temă e foarte limpede, anume că orice bine vine de la Dumnezeu. În *Bereșit rabba* se poate, de altminteri, citi: *Nimic rău nu coboară din cer*. (III, 59–64).

2. Răul și micimea omului

De multe ori plebea e înclinată să-și închipuie că în lume există mai mult rău decât bine, iar toate neamurile exprimă această idee în multe din spusele și poeziile lor, spunând că rareori afli binele în această lume, în vreme ce relele sunt multe și persistente. Această greșeală poate fi întâlnită, de altfel, nu numai

la plebe, ci și la cutare ins care socotește că posedă anume cunoștințe.

Cauza acestei erori este că orice ignorant își închipuie că întreg universul există doar pentru persoana lui, de parcă n-ar exista și alte făpturi decât el. Încât dacă i se întâmplă ceva care e contrar dorințelor sale, el crede că tot ce ființează e rău; dacă, însă, ar lua în considerare și ar concepe universul și ar ști ce puțin loc ocupă dânsul în el, adevărul i-ar deveni limpede și vădit. (III, 66).

Într-adevăr, după ce am expus modul de a măsura toate distanțele în raport cu jumătatea diametrului pământesc, rezultă că mărimea circumferinței Terrei și, prin urmare, și a jumătății diametrului ei fiind cunoscute, cunoaștem și toate distanțele. Și astfel s-a demonstrat că distanța dintre centrul pământului și partea de sus a sferei lui Saturn este o cale de aproximativ opt mii șapte sute de ani, fiecare dintre ei de trei sute șaizeci și cinci de zile, socotind pentru fiecare zi de drum străbătut patruzeci din milele noastre legale, alcătuite din două mii de coți obișnuiți. Consideră, dar, această mare și spăimântătoare distanță, căci despre ea a scris Cartea Sfântă: *Nu este Dumnezeu sus în ceruri? Privește vârful stelelor ce înalt este!* (Iov, XII, 11). Ceea ce vrea să spună: Nu vezi că înălțimea cerului dovedește cât de departe suntem noi în stare să concepem Divinitatea? Căci, întrucât ne aflăm la o atât de mare depărtare de acest corp, de care suntem despărțiți de un spațiu atât de întins, care face ca substanța sa și cea mai mare parte din efectele pe care ea le produce să ne fie necunoscute, cum l-am putea percepe pe cel care l-a făurit și care nu e defel un corp? Mai mult, această mare depărtare nu este înțeleasă decât ca un

minimum; căci între centrul pământului și concavitatea sferei stelelor fixe distanța nu poate fi deloc mai mică. Ba, e posibil să fie de câteva ori la fel de mare. Într-adevăr, grosimea corpurilor sferelor n-a fost determinată prin demonstrație decât ca un *minimum*. Așa rezultă din tratatele asupra *distanțelor*; deci n-ar putea fi determinată exact nici grosimea corpurilor intermediare. De aceea, conform teoriei lui Thabit, rațiunea ne silește să admitem că există distanțe între fiecare pereche de sfere, dat fiind că aceste corpuri nu au stele cu ajutorul cărora s-ar putea face demonstrația. Cât despre sfera stelelor fixe, grosimea ei ar alcătui un drum egal cu mărimea unora din aceste stele, ce au fiecare un volum ce-l întrece de nouăzeci de ori și mai bine pe acela al globului pământesc; deși se prea poate ca grosimea acestor sfere să fie și mai mare. În ce privește cea de-a noua sferă, care face ca întreg ansamblul stelelor să împlinească mișcarea diurnă, află că nu i se cunoaște deloc mărimea, întrucât neavând stele nu avem nici un mijloc de a-i cunoaște mărimea.

Trebuie, dar, să ținem seama cât de uriașe sunt dimensiunile acestor ființe corporale și cât de numeroase sunt! Or, dacă tot pământul nu e decât un punct imperceptibil în comparație cu sfera stelelor fixe, care poate fi raportul dintre specia umană și ansamblul lucrurilor create? Deci, cum și-ar putea închipui careva dintre noi că ele există pentru și din cauza lui și că i-ar putea sluji drept instrumente? Asta nu-i, totuși, decât o comparație între corpuri; ce se va întâmpla, însă, dacă vei compara ființa Inteligențelor separate? (III. 98–101).

Această mare nebunie avansată de oameni despre mulțimea relelor care ar exista în univers, ei n-o vădesc nici față de îngeri, nici față de sfere și de aștri, nici

față de elementele minerale sau de plante, și nici față de diferitele specii de animale; gândurile lor nu au în vedere decât câțiva indivizi din specia umană. Dacă, de pildă, cineva care s-a hrănit cu bucate stricate devine lepros, ei se miră că a fost lovit de această mare nenorocire și se întreabă cum de există acest rău; și tot așa, se miră dacă cineva, din pricina destrăbălării, a orbit și găsesc că-i o cruzime că acest om a fost lovit de orbire. Aș mai putea pomeni și multe alte exemple. Dar adevărata manieră de a privi lucrurile este aceea de a considera că toți indivizii existenți ai speciei umane și, cu atât mai mult, aceia din speciile animale nu prețuiesc nimic în comparație cu ansamblul constant al universului, cum ni se spune limpede: *Omul este ca o suflare* etc. (Ps. CXLIV, 4); *omul nu este decât un vierme, iar fiul omului nu este decât un viermișor* (Iov. XXV, 6); *ce se va întâmpla cu cei care locuiesc în case de lut* etc. (ibid. IV,19); *iată neamurile sunt ca o picătură de apă din vadră* etc. (Isaia. XL, 15); dar și multe alte pasaje din cărțile profeților vorbesc despre acest subiect important, de mare folos spre a-i face cunoscut omului puținul lui preț. El nu trebuie să se amăgească și să creadă că universul există doar pentru propria-i persoană; după părerea noastră, dimpotrivă, universul există din voința Creatorului său și specia umană înseamnă prea puțin în comparație cu lumea superioară, adică cu sferele și aștrii. În ce-i privește pe îngeri, între ei și oameni nu există un adevărat raport. Omul nu este decât cea mai nobilă dintre ființele supuse contingenței; adică dintre cele din lumea noastră pământeană. Vreau să spun, e mai nobil decât tot ce a fost alcătuit din elemente. Iar existența este un mare bine pentru dânsul și o binefacere din partea Domnului Dumnezeu, datorită însușirilor și

perfecțiunilor cu care l-a hărăzit. Cele mai multe rele care-i lovesc pe indivizi vin de la ei înșiși, adică de la indivizii umani *imperfecți*. Căci propriile noastre păcate ne fac să jelim și să cerem ajutor. Dacă suferim, e din cauza relelor pe care noi ni le pricinuim din voia noastră, dar pe care noi le atribuim lui Dumnezeu; departe de el asemenea lucru! E ceea ce Dumnezeu a arătat în Cartea sa spunând: *Ei s-au stricat. Netrebnicia copiilor Lui este rușinea lor*. (Deuteron. XXXII, 5). Iar Solomon a exprimat aceeași idee arătând: *Nebunia omului îi sucește calea și apoi cârtește împotriva Domnului cu inima lui*. (Proverbe. XIX, 3). (III, 68–70).

3. Cele trei feluri de rele

Ca să mă explic mai bine, am să-ți spun că toate relele care-l lovesc pe om pot fi reduse la una din următoarele trei spețe:

Relele din *prima speță* sunt cele ce se întâmplă din pricina naturii a ceea ce este supus *nașterii* și *pieirii*, cu alte cuvinte pentru că este o făptură materială. Din cauza asta, unii indivizi sunt loviți de paralizii și infirmități ce le sunt înnăscute ori sunt pricinuite de alterările ivite în elemente, cum ar fi stricarea aerului, focurile din cer, prăbușirile pământului.

Cel care, din carne și os fiind, vrea în același timp să fie la adăpostul oricărei privațiuni și să nu fie supus nici unuia din accidentele materiei nu-și dă seama că dorește să întrunească cele două contrarii, căci el dorește, deopotrivă, să fie și să nu fie supus privațiunilor.

Cu toate acestea, ai să-ți dai seama că relele din prima speță care îi lovesc pe oameni sunt foarte puține și nu se întâmplă decât arareori. Într-adevăr, ai să afli orașe care de mii de ani n-au fost nici inundate, nici arse; așijderi, mii de oameni se nasc perfect valizi, iar un om născut infirm este o anomalie sau în orice caz — dacă mi s-ar reproșa termenul de *anomalie* — o excepție foarte rară și nu constituie nici a suta, nici chiar a mia parte dintre cei ce se nasc valizi.

Relele din *a doua speță* sunt cele pe care oamenii și le provoacă reciproc: ca, de pildă, tirania pe care o exercită unii asupra altora. Aceste rele sunt mai numeroase decât cele din prima categorie, iar cauzele sunt în număr mare și binecunoscute. Și ele ni se datoresc nouă, dar cel care suferă nu poate face nimic împotriva lor. Cu toate astea, în nici un oraș, indiferent care, din întreaga lume, relele de acest fel nu sunt răspândite, nici dese, printre indivizi. Din contră, ele sunt rareori întâlnite, ca, de pildă, când un individ îl atacă pe un altul spre a-l fura sau a-l ucide. Numai în războaiele mari relele de această speță cuprind o mulțime de inși; dar nici această eventualitate nu este frecventă în raport cu întreg pământul.

Relele din *a treia speță* sunt cele ce se întâmplă fiecăruia dintre noi din propria-i vină, ceea ce se petrece adesea. Aceste rele sunt mult mai numeroase decât cele din a doua speță. Toți oamenii se plâng de relele de acest fel și nu pot fi aflați decât prea puțini care să nu se facă vinovați față de ei înșiși. Cei care sunt certați merită cu adevărat să fie certați și nu li se pot adresa decât aceste vorbe ale profetului: *Vă va primi el cu bunăvoință când mâinile voastre fac astfel de lucruri?* (Maleahi. I. 9). În legătură cu asta s-a spus:

Cel ce preacurvește cu o femeie este un om fără minte; singur își pierde viața cine face așa (Proverbe. VI, 32). Și tot privitor la asemenea fapte rele, Solomon a mai arătat: *Negreșit sunt mai prost decât oricine* (ibid. XXX, 2). Iar în alt loc, vorbindu-se de acest fel de rele pe care omul singur și le face s-a precizat limpede: *Numai, iată ce am găsit: că Dumnezeu a făcut pe oameni fără prihană, dar ei umblă cu multe șiretenii* (Ecleziastul. VII, 29); or, asta le-a și adus asemenea rele. Și, iarăși, tot privitor la acest soi de rele s-a spus și că: *Nenorocirea nu răsare din țărână și suferința nu încolțește din pământ* (Iov. V, 6).

Această speță de rele este o urmare a tuturor păcatelor și când spun asta am în vedere mai cu seamă lăcomia, băutura și preacurvia, atunci când omul abuzează de ele fără măsură sau fără rânduială; ori când bucatele sunt de proastă calitate; căci asta-i cauza tuturor bolilor răufăcătoare ale trupului și sufletului. Întrucât privește bolile trupului, lucrul e de la sine înțeles. Bolile sufletului care se ivesc din cauza acestui regim nenorocit, însă, au două cauze. Prima este că stricăciunea pe care o suferă trupul înrăurește în mod necesar sufletul, dat fiind că acesta este o forță trupească, și tocmai având în vedere acest lucru s-a spus că metehnele sufletului sunt o urmare a complexiunii corpului. A doua cauză este că sufletul se familiarizează cu lucrurile ce nu-i sunt trebuitoare și se obișnuiește cu ele; în așa fel încât deprinde obiceiul de a dori ceea ce nu-i necesar nici pentru conservarea individului, nici pentru aceea a speciei. Or, această dorință nu are o limită; căci dacă lucrurile necesare sunt toate restrânse și limitate, surplusul, dimpotrivă, nu cunoaște margini. Să presupunem că dorești să ai vase de argint, dar e mai frumos

să le ai din aur; sunt câte unii care au chiar vase de cristal și poate că se fac chiar și din smarald și rubin, când aceste materii sunt la îndemână. Și astfel, orice om neștiutor și care gândește greșit e mereu îndurerat și mâhnit că nu-și poate îngădui această risipă, cum a făcut cutare altul. Și adesea el se aruncă în mari primejdii, ca bunăoară călătoria pe mare, ori intrarea în slujba regilor, cu gândul ca în felul acesta să facă rost de acest lux nefolositor. Dar când, odată intrat pe aceste căi, e lovit de nenorocire, el se plânge de osânda dumnezeiască și de soartă. Cârtește împotriva întâmplării și se miră de cât de puțină dreptate este, întrucât ea nu l-a ajutat să dobândească multe avuții, cu care să-și cumpere mari cantități de vin cu care să se îmbete și un mare număr de țiitoare gătite cu aur și nestemate care să-l ațâțe să se bucure de preacurvie mai mult decât îl țin puterile. Ca și cum plăcerea unui asemenea ins păcătos ar fi unicul scop al universului. Dar iată până unde poate ajunge greșeala indivizilor din plebe; ei l-au învinovățit pe Creator de a fi făurit universul așa cum este, adică cu această natură care, cum își închipuie ei, dă naștere în mod necesar la rele, dat fiind că nu-l ajută pe orice desfrânat să-și împlinească mârșava-i patimă și să-și ducă sufletu-i dezmățat până la capătul poftelor sale care, așa cum am arătat, nu cunosc margini. Oamenii virtuoși și învățați cunosc înțelepciunea care a prezidat la făurirea universului și o înțeleg, cum a arătat David care a spus: *Toate cărările Domnului sunt îndurare și credincioșie*. (Ps. XXV, 10), cu alte cuvinte că cei ce respectă natura ființei și preceptele Legii, care-i cunosc țelul, înțeleg bunătatea și adevărul ce stau la temelia a toate cele. De aceea ei își propun scopul pentru care au fost sortiți în calitatea

lor de oameni, adică *percepția*. Mânați de cerințele trupului, ei caută ceea ce el are de trebuință: *pâine ca să mănânce și un veșmânt cu care să se acopere*, fără a năzui la vreun prisos. Dacă ne mulțumim cu ce-i necesar, lucrul e foarte simplu și se dobândește fără greutate. Când dăm, însă, de vreo greutate sau de vreo trudă, asta se întâmplă pentru că, încercând să găsim ce nu-i de trebuință, ne vine greu să aflăm până și ceea ce-i necesar; căci pe măsură ce dorințele noastre au în vedere prisoselnicul, lucrul devine mai greu. Ne cheltuim puterile și bunurile pentru ce nu-i trebuitor și nu mai găsim nici ce-i necesar...

Vei recunoaște, dar, prin cele două observații anterioare, pe de o parte, bunătatea pe care Dumnezeu o arată față de creaturile sale, ajutându-le să găsească necesarul, pe măsura însemnătății sale relative. Iar pe de alta stabilind — de la făurirea lor — egalitatea dintre indivizii aceleiași specii. De aceea, prințul învățaților a și spus: *Căci toate căile Lui sunt drepte*. (Deuter. XXXII, 4), iar David a arătat: *Toate cărările Domului sunt îndurare și credincioșie*. (Ps. XXV, 10), cum am amintit ceva mai înainte. După cum tot David a explicat cât se poate de limpede: *Domnul este bun față de toți și îndurările Lui se întind peste toate lucrările Sale*. (Ps. CXLV, 9); căci într-un sens absolut, marele bine este că ne-a făcut să existăm și, făurind în animal *facultatea directoare*, i-a dovedit îndurarea Sa, cum am mai spus. (III, 72–82).

II. OMUL FAȚĂ CU DUMNEZEU

1. Concepțiile despre Providență

Părerile oamenilor despre Providență sunt în număr de cinci. Ele sunt toate vechi, adică sunt păreri ce erau rostite încă pe vremea profeților, de la ivirea Legii adevărate, care luminează toate întunecimile.

I.– *Prima concepție* este aceea care pretinde că nu există defel o Providență, ce se ocupă de tot ce există în acest univers; că tot ce există, atât cerul, cât și celelalte lucruri, se datorește întâmplării și unor anume întocmiri. Că nu există vreo ființă care rânduiește, cârmuiește și are grijă de toate. Asta-i părerea lui Epicur, care-i și autorul doctrinei atomilor, socotind că aceștia se amestecă prin puterea întâmplării și că tot ce se naște este fructul hazardului. Necredincioșii din sânul lui Israel au împărtășit și ei această părere și despre ei s-a spus: *Ei tăgăduiesc pe Domnul și zic: Nu este el* (Ieremia V, 12). Aristotel a demonstrat că această părere nu poate fi primită, că existența lucrurilor nu se poate datora întâmplării și că, dimpotrivă, există o ființă care le ordonează și cârmuiește.

A doua concepție este a celor ce cred că anume lucruri țin de o Providență și se află sub cârmuirea unei ființe care le guvernează și le poruncește; în timp ce

altele sunt lăsate la voia întâmplării. Asta-i părerea lui Aristotel.

Tot ceea ce el vedea că se continua cu urmare, fără oprire și fără ca mersu-i să sufere vreo schimbare, cum ar fi condițiile sferelor cerești, orice urmează o anume regulă și nu se abate de la ea, decât prin excepție, era atribuit de dânsul unui regim, adică era însoțit de Providența divină; dar despre ceea ce el vedea că nu urmează reguli și nu se supune unei anume legi, ca de pildă condițiile indivizilor din orice specie, fie plantă, fie animal, fie om, el spunea că acest lucru se datorează întâmplării și nu unui regim, cu alte cuvinte că nu era însoțit de Providență. Mai mult, el credea chiar că era cu neputință ca aceste situații să depindă de Providență. Acest punct de vedere ne duce la părerea lui despre veșnicia lumii, conform căreia e imposibil ca tot ce există să fie altminteri decât este. Dar și printre noi erau eretici care admiteau această părere; anume cei care spuneau: *Domnul a părăsit țara*. (Ezech. IX, 9).

III. — *A treia concepție* este opusul celei de-a doua. Este părerea celor care cred că în univers nu există absolut nimic, nici în amănunte, nici în întreg, care să se petreacă din întâmplare, și că, din contră, totul este urmarea unei voințe, a unei intenții și a unui regim. Or, e limpede că tot ce e cârmuit este obiectul unei cunoașteri. Este ceea ce afirmă secta musulmană a Așhariților; dar din această părere au rezultat mari absurdități, cărora ei le-au acceptat povara și le-au suferit necesitatea. Într-adevăr, ei sunt de acord cu Aristotel când acesta pretinde că există o egalitate între căderea unei frunze și moartea unui om; da, așa este,

spun și ei; cu toate acestea, nu din întâmplare a suflat vântul, ci Dumnezeu l-a pus în mișcare. Și, tot așa, nu vântul a făcut să cadă frunzele; ci fiecare frunză a căzut în urma unei judecăți și porunci a lui Dumnezeu, care a făcut-o să cadă într-un anume moment și anume loc, în așa fel, încât clipa căderii n-a putut fi nici dată înainte, nici întârziată, ori ca ea să fi căzut în alt loc. Toate acestea fiind hotărâte de când lumea. Conform concepției lor, Așhariții au fost nevoiți să admită că orice mișcare și odihnă a animalelor este predestinată și că omul n-are nici o putere să facă sau să nu facă un anume lucru. Din această opinie rezultă și că natura *posibilului* lipsește lucrurilor de acest fel. Că toate sunt fie *necesare,* fie cu *neputință*; și cu adevărat ei au fost aduși să admită asta și au mai afirmat și că ceea ce noi numim *posibil*, ca de pildă că Zeid e în picioare și Amr vine, nu e posibil decât prin raportarea la noi; dar față de Dumnezeu nu există nimic *posibil* și că totul este fie *necesar* fie *imposibil*. Din această opinie mai urmează și că legile religioase nu sunt de folos. Întrucât omul, pentru care a fost făcută orice lege religioasă, n-are puterea să întreprindă nimic și nu poate nici îndeplini ce i-a fost poruncit, nici să se lipsească de ce i s-a interzis. Cei din respectiva sectă pretind că lui Dumnezeu i-a plăcut să trimită profeți, să poruncească, să oprească, să insufle groaza, nădejdea și temerea, iar noi n-avem nici o putere să acționăm; Dumnezeu ne poate, deci, impune lucruri imposibile. Și cu toate că dăm ascultare poruncilor sale, să fim pedepsiți, ori ca, nedând ascultare poruncilor sale, să fim răsplătiți. În sfârșit, din această părere rezultă că acțiunile lui Dumnezeu n-au un scop finit. Ei poartă povara tuturor acestor neghiobii spre a-și apăra părerea și merg până la

a susține că dacă vedem un ins născut orb sau lepros, căruia nu-i putem atribui nici un păcat anterior pentru care el s-o fi meritat, trebuie să spunem: Dumnezeu l-a vrut așa. Iar dacă vedem un om plin de virtuți și cucernic suferind moartea în chinuri, trebuie să spunem: Așa a vrut Dumnezeu și nu-i nici o nedreptate. Căci, după ei, lui Dumnezeu îi este îngăduit a aplica osânda celui ce n-a greșit și să facă bine păcătosului. Spusele lor asupra acestor lucruri sunt cunoscute.

IV. — *A patra concepție* aparține celor care cred că omul are puterea să acționeze. De aceea, după părerea lor, prescripțiile și interdicțiile, răsplățile și osândele despre care vorbește Legea sunt în cea mai bună rânduială. Ei socotesc că toate acțiunile lui Dumnezeu vin dintr-o *înțelepciune*, că nu i se poate pune în seamă o nedreptate și că el nu-l pedepsește pe omul cel bun. Mutazilizii împărtășesc și ei această concepție, cu toate că, după părerea lor, puterea omului nu e absolută. Și ei sunt de acord că Dumnezeu are cunoștință despre căderea frunzei și mișcarea furnicii și că Providența se întinde asupra tuturor făpturilor. Și această concepție cuprinde nerozii și nepotriviri. În ce privește *nerozia*, iat-o: dacă un om e schilod din naștere, cu toate că n-a avut timp să păcătuiască, ei spun că această întâmplare este o urmare a înțelepciunii divine și că pentru respectivul ins mai bine e să fie schilod decât să fie bine clădit. Noi, oamenii, nu înțelegem în ce constă această binefacere, deși acest lucru nu i s-a întâmplat spre a-l pedepsi, ci pentru a-i face un bine. Și tot așa, răspund ei, că atunci când omul plin de virtuți piere este pentru ca răsplata să-i fie cu atât mai mare pe lu-

mea cealaltă. Ba au mers chiar și mai departe; când au fost întrebați de ce este Dumnezeu drept față de om, dar nu și față de alte creaturi și pentru care păcat cutare animal e măcelărit, ei au făcut apel la acest răspuns nerod, că așa e mai bine pentru animal, pentru ca Domnul să-l răsplătească într-o viață viitoare. Da, spun ei, chiar și purecele și păduchele care au fost omorâți trebuie să-și afle pentru asta o răsplată din partea Domnului Dumnezeu, și, de asemenea, dacă un șoricel, care e nevinovat, a fost sfâșiat de o pisică sau de un uliu acest lucru s-a petrecut pentru că înțelepciunea divină a cerut ca asta să fie soarta șoricelului și Dumnezeu îl va răsplăti într-o altă viață pentru ce i s-a întâmplat.

Eu nu socotesc că trebuie să dojenesc pe nici unul dintre adepții acestor trei concepții asupra Providenței, pentru că fiecare dintre ei a fost adus la părerea pe care a profesat-o de o imperioasă necesitate. Aristotel a împărtășit ceea ce i s-a părut vădit prin natura ființei. Așhariții au vrut să se ferească a-i atribui lui Dumnezeu orice fel de necunoaștere, întrucât nu se cuvine a spune că el cunoaște o anume particularitate și o ignoră pe alta. Drept care, au recurs la neroziile despre care am vorbit și le-au acceptat. Dinspre partea lor, Mutazilizii au vrut să se ferească de a-i atribui lui Dumnezeu inechitatea și nedreptatea. În schimb, nu credeau că e bine să se pună de-a curmezișul binelui-simț, încât să susțină că nu este o nedreptate a aplica dureri celui ce n-a păcătuit. După cum ei nu socoteau că menirea tuturor profeților și a Legii revelate n-ar putea fi înțeleasă; la rândul lor, ei au răbdat, așadar, povara neroziei lor, despre care am vorbit, și s-au implicat în contradicții, admițând, în același timp, că Dumnezeu știe totul și că omul are facultatea de a

acționa liber, ceea ce, înțelegem lesne, duce la o vădită incongruență.

V. — *A cincea concepție* este aceea a noastră, mai bine zis a Legii noastre. Am să-ți arăt ce spun cărțile profeților noștri și cu ce s-au declarat de acord, în general, doctorii Legii. Am să-ți aduc la cunoștință și ce au gândit unii dintre învățații din vremea noastră, iar la urmă am să-ți spun ce gândesc și eu. Acum am să-ți spun că principiul fundamental al Legii lui Moise, învățătorul nostru, admis de toți cei care o urmează este acela că omul posedă facultatea absolută de a acționa, că, adică, prin natura, prin alegerea și prin voința sa, el face tot ceea ce omul poate face, fără să sufere intervenția vreunui lucru nou creat. La fel, conform acestei concepții, toate speciile de animale se mișcă după propria lor voință; căci Domnul Dumnezeu a vrut așa, anume ca toate animalele să se miște după liberul lor arbitru, prin efectul voinței sale veșnice și primordiale și că omul are puterea să facă tot ce vrea sau tot ce preferă dintre acțiunile ce-i stau la îndemână. Este un principiu fundamental care, Slavă Domnului, n-a făcut nicicând obiectul vreunei contraziceri în sânul comunității noastre. De asemenea, un principiu fundamental al Legii lui Moise, învățătorul nostru, este că în nici un caz nu i se poate atribui lui Dumnezeu vreo nedreptate și că toate nenorocirile ce se abat asupra oamenilor sau binefacerile de care ei se bucură, fie individual, fie în comun, sunt urmarea a ceea ce au meritat, a unei judecăți drepte în care nu încape nici o nedreptate. Dacă, deci, un ins ar avea mâna rănită de un spin pe care l-ar putea scoate numaidecât, acest lucru ar fi ur-

marea unei pedepse, iar dacă ar avea parte de cea mai mică bucurie, ea ar fi efectul unei răsplăți. Amândouă ar fi meritate pentru că, spune Cartea Sfântă: *Căci toate căile Lui sunt drepte*. (Deuter. XXXII, 4), deși noi nu știm cum anume au fost meritate. (III, 115–125).

2. Providența și omul

Iar acum am să-ți deslușesc ce cred eu însumi despre acest principiu fundamental, anume despre Providența divină. În această credință, despre care am să-ți vorbesc, eu nu mă sprijin pe dovezi demonstrative, ci mai degrabă pe ceea ce mi s-a părut gândul vădit al cărții lui Dumnezeu și al scrierilor profeților noștri. Părerea pe care o admit eu oferă mai puțină incredibilitate decât opiniile anterioare și se apropie mai mult de raționamentul Inteligenței. Căci eu cred că aici pe pământ, adică dedesubtul sferei selenare, Providența divină n-are ca obiect, în materie de indivizi, decât pe cei din specia umană și că numai în cadrul acestei specii sunt întrunite toate condițiile indivizilor, astfel că binele și răul ce li se întâmplă sunt conforme cu meritul, după cum se și spune: *căci toate căile Lui sunt drepte* (Deuter. XXXII, 4). În ce privește celelalte animale, și cu atât mai mult plantele, împărtășesc părerea lui Aristotel. Într-adevăr, eu nu cred defel că o anume frunză a căzut ca urmare a unei Providențe, nici că cutare păianjen a înghițit cutare muscă în urma unei porunci a lui Dumnezeu și a unei voințe de moment

și particulare, nici că scuipatul lui Zeid a căzut pe cutare musculiță, dintr-un loc anume, și a ucis-o ca urmare a unei judecăți și porunci a lui Dumnezeu, și nici că datorită unei voințe divine nu știu ce pește a cules cutare vierme de pe suprafața apei; dimpotrivă, după părerea mea, toate acestea sunt rodul întâmplării, cum crede și Aristotel. Însă, din punctul meu de vedere, Providența urmează *răspândirea* divină; iar specia de care e legată această răspândire a Inteligenței divine, în așa fel încât s-o prefacă într-o făptură înzestrată cu Inteligență, căreia să i se arate tot ce se vădește unei ființe inteligente, această specie, spun, e însoțită de Providența divină, ce-i măsoară toate acțiunile, spre a le răsplăti sau pedepsi. Sigur, dacă e adevărat, cum spune Aristotel, că scufundarea unei corăbii cu echipajul ei și prăbușirea acoperișului asupra locuitorilor unei case au fost urmarea unei întâmplări, nu tot întâmplarea a făcut, după părerea noastră, ca unii să urce pe corabie și ceilalți să se afle în casă; dimpotrivă, acest lucru s-a petrecut ca urmare a voinței divine, în conformitate cu ceea ce acești oameni au meritat după judecățile lui Dumnezeu, ale cărui intenții sunt inaccesibile inteligențelor noastre.

Ce m-a condus la această credință este că nici un text din cărțile profetice nu pomenește că Providența divină s-ar extinde asupra unui *individ* animal oarecare, altul decât individul uman. Mai mult, profeții se miră chiar că Providența se întinde asupra indivizilor umani: căci omul, și cu atât mai mult orice animal, e prea neînsemnat pentru ca Dumnezeu să se sinchisească de el: *Doamne, ce este omul ca să iei cunoștință de el?* (Ps. CXLIV, 3); *Ce este omul, ca să te gândești la el?* etc. (Ps. VIII, 5). Cu toate acestea,

există texte care proclamă limpede că Providența se întinde asupra tuturor faptelor lor; așa bunăoară: *El le întocmește inima la toți și ia aminte la toate faptele lor* (Ps. XXXIII, 15); *Tu ai ochii deschiși asupra tuturor căilor copiilor oamenilor ca să-i dai fiecăruia după căile lui.* (Ieremia, XXXII, 15); *Căci Dumnezeu vede puterea tuturor, privește pașii fiecăruia.* (Iov. XXXIV, 21). La rândul lui și Pentateuhul vorbește despre Providența asupra indivizilor umani și despre examenul la care sunt supuse acțiunile lor; de pildă: *Dar în ziua răzbunării Mele, îi voi pedepsi pentru păcatul lor* (IX. XXXII. 34); *pe cel care a păcătuit față de Mine îl voi șterge din cartea mea* (Ibid. V, 33); *îl voi nimici din mijlocul poporului lui* (Levit. XXXIII, 30); *îmi voi întoarce Fața împotriva omului aceluia* (ibid. XX, 6), ca și în multe alte pasaje. Toate întâmplările povestite despre Abraham, Isac și Iacob sunt o dovadă neîndoioasă a Providenței divine. Cât despre *indivizii* animalelor fără rațiune e limpede că lucrurile stau cum socotește Aristotel, de aceea e îngăduit ca ele să fie ucise și folosite spre binele nostru, după cum ne e voia. Ceea ce dovedește că Providența nu se întinde asupra animalelor, decât în înțelesul arătat de Aristotel. Văzând tirania lui Nabucodonosor și marele măcel pe care-l făcea asupra oamenilor, profetul a spus: „Doamne, s-ar zice că oamenii sunt uitați și lăsați în părăsire ca peștii și șerpii pământului", arătând prin aceste cuvinte că respectivele specii sunt lăsate în voia sorții. Căci iată cum se exprimă el: *Vei face Tu omului ca peștilor mării, ca târâtoarei care n-are stăpân?; el îi scoate pe toți cu undița etc.* (Habac. I. 14,15). Mai departe, profetul spune, însă, că nu așa se întâmplă cu oamenii; ei n-au fost părăsiți și *Providența* nu s-a retras

de lângă ei, dar au trebuit pedepsiți pentru că au meritat ce li s-a întâmplat: *O, Tu Cel Veșnic, l-ai însărcinat să facă dreptate, o, stânca mea, l-ai prins ca să-l pedepsești*. (ibid. V. 12).

Și să nu credem că pasajul de mai sus este infirmat de altele, cum sunt: *El îți dă hrana vitei* etc. (Ps. CXLVII, 9); *puii de lei rag după pradă* etc. (Ps. CIV, 21); *îți deschizi mâna și saturi după dorință tot ce are viață* (Ps. CXLV, 16). Sau de acest pasaj din doctorii Legii: *Odihnind în tronul său, el hrănește tot, de la coarnele bivolilor până la ouăle insectelor*. Ai să mai afli multe alte pasaje asemănătoare, dar ele nu cuprind nimic care să contrazică părerea mea; căci în toate aceste pasaje este vorba de o Providență ce veghează asupra *speciilor* și nu a *indivizilor* și *descriu*, spre a mă exprima astfel, bunătatea divină ce pregătește hrana necesară pentru fiecare specie și mijloacele ei de a supraviețui. Lucrul e limpede și vădit și Aristotel crede, la rândul lui, că acest fel de Providență există în mod necesar...

Dacă doctorii Legii spun că *a chinui animalele este un lucru oprit de Lege* — raportându-se la pasajul: *pentru ce ți-ai bătut măgărița?* (Numeri. XXII, 32) — o fac întrucât doresc perfecționarea noastră morală, ca să nu dobândim năravuri aspre, să nu facem să sufere în zadar și fără vreun rost animalele. Ci, dimpotrivă, să ne arătăm miloși și îndurători față de orice individ animal, în afară doar de cazul când e nevoie, când sufletul tău ar simți *dorința să mănânce carne* (Deuter. XII, 20); însă nu trebuie să tăiem din răutate sau din plăcere. Opiniei mele nu i se va putea opune nici această întrebare: De ce are Dumnezeu în grija Lui indivizii umani fără să aibă aceeași grijă și față de orice alt

individ animal?, căci cel care pune o asemenea întrebare ar putea la fel de bine să se întrebe: De ce a dat Domnul Inteligență omului și n-a dăruit-o și tuturor celorlalte specii de animale? Sigur, la această ultimă întrebare s-ar putea răspunde în conformitate cu una dintre cele trei concepții anterioare: *Așa a vrut Domnul* ori *înțelepciunea sa a voit astfel* sau *natura a cerut-o*. Însă aceleași răspunsuri s-ar putea da și primei întrebări.

Trebuie să înțelegi bine concepția mea. Sigur, sunt departe de a crede că vreun lucru oarecare poate rămâne necunoscut lui Dumnezeu, ori să-i atribui neputință. Dar socotesc că Providența atârnă de Inteligență, de care e strâns legată. Într-adevăr, Providența nu poate veni decât de la o ființă înzestrată cu inteligență și mai ales de la cel care este o Inteligență perfectă, cu gradul suprem de perfecțiune; de unde urmează că numai cel de care se leagă ceva din această *răspândire* a Inteligenței divine va ține de Providență, în măsura în care participă la *Inteligență*. Asta este, după părerea mea, concepția aflată în acord cu rațiunea și cu textele Legii. În ce privește părerile dinainte, ele admit prea mult sau prea puțin; avem de-a face când cu o exagerare, care conduce către o adevărată confuzie, către tăgăduirea inteligibilului și contestarea sensibilului, când cu o prea mare rezervă, care duce la credințe foarte vătămătoare privitoare la Divinitate, nimicește ordinea în existența umană, trece peste toate însușirile morale și intelectuale ale omului. Mă refer aici la părerea celor care refuză să recunoască Providența pentru indivizii umani și-i pun pe aceștia pe același plan cu indivizii celorlalte specii de animale.

După ce am stabilit că între toate speciile de animale, doar specia umană este obiectul grijii speciale

a Providenței, iată ce mai am de adăugat: Vom ști că *răspândirea divină* o aflăm unită cu specia umană, înțelegând prin asta că intelectul uman își datorează existența Inteligențelor individuale, în felul în care Inteligența divină s-a răspândit asupra lui Zeid, Amr, Khaled și Becr.

De unde, așa cum am arătat în capitolul precedent: cu cât un individ uman se împărtășește din această răspândire, în funcție de materia mai bine sau mai puțin bine predispusă și de exercitarea ei, el va fi mai bine ocrotit de Providență, dacă e adevărat, cum am spus, că Providența atârnă de Inteligență. Providența divină nu va veghea, deci, la fel, asupra tuturor indivizilor din specia umană; dimpotrivă, ea îi va ocroti pe unii mai mult decât pe alții, pe măsura perfecțiunii lor umane. Din această reflecție rezultă în mod necesar că Providența va veghea cu foarte mare grijă asupra profeților și va fi schimbătoare în funcție de rangul pe care ei îl ocupă în profeție; tot astfel ea va veghea asupra oamenilor superiori și virtuoși, în măsura superiorității și virtuții lor. Căci un anume grad al răspândirii Inteligenței divine i-a făcut pe profeți să vorbească, a îndrumat lucrările oamenilor virtuoși sau a perfecționat prin știință cunoștințele oamenilor superiori. În ce-i privește pe indivizii ignoranți și cu păcate, ei fiind lipsiți de această răspândire se află într-o stare vrednică de dispreț și plasați pe același plan cu celelalte specii de animale. *Sunt ca dobitoacele pe care le tai* (Ps. XLIX, 13 și 21); de aceea s-a socotit că nu e cine știe ce rău lucru ca ei să fie chiar uciși; mai mult, acest lucru ar fi fost cerut de binele public. Ceea ce am arătat aici e una din temeliile religiei, vreau să spun că

Providența veghează asupra fiecărui individ în mod special, în funcție de meritul lui.

Ațintește-ți privirea asupra felului cum se vorbește despre Providența ce ocrotește situațiile patriarhilor, până în cele mai mici amănunte ale îndeletnicirilor și chiar ale bunurilor lor, precum și asupra făgăduielilor ce le-au fost făcute în legătură cu această ocrotire de către Providență. Lui Abraham i s-a spus: *Eu sunt scutul tău* (Geneza. XV, 1); lui Isac: *Eu voi fi cu tine și te voi binecuvânta* (ibid. XXVI, 3); lui Iacob: *Eu sunt cu tine: te voi păzi pretutindeni pe unde vei merge* (ibid. XXVIII, 15); prințului profeților: *Eu voi fi negreșit cu tine* (Exod. III, 12); lui Iosua: *Precum am fost cu Moise, tot astfel voi fi și cu tine* (Iosua. I, 5). Prin toate aceste expresii se vădește că Providența veghează asupra oamenilor superiori, delăsându-i pe ignoranți. Căci s-a spus: *El va păzi pașii preaiubiților lui, dar cei răi vor fi nimiciți în întuneric; Căci omul nu va birui prin putere* (I. Samuel, II, 9). Ceea ce vrea să spună că anume indivizi sunt feriți de nenorociri, în timp ce alții sunt loviți de ele; acest lucru nu se întâmplă din cauza puterilor lor trupești și a dispozițiilor lor fizice: *căci nu prin forță e omul puternic*; ci, din contra, ca urmare a perfecțiunii și a imperfecțiunii morale, adică după cum se apropie ori se depărtează de Dumnezeu. De aceea, cei ce sunt aproape de el se bucură de o perfectă ocrotire. *El păzește pașii oamenilor cucernici*, în vreme ce aceia aflați departe de dânsul sunt supuși la toate loviturile întâmplării, căci nimic nu-i ocrotește împotriva accidentelor, așa cum se petrece cu cel ce umblă prin beznă și se îndreaptă fără greș spre pierzanie. În legătură cu felul cum Providența veghează asupra oamenilor superiori s-a mai

spus și că: *Domnul scapă sufletul robilor săi* (Ps. XXXIV, 21); *Ochii Domnului sunt peste cei fără prihană* (ibid. v. 16); *Cine Mă va chema, îi voi răspunde* (Ps. XCI, 15). Dar textele ce privesc acest subiect, adică despre Providența ce veghează asupra indivizilor umani pe măsura perfecțiunii și a superiorității lor, sunt în prea mare număr, spre a putea fi înșiruite. Și filosofii s-au exprimat în același sens. În introducerea la comentariul cărții *Etica Nicomahică* de Aristotel, Abu Nasr (Al-Farabi) se exprimă în acești termeni: *Cei care au însușirea de a face ca sufletele lor să treacă de la o calitate morală la alta sunt, cum a spus Platon, cei pe care Providența divină îi ocrotește mai mult.*

Vezi, dar, cum acest fel de a raționa ne-a condus să recunoaștem adevărul a ceea ce toți profeții au spus despre asta: anume că Providența ocrotește pe fiecare individ pe măsura perfecțiunii sale, și cum acest lucru e necesar din punctul de vedere al speculației, dacă e adevărat, cum am spus, că Providența depinde de Inteligență. Nu e, deci, cazul să împărtășim opinia formulată de câteva secte filosofice că Providența există pentru *specia* umană și nu pentru *indivizi*; dat fiind că doar indivizilor, care au o existență reală dincolo de înțelegere, li se adresează intelectul divin și, în consecință, și Providența există pentru acești indivizi.

Cercetează cu cea mai mare luare-aminte acest capitol și atunci toate principiile fundamentale ale religiei îți vor părea perfecte și conforme cu opiniile speculative și filosofice, neverosimilitățile vor dispărea, iar tu o să ai o idee limpede și adevărată despre Providență (III, 129–141).

3. Cartea lui Iov și Providența

Povestea lui Iov, atâta de curioasă și de uimitoare, are legătură cu subiectul cu care ne îndeletnicim; vreau să spun că e o parabolă ce urmărește să expună opiniile oamenilor despre Providență. Știi că o seamă de doctori ai Legii spun cu tot dinadinsul: Iov n-a existat vreodată și totul nu e decât o parabolă. Iar cei care cred, totuși, că a trăit aievea și că e o poveste ce s-a întâmplat cu adevărat, nu știu să-i precizeze nici timpul, nici locul. Câțiva doctori ai Legii spun că el a trăit pe vremea patriarhilor, alții că pe vremea lui Moise; alții, iar, pe vremea lui David; în sfârșit, unii spun că s-a numărat printre cei întorși din Babilon. Toate acestea nu fac, însă, decât să întărească părerea celor care pretind că n-a existat nicicând. Pe scurt, fie că a existat, fie că nu, toți cititorii au fost uimiți de istoria lui așa cum ne este ea povestită; încât s-au ridicat obiecții împotriva științei și a Providenței lui Dumnezeu, cum am mai arătat, în sensul că omul virtuos și perfect, cinstit în faptele sale și cu cea mai mare grijă de a se feri de păcate e totuși lovit, rând pe rând, de mari nenorociri, în averea sa, în copiii și în propria-i făptură, fără s-o fi meritat printr-un păcat oarecare. Mai departe, după cele două opinii, anume dacă Iov a existat sau nu, în prologul cărții, respectiv în discursul lui Satan, în cuvintele pe care Dumnezeu i le adresează lui Satan, când Iov este dat în puterea acestuia, toate acestea, spun, sunt pentru orice om inteligent, neîndoios, o parabolă ca atâtea altele. Și, totuși, nu e vorba de o parabolă ca multe altele, ci de una în care se regăsesc gânduri adânci, *lucruri ce alcătuiesc taina universului* și pot sluji spre

a lumina mari neguri și a pune în lumină cele mai înalte adevăruri. Eu am să-ți spun tot ce se poate spune și am să-ți fac cunoscute cuvintele doctorilor Legii care mi-au atras luarea-aminte asupra a tot ce am putut înțelege din această importantă parabolă...

Primul lucru asupra căruia, de la bun început, cele cinci personaje, respectiv Iov și prietenii lui, au fost de acord e că Dumnezeu cunoștea tot ce i se întâmplase lui Iov și că tot Dumnezeu îl lovise cu toate nenorocirile. În același timp, cu toții erau de acord și că Dumnezeu nu putea fi învinuit de nedreptate și că nu i se putea atribui o inechitate. Sunt idei pe care le aflăm, deseori repetate, în chiar cuvintele lui Iov. Iar dacă ținem seama de vorbele pe care cei cinci oameni le rostesc în convorbirea lor, putem fi ispitiți să credem că ce spune unul spun și ceilalți și că aceleași idei se repetă și se încrucișează. Din partea lui Iov, ele nu sunt întrerupte decât de descrierea marilor dureri și suferințe pe care le îndură, în pofida cinstei sale, prin zugrăvirea firii sale drepte, a sincerității, a firii sale nobile și a binefacerilor semănate de faptele sale. Dinspre partea lor, prietenii săi amestecă în cuvintele pe care i le adresează rugăminți de a fi răbdător, mângâieri și blândețe, spunându-i că trebuie să tacă și să nu-și dea drumul gurii, ca un ins ce se gâlcevește cu semenul său, ci să dea în tăcere ascultare poruncilor lui Dumnezeu. La care el răspunde că marile dureri îl împiedică să fie răbdător și ferm și să se exprime cum se cuvine. Toți prietenii se arată încrezători că cei ce fac binele sunt răsplătiți, iar cei ce fac rău sunt osândiți. Dacă, spun ei, acum vedem un păcătos fericit, putem fi siguri că în viitor i se va întâmpla contrariul; căci va muri și asupra lui, a copiilor și a neamului său se vor abate

nenorociri. Iar dacă, dimpotrivă, acum vedem un om cucernic în restriște, el nu va întârzia să primească o reparație. Este o idee pe care ai s-o afli repetată în spusele lui Elifaz, Bildad, Țofar, toți trei de acord cu ea. Dar nu acesta-i scopul pe care-l urmărim cu spusele noastre, ci mai degrabă acela de a face cunoscut ceea ce fiecare din ei a arătat în mod special și părerea pe care o avea despre întâmplarea în care vedem pe omul cel mai cinstit și mai drept, lovit de cele mai mari și mai cumplite grozăvii.

După părerea lui Iov, această întâmplare dovedea că omul cucernic și cel necredincios sunt egali în fața lui Dumnezeu, care nesocotește și lasă în voia ei spița omenească. Căci iată ce spune el, între altele: *Ce-mi pasă, la urma urmei. Căci îndrăznesc s-o spun: el nimicește pe cel nevinovat, ca și pe cel vinovat; Dacă valul ucide pe dată, el râde de nenorocirea inocenților* (Iov. IX, 22, 23); cu alte cuvinte, dacă șuvoiul se prăvale fără veste, îi omoară și-i duce cu el pe toți cei întâlniți în cale, Dumnezeu își râde de nenorocirea nevinovaților. Și Iov își întărește și mai departe această părere zicând: *Unul moare în mijlocul propășirii, păcii și fericirii, cu coapsele încărcate de grăsime și măduva oaselor plină de suc etc. Altul moare cu amărăciunea în suflet, fără să se fi bucurat de vreo fericire. Și amândoi adorm în țărână și vor fi mâncați de viermi.* (Iov. XXI, 23–26). Iar ca dovadă a propășirii și fericirii celor răi, Iov mai pretinde, stăruind mult asupra acestui lucru: *Când mă gândesc, mă înspăimânt și un tremur îmi apucă tot trupul. Pentru ce trăiesc cei răi? Pentru ce îi vezi îmbătrânind și sporind în putere? propășirea e dinaintea lor!* (ibid. v. 6–8). Și după ce descrie această fericire perfectă, el le spune interlocutorilor săi: Să

admitem că-i așa cum spuneți voi, că odraslele acestui necredincios fericit pier când el nu mai e, și urma lor se pierde; ce rău rezultă pentru acest ins fericit din cauza a ceea ce se va întâmpla familiei lui când el n-o să mai fie? *Căci ce-i pasă lui ce va fi de casa lui după el* (ibid. v. 21)? În alt loc, Iov arată că nu trebuie nimic nădăjduit după moarte, încât ce se mai poate spune altceva decât că-i vorba de o părăsire. Drept care își arată mirarea că deși, în principiu, Dumnezeu n-a nesocotit crearea individului uman, El uită totuși să cârmuiască și de aceea zice: *Nu m-ai muls ca laptele și m-ai închegat ca brânza?* etc. (X. 10). Este numai una din părerile exprimate despre Providență. Doctorii Legii, o știi, declară cum nu se poate mai condamnabilă această părere a lui Iov, slujindu-se de asemenea expresii: *Pulbere peste gura lui Iov — Iov voia să verse vasul pe de-a-ntregul — Iov tăgăduia învierea morților. Iov începuse să zvârle cu blesteme.* Și chiar dacă Dumnezeu îi spune lui Elifaz: *pentru că n-ați vorbit așa de drept de Mine, cum a vorbit robul meu Iov.* (XLII, 7), spre a explica acest lucru doctorii Legii arată: *„Omul nu este răspunzător atunci când suferă"*, cu alte cuvinte merita iertare din cauza grelelor lui suferințe. Numai că asemenea cuvinte nu se potrivesc cu toată această parabolă. Pricina spuselor în cauză e aceea pe care am să ți-o arăt: Iov și-a dat seama că părerea lui era cu totul smintită și i-a demonstrat chiar el neadevărul. Căci era o părere din cele ce apar așa, fără socoteală, la un om lovit de nenorociri și încredințat în adâncul sufletului de nevinovăția lui, ceea ce nimeni n-ar putea tăgădui; de aceea și este ea atribuită lui Iov. Cu toate acestea, el nu și-a rostit spusele sale decât atâta vreme cât a fost în ignoranță și nu-l

cunoștea pe Dumnezeu decât prin tradiție, cum îl cunoaște și mulțimea celor cucernici; dar de îndată ce a avut despre Dumnezeu o cunoaștere temeinică, el și-a dat seama că adevărata fericire, care este cunoașterea lui Dumnezeu, e rezervată tuturor celor care-l cunosc și că nici o nenorocire n-o poate tulbura în sufletul omului. Fericirile închipuite, cum sunt sănătatea, bogăția, copiii, Iov le socotise drept un scop atâta vreme cât nu-l cunoscuse pe Dumnezeu decât prin tradiție și nu prin reflecție; de aceea și căzuse în toate acele rătăciri și rostise vorbele vrednice de mustrare. Acesta-i, într-adevăr, înțelesul celor ce urmează: *Urechea mea auzise vorbindu-se de Tine, dar acum ochiul meu Te-a văzut; de aceea mi-e scârbă de mine și mă pocăiesc în țărână și cenușă* (XLII. 5,6). Cuvinte ce trebuie să fie astfel completate după înțelesul lor: *De aceea disprețuiesc tot ce am dorit odinioară și mă pocăiesc tăvălindu-mă în țărână și cenușă*, căci aceasta este situația ce i se atribuie când se spune: *Și a șezut pe cenușă* (II.8). Așadar, din cauza acestui discurs final, care mărturisește adevărata percepere, se spune despre dânsul numaidecât după aceea: *căci voi n-ați vorbit cum se cuvine despre Mine, ca robul meu Iov*.

Și părerea lui Elifaz despre această întâmplare este una dintre opiniile profesate despre Providență. Într-adevăr, după el, Iov meritase toate nenorocirile ce se abătuseră asupră-i, căci săvârșise păcate ce făceau să-și merite soarta. E ceea ce Elifaz i-a și spus lui Iov: *Nu-i mare răutatea ta și fărădelegile tale, fără număr?* (XXII, 5). Și tot așa, în alt loc tot el îi spune lui Iov: Faptele bune și purtarea frumoasă pe care te bizui nu fac în mod necesar din tine un om perfect în fața lui Dumnezeu, în așa fel încât să nu poți fi osândit; *Dacă*

n-are încredere Dumnezeu nici în slujitorii Săi, dacă găsește El greșeli chiar la îngerii Săi, cu cât mai mult în cei ce locuiesc în case de lut, care își trag obârșia din țărână? (IV, 18–19). Și Elifaz nu ostenește să repete acest gând; căci el crede că tot ce i se întâmplă omului e meritat, dar că greșelile prin care ne meritățm pedeapsa scapă percepției noastre, iar noi nu știm în ce fel aceasta ne-a atras osânda.

Părerea lui Bildad Suhitul în legătură cu această problemă se deosebește, prin aceea că el admite *compensarea*. Într-adevăr, iată ce-i spune el lui Iov: *Aceste mari nenorociri, dacă ești cu adevărat curat și n-ai săvârșit păcate, sunt pentru a te face să meriți o răsplată cu atât mai mare. Toate acestea sunt dar un bine pentru tine, pentru ca fericirea de care te vei bucura în viitor să fie cu atât mai mare.* Acesta este și înțelesul cuvintelor pe care i le adresează el lui Iov: *Dacă ești curat și fără prihană, atunci negreșit el va veghea asupra ta și va da înapoi fericirea locuinței tale nevinovate. Vechea ta propășire va fi mică față de cea de mai târziu.* (VIII, 6 și 7). Știi că această părere despre Providență e foarte răspândită și am mai expus-o.

Părerea lui Țofar Naamatitul admite că totul atârnă doar de voința lui Dumnezeu, că în acțiunile divine nu trebuie căutată nici o cauză și că nu se cuvine defel să ne întrebăm de ce săvârșește el cutare sau cutare lucru. De aceea, în tot ce întreprinde Dumnezeu nu trebuie căutată nici o cauză de îndreptățire, nici o cerință a *înțelepciunii* Sale, căci măreția și adevărata-i esență țin ca el să facă ce *vrea*, în timp ce noi nu suntem în stare să pătrundem tainele înțelepciunii Sale, care cere ca el să acționeze după *vrerea* lui și fără nici un alt motiv. Este tocmai ceea ce i-a și spus lui Iov:

A! de ar vrea Dumnezeu să vorbească, de Și-ar deschide buzele să-ți răspundă și de ți-ar descoperi tainele înțelepciunii Lui. Poți spune tu că poți pătrunde adâncimile lui Dumnezeu? (XI, 5, 6, 7).

Vezi, dar, dacă te gândești bine, cum această poveste care atâta i-a tulburat pe oameni a fost cu înțelepciune ticluită spre a ne aduce la cunoștință diferitele păreri despre Providență, pe care ți le-am înfățișat mai înainte. Fiecare din aceste păreri este înfățișată separat și pusă în seama unui om din vechime, cunoscut pentru virtutea și știința lui, dacă e cumva o parabolă; ori poate că ei au vorbit chiar așa, dacă avem de-a face cu o poveste adevărată. Oricum, părerea pusă în seama lui Iov aduce cu aceea a lui Aristotel; părerea lui Elifaz, cu aceea a religiei noastre; părerea lui Bildad, cu doctrina Mutazilizilor; în sfârșit, aceea a lui Țofar este în ton cu aceea a Așhariților.

Toate acestea sunt păreri vechi despre Providență. Uite acum o nouă părere, de astă dată a lui Elihu. De aceea, acesta din urmă și trece drept superior celorlalți și, cu toate că a fost cel mai tânăr dintre ei, se spune că îi întrecea în știință. El începe prin a-l certa pe Iov, pe care-l numește prost, din pricină că era fudul și s-a mirat de nenorocirile care-l loviseră, deși el nu făcuse decât bine; căci se lăudase mult cu faptele sale. După care Elihu consideră drept flecăreală părerile celor trei prieteni ai lui Iov despre Providență și se slujește de expresii atât de curios enigmatice, încât, luând aminte la vorbele sale, cititorul mai întâi se miră, crezând că nu se adaugă nimic nou la cele spuse de Elifaz, Bildad și Țofar, ci că doar le repetă ideile cu alte cuvinte și mai pe larg. Și, într-adevăr, el nu face decât să-l certe pe Iov, să descrie dreptatea divină și minunile univer-

sului și să proclame că Dumnezeu nu e atins nici de virtutea omului cucernic, nici de păcatele necredinciosului; toate au fost spuse și de prietenii lui Iov. Cu toate acestea, ai să înțelegi noua idee pe care a adus-o și care era și ținta lui Elihu, idee pe care nici unul din ceilalți n-o exprimase înainte. Cu această idee el a repetat, totuși, tot ce-au spus ceilalți, tot așa cum și ei, adică Iov și cei trei prieteni ai lui, repetă fiecare ideea exprimată de ceilalți, după câte ți-am spus; lucru care urmărește să ascundă ce anume deosebit are ideea personală a fiecăruia, în așa fel ca mulțimea să creadă că ei se întâlnesc cu toții asupra uneia și aceleiași idei, deși lucrurile nu stau așa. Ideea pe care o adaugă Elihu și pe care nici unul dintre ei n-o exprimase este aceea pe care el o exprimă alegoric prin *intercesiunea unui înger*. Este, afirmă el, un lucru vădit și binecunoscut că atunci când omul e bolnav pe moarte și cei din jur nu mai nutresc nici o nădejde, dacă există un înger, oricare ar fi el, ce intervine pentru dânsul, intercesiunea lui va fi primită, bolnavul se va reface, va scăpa și va reveni la cea mai bună stare cu putință. Asta nu se poate repeta, însă, mereu și nu poate exista o intercesiune continuă, ci doar de două sau trei ori. Căci iată ce ne spune: *Dar dacă se găsește un înger mijlocitor pentru el* etc... (XXXIII, 23); iar după ce descrie starea treptată a convalescentului și bucuria pe care i-o pricinuiește întoarcerea la perfecta sănătate, el adaugă: *Iată, acestea le face Dumnezeu de două ori, de trei ori, omului* (ibid, v. 29). Este o idee înfățișată doar de Elihu; dar ce mai spune el, înainte de a o exprima, este că el începe prin a descrie cum se ajunge la inspirația profetică, arătând: *Dumnezeu vorbește, însă, când într-un fel, când într-altul, dar omul nu ia seama. El vorbește*

prin visuri, prin vedenii de noapte, când oamenii sunt cufundați într-un somn adânc etc. (ibid, v. 14 și 15). După care, Elihu își întărește această părere, spunând și în ce fel trebuie ea înțeleasă, descriind o seamă de fenomene fizice ca tunetul, fulgerul, ploaia, suflarea vântului. Descriere în care amestecă și multe lucruri privitoare la făpturii vii, ca de pildă când vorbește despre dezlănțuirea ciumei: *La miezul nopții un popor se clatină și piere* etc. (XXXIV, 20); a marilor războaie: *El zdrobește pe cei mari fără cercetare și pune pe alții în locul lor.* (ibid, v. 24), ca și despre multe alte lucruri asemănătoare.

Și ai să mai afli, așijderi, că în revelația avută de Iov și prin care el s-a lămurit că se înșelase în tot ce-și închipuise sunt descrise mereu lucruri fizice: fie elementele, fie meteorii, fie natura diferitelor specii de animale, nu altceva. Iar când sunt pomenite ținuturile eterate ale cerurilor, ale lui Orion sau Pleiadelor, o face din cauza înrâuririi lor asupra atmosferei noastre; căci toate obiectele asupra cărora Dumnezeu atrage luarea-aminte a lui Iov țin doar de lumea sublunară. Iar Elihu își extrage prevenirile tot din lumea diferitelor specii de animale: *El ne învață mai mult decât pe dobitoacele pământului și ne dă mai multă pricepere decât păsărilor cerului.* (XXXV, 11). În vorbirea lui, Dumnezeu insistă îndeosebi asupra descrierii *Leviatanului* care este un amestec de însușiri trupești ale animalelor ce umblă, înoată sau zboară. Prin toate acestea ni se arată că inteligențele noastre nu ajung să înțeleagă cum sunt născute acest lucruri fizice ce există în lumea *nașterii* și a *decăderii*, nici care este obârșia forței fizice ce dăinuie în ele. Acestea nu sunt lucruri ce se aseamănă cu ce facem noi; și cum am putea, de altminteri, stabili

o asemănare între modul cum Dumnezeu le cârmuiește și are grijă de ele și felul în care noi cârmuim și ne îngrijim de ceea ce este încredințat cârmuirii și îngrijirii noastre? Dar se cuvine să ne oprim o clipă asupra puținului pe care-l știm noi despre toate acestea și să credem că nimic nu poate fi ascuns lui Dumnezeu, cum spune Elihu: *Căci Dumnezeu vede purtarea tuturor, privește pașii fiecăruia. Nu este nici întuneric, nici umbră a morții unde să se poată ascunde cei ce fac fărădelegea.* (XXXIV, 21–22). Ideea Providenței lui Dumnezeu nu este aceeași cu a noastră, iar ideea *regimului* al cărui obiect sunt, dinspre partea lui Dumnezeu, creaturile, nu este asemănătoare cu aceea a regimului pe care noi îl exercităm: aceste două lucruri nu pot fi înmănuncheate în aceeași definiție, cum se crede din greșeală, și n-au nimic comun între ele decât *numele*, tot așa cum nici *acțiunea* noastră nu se aseamănă defel cu aceea a lui Dumnezeu și ea nu se cuprinde în aceeași definiție. După cum lucrările naturii se deosebesc de operele de artă, tot așa regimul divin, Providența divină, intenția divină, al căror obiect sunt lucrurile fizice, se deosebesc de regimul nostru omenesc, de prevederea și de intenția noastră față de lucruri.

Întreaga carte a lui Iov urmărește să stabilească acest punct de credință și să atragă atenția asupra dovezilor ce pot fi deduse din lucrurile fizice, pentru ca să nu greșești și să nu dorești, în închipuirea ta, să stabilești o asemănare între știința lui Dumnezeu și a noastră ori să crezi că intenția, Providența și regimul lui Dumnezeu pot fi asemănate cu intenția, prevederea și regimul nostru. Omul ce se va pătrunde de acest adevăr va îndura mai ușor orice nenorocire. Nenorocirile nu-l vor mai face să se îndoiască de Dumnezeu și nu se va

mai întreba dacă Dumnezeu are cunoștință sau nu, dacă are grijă de om ori îl părăsește; dimpotrivă, ele îl vor umple de mai multă iubire, cum se arată la capătul acestei revelații: *De aceea mi-e scârbă de mine și mă pocăiesc în țărână și cenușă* sau cum spun doctorii Legii: Cei care își împlinesc îndatoririle din iubire față de Dumnezeu și îndură bucuroși suferințele etc... De aceea, dacă ai să iei aminte cu grijă la citirea acestui tratat și ai să cercetezi apoi cartea lui Iov, ai să-i înțelegi semnificația și ai să te convingi că eu i-am rezumat toate ideile, nelăsând deoparte decât ceea ce este doar o simplă floare de stil care completează alegoria, așa cum ți-am arătat de mai multe ori, în acest Tratat. (III. 159–187).

PROFETUL

I. ÎNSUȘIRILE PROFETULUI

1. Moise și profeții

Am arătat tuturor, în Comentariul la *Mișna* și la *Mișne Tora*, cele patru caracteristici prin care profeția lui Moise, învățătorul nostru, se deosebește de aceea a altor profeți; am pus la îndemână dovezile și i-am pus în lumină pregnanța[1]. Nu e, dar, nevoie să le repet și ar fi și în afara scopului urmărit de acest tratat.

Trebuie să-ți arăt că tot ce spun despre profeție în capitolele acestui tratat privește doar harul profetic al profeților dinaintea lui Moise și al celor veniți după el; în ce privește profeția lui Moise, învățătorul nostru, n-am să mă ocup de ea în acest capitol nici măcar printr-un cuvânt, nici direct, nici prin vreo aluzie. Căci,

---

[1] Vezi: *Comentariu* la *Mișna*, introducerea la cap. X (XI) din tratatul *Sanhedrin*, al șaptelea punct de credință (*Pococke Porta Mosis*, p. 169–173); *Mișne Tora* sau Prescurtarea Talmudului, tratatul Iesode-ha-Tora, cap. VII, 6. Autorul pune în lumină următoarele deosebiri: 1. Dumnezeu nu vorbea, îndeobște, profeților decât printr-un *mijlocitor*, în timp ce lui Moise i-a vorbit personal; 2. Toți profeții și-au avut revelațiile divine doar în somn și în vedenii nocturne ori într-o stare de somnolență în care simțurile încetau să funcționeze. Moise și-a avut, însă, inspirațiile în stare de veghe și cu deplină stăpânire a tuturor însușirilor; 3. Toți profeții erau încercați în timpul viziunii de un tremur convulsiv și de o mare tulburare; Moise a fost, însă, totdeauna de un calm desăvârșit; 4. Toți profeții, deși perfect pregătiți pentru inspirația divină, n-au fost, totuși, inspirați decât în anume răstimpuri, printr-o favoare specială a voinței divine; Moise se bucura de privilegiul de a putea chema inspirația divină spontan și la orice oră.

după părerea mea, denumirea de profet se aplică lui Moise și celorlalți doar prin *amfibologie*. Și același lucru este valabil și pentru miracolele lui și ale celorlalți, întrucât ele nu fac parte din aceeași categorie cu acelea ale altor profeți. Dovada făcută de Lege pentru a stabili că profeția sa se deosebea de aceea a tuturor înaintașilor săi poate fi aflată în aceste cuvinte: *M-am arătat lui Abraham* etc... *Dar nu m-am făcut cunoscut lor prin numele meu de Cel Veșnic* (Exod, VI, 3); în felul acesta ni s-a arătat că perceperea lui Moise nu se aseamănă defel cu aceea a patriarhilor, ci era mai mare, și cu atât mai puțin cu aceea a celorlalți profeți dinainte. Iar faptul că profeția sa s-a deosebit și de aceea a tuturor urmașilor săi ne-a fost arătat prin acest simplu enunț: *În Israel nu s-a mai ridicat proroc ca Moise, pe care Domnul să-l fi cunoscut față în față* (Deuter. XXXIV, 10); așadar, ni s-a spus limpede că perceperea lui a fost deosebită de aceea a tuturor celor ce aveau să-l urmeze în sânul israeliților — ce au fost, totuși, *o împărăție de preoți și un neam sfânt* (Exod. XIX, 6) *în care Domnul este în mijlocul lor* (Numeri XVI, 3) și cu atât mai puțin în celelalte neamuri. Ceea ce deosebește, în genere, minunile lui de acelea ale oricărui alt profet este că toate minunile pe care le făceau profeții, ori care erau făcute în favoarea lor, nu erau cunoscute decât de câțiva inși, ca bunăoară minunile lui Eliahu și Elisei; nu vezi că regele lui Israel cere știre și-l pune pe Ghedazi să-i aducă la cunoștință, cum ni se spune: *Istorisește-mi toate lucrurile mari pe care le-a făcut Elisei*, iar el a povestit etc... Și Ghedazi spune: *Împărate, Domnul meu, iată femeia și iată fiul ei pe care l-a înviat Elisei* (II, Regi, VIII, 4 și 5). Același lucru se întâmplă și cu toate minunile celorlalți

profeți, cu excepția lui Moise, învățătorul nostru; de aceea și arată Cartea Sfântă în legătură cu acesta din urmă — tot sub formă de enunț — că nu se va ridica nicicând vreun profet care să facă minuni în fața semenilor, prieten sau vrăjmaș, cum a făcut Moise. Căci se spune: *În Israel nu s-a mai ridicat proroc ca Moise* etc... *în ce privește toate semnele și minunile* etc... *înaintea întregului Israel* (Deuter. XXXIV, 10–12); vedem, dar, cum s-au legat, cum s-au unit cele două lucruri: că nu se va mai ridica nici un alt profet cu aceeași percepere ca dânsul și care să facă ce-a împlinit el. După care, ni se mai arată că aceste minuni au fost făcute în *fața Faraonului, a tuturor slujitorilor lui și a întregii sale țări*, ce erau vrăjmașii săi, ca și în prezența tuturor israeliților, adepții săi, *în ochii întregului Israel*; este ceva ce nu se mai întâmplase cu ceilalți profeți dinaintea lui și prezicerea adevărată a vestit cum că nu se va mai întâmpla nici cu vreun alt profet de după el.

După ce vei fi pus, dar, deoparte în mintea ta profeția lui Moise și minunile lui — caz în care avem de-a face cu o percepere și cu fapte la fel de neobișnuite — și te vei fi încredințat că ne aflăm în fața unei trepte pe care nu suntem în stare s-o înțelegem în întreaga ei realitate, vei percepe ce-ți voi spune în toate aceste capitole ce urmează despre profeție și despre diferitele trepte pe care se află profeții, abstracție făcând, însă, de prima treaptă, aceea a lui Moise.

Iată ce aveam să-ți spun în acest capitol. (II. 277–281).

2. Darul profetic

Află că profeția vine de la Dumnezeu și se răspândește, prin mijlocirea Intelectului activ, mai întâi asupra facultății raționale și apoi asupra celei imaginative; este cea mai înaltă treaptă a omului și apogeul perfecțiunii până la care poate ajunge specia lui, precum și o stare ce este cea mai înaltă perfecțiune a facultății imaginative. Este un lucru ce nu poate defel exista în orice om și la care nu se poate ajunge printr-o perfecționare în științele speculative și prin ameliorarea moravurilor, oricât de bune și frumoase ar deveni ele, fără ca să i se adauge cea mai mare perfecțiune cu putință: aceea a facultății imaginative în starea ei dintâi. Tu știi că perfecționarea acestor facultăți corporale, printre care se află facultatea imaginativă, atârnă de cea mai bună constituție a unui organ cu o anume facultate, de cea mai frumoasă proporție a sa și de cea mai mare puritate a materiei; este un lucru a cărui pierdere nu poate fi reparată și a cărui defectuozitate nu poate fi înlocuită prin regim. Căci organul a cărui constituție a fost rea de la începutul formării sale poate fi păstrat într-o anume stare; când, însă, infirmitatea decurge din disproporția, din poziția sau substanța sa, adică din însăși materia din care e alcătuit, atunci nu mai există cale de remediere. Știi prea bine toate astea; ar fi, deci, de prisos să recurg la ample explicații privitor la acest subiect.

Cunoști și acțiunile acestei facultăți imaginative, de a păstra amintirea lucrurilor sensibile, de a le combina și, ceea ce ține cu deosebire de natura ei, de a le preschimba în imagini; cea mai mare și mai nobilă activitate a ei are loc atunci când simțurile se odihnesc și

încetează să funcționeze, căci atunci îi vine o anume inspirație, care, în funcție de dispoziția ei, e cauza viselor adevărate și, de asemeni, a profeției. Ea nu se deosebește decât printr-un plus sau un minus și nu prin speța ei. Știi că doctorii Legii au spus de mai multe ori: „Visul este a șaizecea parte a profeției".

Și au repetat această idee în *Bereșit rabba,* spunând: *Rodul căzut al profeției este visul.* Iată o admirabilă comparație: într-adevăr, rodul căzut este identic cu fructul din pom, doar că a căzut înainte de a se coace bine; la fel, acțiunea facultății imaginative în timpul somnului este aceeași ca și starea de profeție, deși încă insuficientă și neajunsă la desăvârșire. Dar de ce să te instruiesc prin cuvintele doctorilor Legii și să lăsăm deoparte textele Pentateuhului? Ca bunăoară: *Când va fi printre voi un profet, Eu, Domnul, mă voi descoperi lui într-o vedenie sau îi voi vorbi într-un vis* (Numeri XII, 6). Domnul ne-a făcut astfel cunoscut aici adevăratul caracter al profeției și ne-a arătat că aceasta este o perfecțiune ce se petrece în *vis* sau într-o *vedenie*. Cuvântul *vedenie* vine de la *a vedea*; căci facultatea imaginativă vede lucrul de parcă el ar exista aievea și deși nu-și are originea decât în el însuși pare a fi venit pe calea unei senzații exterioare. În aceste două părți, adică în *vedenie* și în *vis*, sunt cuprinse toate treptele profeției. Se știe că lucrarea cu care omul e foarte ocupat în starea de veghe și slujindu-se de simțurile sale, de aceeași lucrare se ocupă și starea imaginativă în timpul somnului, când *Intelectul activ* se răspândește asupră-i, în funcție de cât de pregătită e. Ar fi de prisos să citez exemple, căci e un lucru limpede, cunoscut de oricine și asemănător cu ceea ce se petrece cu

perceperea simțurilor, împotriva căreia nici un om de bun simț nu ridică obiecții.

După aceste preliminarii, trebuie să știm că în cazul nostru e vorba de un individ uman, a cărui substanță cerebrală, în formula ei primitivă, trebuia să fie extrem de bine proporționată, prin puritatea materiei ei și a complexiunii particulare a fiecărei părți, prin cantitatea și poziția ei și care să nu sufere deranjamente de complexiune dinspre alt organ. Apoi, acest individ trebuie să fi dobândit știința și înțelepciunea în așa fel, încât să treacă de la *putere la act*[1]; să aibă o inteligență umană perfectă și moravuri umane curate și *egale*[2]; toate dorințele sale să aibă în vedere știința secretelor acestui univers și cunoașterea cauzelor lor; gândirea să-l poarte mereu către țeluri nobile; să nu se îndeletnicească decât cu cunoașterea lui Dumnezeu, cu meditații asupra lucrărilor sale și, în sfârșit, gândirea și dorința să-i fie ferite de lucrurile animale, precum căutarea plăcerilor pe care le dă mâncatul, băutul, coabitarea și, în general, simțul pipăitului, simț despre care Aristotel a spus deslușit în *Etica* sa că este o rușine pentru noi...

Și mai e nevoie ca gândirea și dorința acestui individ să fie ferite de ambiții zadarnice, adică de dorința de a stăpâni ori de a fi lăudat de oamenii din popor și de a-și atrage preamăririle și ascultarea lor fără nici un alt scop.

---

[1] Adică în așa fel ca toate facultățile pe care le posedă *în putere* să se poată dezvolta și să se preschimbe în realitate sau *în act*.

[2] Trebuie să ne amintim că, după Aristotel, virtutea constă în ocolirea extremelor și în a ști să păstrăm în pornirile noastre o atitudine cumpătată, rațională, deopotrivă ferită de prea mult și de prea puțin. Vezi: *Etica Nicomahică*, cartea a II-a, cap. V și VI.

Dacă, așadar, într-un individ precum cel pe care l-am descris, o facultate imaginativă pe cât de perfectă cu putință ar fi în plină activitate, iar *Intelectul activ* ar acționa asupra ei pe măsura perfecțiunii lui speculative, el n-ar percepe, fără îndoială, decât lucruri divine cu totul neobișnuite, nu l-ar vedea decât pe Dumnezeu și pe îngerii săi, iar știința ce ar dobândi-o ar avea drept obiect numai opinii adevărate și norme de conduită, cuprinzând bunele relații dintre oameni.

Se știe că în cele trei lucruri pe care le-am statuat drept condiții, anume: perfecțiunea facultății raționale prin studiu, aceea a facultății imaginative în alcătuirea ei primitivă și aceea a moravurilor, care se dobândește atunci când gândirea se eliberează de toate plăcerile trupești și este înăbușită dorința de orice fel de măriri prostești și dăunătoare, în toate aceste trei direcții, spun, oamenii perfecți au o mare superioritate unii asupra altora și, în funcție de superioritatea lor, în fiecare dintre aceste trei direcții, profeții sunt mai mari în rang unii decât alții.

Știi că orice facultate trupească poate slăbi, relaxa, deteriora, iar uneori se coroborează. Or, facultatea imaginativă este o facultate trupească; și de aceea vei găsi că, în clipele de mâhnire, de mânie și de alte asemenea simțăminte, profeții nu mai profetizează. Știi că doctorii Legii spun că *profeția nu are loc nici în momentele de tristețe, nici în cele de descurajare*; că patriarhul nostru Iacob n-a avut nici o revelație în zilele sale de doliu, din cauză că facultatea lui imaginativă era preocupată de pierderea lui Iosif, iar Moise n-a mai avut o revelație, ca înainte, de la nefericita întâmplare cu *iscoadele* și până când generația pustiului a pierit în întregimea ei, pentru că era copleșit de uriașa lor crimă...

Și tot așa vei găsi că o seamă de profeți, după ce au profetizat o anume vreme, au fost despuiați de profeție, din cauza vreunui accident ivit. Asta a fost, neîndoios, și cauza principală și imediată pentru care profeția a încetat în vremea robiei; căci poate fi pentru un om, într-o împrejurare oarecare, un mai grav motiv de *mâhnire* sau de *tristețe* decât acela de a fi sclav, proprietatea altuia și supus unor inși ignoranți și necredincioși, ce unesc lipsa adevăratei credințe cu plenitudinea concupiscențelor animale, și *a nu putea întreprinde nimic*? Acesta este și lucrul de care am fost amenințați și s-a dorit a spune prin cuvintele: *Vor pribegi ca să caute cuvântul Domnului și tot nu-l vor găsi* (Amos, VIII, 12); după cum tot astfel s-a spus: *Regele și căpeteniile sale sunt între neamuri. Lege nu mai au; și chiar prorocii nu mai primesc nici o vedenie de la Dumnezeu* (Plângerile, II, 9). Ceea ce-i adevărat, iar cauza e limpede; instrumentul încetase să funcționeze, pentru același motiv pentru care profeția ni se va întoarce în vremea lui Mesia, veni-ar cât mai curând!, așa precum ni s-a făgăduit (II. 281–289).

3. Savant, legislator, fals profet și profet

Trebuie să-ți atrag luarea-aminte asupra naturii emanației divine ce ajunge până la noi, cu ajutorul căreia gândim și prin care inteligențele noastre sunt superioare unele față de altele. E ceea ce se întâmplă când ea ajunge la un individ într-o măsură îndestulătoare spre a-l perfecționa, fără a merge mai departe,

ori când ceea ce ajunge la individ e mai mult decât suficient pentru propria-i perfecționare și îi mai rămâne destul și pentru perfecționarea altora. La fel se întâmplă cu toate ființele; există unii cu destulă perfecționare spre a-i putea cârmui pe alții, după cum sunt alții care nu au decât atâta perfecționare cât le trebuie spre a se lăsa conduși de alții, după cum am arătat.

Așa stând lucrurile, trebuie să știi că dacă această emanație a *intelectului activ* este răspândită numai asupra facultății raționale a omului, fără a se răspândi și asupra facultății lui imaginative, acest lucru se întâmplă fie pentru că însăși emanația nu e suficientă, fie pentru că facultatea imaginativă e defectuoasă în alcătuirea ei inițială, încât nu poate primi emanația intelectului. În felul acesta se constituie clasa savanților ce se dedau speculației. Dar dacă această emanație se răspândește deopotrivă asupra celor două facultăți, rațională și imaginativă, cum am spus și cum au arătat și alți filosofi, și dacă imaginativul a fost creat dintru început în toată perfecțiunea sa, se ajunge la clasa profeților. Iar dacă, în fine, emanația se răspândește doar asupra facultății imaginative, iar facultatea rațională rămâne în urmă, fie din cauza alcătuirii sale inițiale, fie din aceea a prea puținei ei exercitări, se constituie clasa oamenilor de stat, care fac legile, a ghicitorilor, augurilor și celor ce au vise adevărate; și la fel se petrec lucrurile și cu cei ce fac minuni prin artificii ciudate și arte oculte, fără a fi, însă, savanți.

Ce se cuvine să reții este că unor oameni din această a treia clasă li se întâmplă, chiar treji fiind, să aibă uimitoare vedenii himerice, visuri și agitații asemănătoare cu viziunile profetice, încât ajung să se și creadă profeți; ei se complac astfel în mare măsură în ceea

ce percep din aceste viziuni himerice, socotind că au dobândit științe fără a fi făcut studiu. Aceasta e cauza unor mari confuzii în lucruri grave și speculative, amestecând, într-un chip de mirare, adevăruri și himere. Iar toate acestea pentru că au o puternică facultate imaginativă, în timp ce facultatea rațională le e slabă și n-a realizat nimic, adică n-a trecut în act.

Cel care a primit o *răspândire* prisoselnică predică în mod necesar oamenilor, indiferent dacă-i ascultat sau nu și chiar dacă își primejduiește ființa; încât aflăm profeți care au predicat până când au fost uciși, stimulați cum erau de inspirația divină ce nu le lăsa nici liniște, nici odihnă, chiar când erau loviți de mari nenorociri. De aceea îl auzi pe Ieremia spunând că din cauza disprețului ce i se arăta de către acești oameni răzvrătiți și necredincioși, trăitori în vremea lui, el voia să-și ascundă chemarea profetică și să nu-i mai aducă pe calea adevărului, pe cei care îl respinseseră: *Căci cuvântul Domnului îmi aduce numai ocară și batjocură toată ziua. Dacă zic: Nu voi mai pomeni defel și nu voi mai vorbi în numele Lui, iată că în inima mea este ca un foc mistuitor închis în oasele mele. Caut să-l opresc, dar nu pot.* (Ieremia, XX, 8, 9). Și tot de aceea un alt profet a spus: *Domnul Dumnezeu vorbește: cine nu ar proroci?* (Amos, III, 8) (II. 289–294).

4. Omul de rând și profetul

Află că orice om are în mod necesar o *facultate de cutezanță*; fără ea el n-ar fi mânat de gândul de a îndepărta ceea ce-i dăunează...

Această facultate de cutezanță variază, prin forța sau slăbiciunea ei, ca toate celelalte facultăți; încât poți afla un om ce se repede asupra leului și altul care fuge din fața unui șoarece; pe câte unul ce înaintează singur în fața unei armate spre a lupta împotriva ei și pe un altul ce tremură și se înspăimântă când o femeie țipă la el...

De la cea mai fragedă vârstă se poate recunoaște la copii dacă această facultate e puternică sau slabă.

La fel, toți oamenii au și *facultatea de a ghici* (întâlnită la profeți), în mai mare sau în mai mică măsură; ea există îndeosebi pentru lucrurile care-l preocupă puternic pe om și-i stăpânesc gândurile. Ghicești, să spunem, că un ins a acționat sau a vorbit într-un fel sau altul într-o anume împrejurare și lucrul e adevărat. Și poți să afli un anume ins, la care facultatea de a conjectura și de a ghici e atât de puternică și învederată, încât mai tot ce crede în închipuirea lui e cu adevărat așa cum și-a închipuit, fie și numai în parte. Cauzele sunt multe și lucrul se întâmplă datorită înlănțuirii unui număr de împrejurări anterioare, posterioare și prezente; datorită, însă, facultății de a ghici, spiritul străbate toate aceste premise și trage atât de repede încheierile, încât s-ar zice că-i treabă de o secundă. Mulțumită acestei facultăți unii oameni avertizează despre lucruri grave ce urmează să se întâmple.

Cele două facultăți, ale *cutezanței* și *ghicitului,* trebuie să fie, în mod necesar, foarte puternice la profeți. Când intelectul activ pogoară asupra acestora, cele două facultăți devin foarte puternice și vezi până unde a putut merge efectul produs de ele: un om singur s-a putut înfățișa cu curaj, sprijinit în baston, în fața unui mare rege spre a elibera un neam din robie fără a simți nici frică, nici groază, pentru că Dumnezeu îi spusese: *Căci am să fiu cu tine* (Exod, III, 12). Este o stare

deosebită de la un profet la altul, dar de care ei nu se pot lipsi. Astfel, lui Ieremia i s-a spus: *Nu te teme de ei* etc. *Nu tremura în fața lor* etc. *Iată, am făcut astăzi din tine cetate* etc. (Ieremia, I, 8, 17, 18); și lui Ezechiel i s-a spus: *Să nu ai teamă de ei, nici să nu te sperii de cuvintele lor* (Ezechiel, II, 6). Încât de aceea îi afli pe toți profeții dăruiți cu o mare cutezanță. Iar, pe de altă parte, prin marea dezvoltare a facultăților de a ghici, ei prezic numaidecât viitorul; însă și în această privință există diferențe de trepte, cum bine știi.

Trebuie să cunoști că *adevărații profeți* au, neîndoios, și percepții *speculative*; ele sunt de o natură deosebită. Căci omul obișnuit nu poate desprinde, prin simplă speculație, cauzele ce duc la o asemenea *cunoaștere*. Așa se întâmplă atunci când ei prezic lucruri pe care omul nu le-ar putea prezice cu ajutorul supoziției și al ghicitului vulgar.

Într-adevăr, aceeași inspirație ce se răspândește asupra facultății imaginative spre a o perfecționa, încât acțiunea ei să meargă până la a prezice viitorul și a-l percepe, de parcă ar fi vorba de lucruri percepute de simțuri, aceeași inspirație, îți spun, perfecționează și acțiunea facultății raționale, într-o măsură ce o face să recunoască prin această acțiune starea reală a lucrurilor și să le perceapă ca și cum ar fi fost dobândită prin poziții speculative.

De aceea nu trebuie acordată nici o atenție celor a căror facultate rațională nu e perfectă și care n-au ajuns la cea mai înaltă perfecțiune speculativă; căci numai cel care a ajuns la perfecția speculativă poate apoi dobândi alte cunoștințe superioare, când intelectul divin se apleacă asupra lui. Numai acela e cu adevărat profet, cum limpede s-a spus (Ps. XC, 12): *Adevăratul profet e cel care are o inimă înțeleaptă* (II. 294–300).

II. CARACTERELE PROFEȚIEI

1. Viziunea profetică și cele patru modalități ale ei

În ce privește *viziunea*, numită și *viziunea profetică*, iar în Cartea Sfântă *mâna Domnului* și, de asemenea, Ma'haze, ea este o stare de agitație și de spaimă, ce-l cuprinde pe profet atunci când e în stare de veghe, cum se spune despre Daniel în aceste cuvinte: *Am rămas singur și am văzut această mare vedenie. Puterile m-au lăsat, culoarea mi s-a schimbat, fața mi s-a sluțit și am pierdut orice vlagă* sau mai departe: *Apoi am căzut leșinat cu fața la pământ* (Daniel X, 8, 9). Iar când mai apoi îngerul îl face să se scoale, acest lucru se petrece tot în *viziune profetică*. În această stare simțurile încetează să funcționeze; aplecarea despre care am vorbit se răspândește asupra facultății raționale și de acolo asupra facultății imaginative, în așa fel încât ea se perfecționează și funcționează. Uneori, revelația începe printr-o viziune profetică; după care această agitație și puternică emoție, consecință a acțiunii perfecte a imaginației, sporesc și apare adevărata revelație. E ceea ce s-a petrecut cu Abraham; căci vorbind despre această revelație se începe prin a se spune: *Cuvântul Domnului a vorbit lui Abraham într-o vedenie* (Geneza, XV, 1), la sfârșit se adaugă *și un somn adânc a căzut peste Abraham* (ibid. v. 12), iar mai apoi: *Și a zis lui Abraham* etc. (ibid. v. 13–16).

Află că aceia dintre profeți care istorisesc că au avut o revelație o atribuie în mod expres când unui înger, când lui Dumnezeu, deși ea a avut loc, nu încape îndoială, prin mijlocirea unui înger; doctorii Legii s-au rostit despre asta spunând: *Și Domnul i-a zis* (ibid XXV, 23) *prin mijlocirea unui înger*. Se cuvine să știm că ori de câte ori un pasaj din Cartea Sfântă spune despre cineva că un înger i-a vorbit sau că i-a fost adresat cuvântul Domnului, asta nu s-a putut întâmpla decât în somn sau într-o viziune profetică.

Termenii folosiți în cărțile profetice ne înfățișează patru modalități de exprimare a vorbelor adresate profeților. Prima modalitate precizează explicit că ele au venit de la *înger*, într-un *vis* sau într-o *viziune*. A doua modalitate reproduce doar cuvintele rostite de *înger*, fără a preciza explicit dacă în timpul unui vis sau al unei viziuni, întrucât se știe că nu există revelație decât în aceste două moduri: *Eu, Domnul, mă voi descoperi lui într-o vedenie* (Numeri, XII, 6). A treia modalitate nu pomenește nimic de un *înger*, ci atribuie cuvântul lui Dumnezeu, arătând, totuși, că i-a ajuns profetului într-o *viziune* sau în *vis*. A patra modalitate este că profetul spune, pur și simplu, că *Dumnezeu* i-a vorbit sau i-a poruncit să acționeze, să facă un anume lucru sau să vorbească într-un anume fel, fără a se referi explicit nici la înger, nici la vis, încrezându-se în ce se știe și e considerat ca un principiu, în speță că nici o profeție, nici o revelație nu se întâmplă altminteri decât în vis sau într-o viziune și prin mijlocirea unui înger...

Tot ce e înfățișat în conformitate cu una din cele patru modalități este o profeție, iar cel ce o rostește este un profet. Dar când se spune: *Dumnezeu a venit*

lângă cutare într-un vis *noaptea*, nu e defel vorba de o profeție, iar insul respectiv nu e deloc profet. Într-adevăr, cuvintele citate arată doar că insul respectiv a primit un avertisment din partea lui Dumnezeu și că l-a primit pe calea unui vis; căci la fel cum Dumnezeu face ca un anume individ să se pună în mișcare spre a salva sau a pierde pe altul, tot astfel, prin intermediul a ceea ce se vede într-un vis, el dă naștere unor lucruri pe care dorește să le pună în lumină. Se înțelege, noi nu ne îndoim nici o clipă că arameeanul Laban a fost un ticălos și, deopotrivă, un idolatru; dar și în ce-l privește pe Abimeleh, deși în sânul poporului său a fost un om cucernic, părintele nostru Abraham spune despre orașul și regatul său: *Fără îndoială nu-i nici o frică de Dumnezeu în țara asta*. (Geneza, XX, 11); și, totuși, despre amândoi, deci atât despre Laban, cât și despre Abimeleh, se spune că Dumnezeu le-a apărut în vis: *Atunci Dumnezeu a venit noaptea, în vis, la Abimeleh* (ibid, v. 3), tot așa cum și despre Laban se spune: *noaptea în vis* (ibid. XXXI, 24). Trebuie, dar, să înțelegi bine și să fii atent la deosebirea care există între expresiile Dumnezeu *a venit* și *Dumnezeu a spus* și între expresiile *noaptea în vis* și *în vedeniile nopții*. Pentru că despre Iov se spune: *Dumnezeu a vorbit lui Israel într-o vedenie* (ibid. XLVI, 2), în vreme ce despre Laban și Abimeleh se zice : *Și Dumnezeu a venit* etc. noaptea în vis...

Trebuie să mai știi că uneori se spune: *Și Domnul a zis* fără să se facă vreo referire la o persoană și fără să fi fost vreodată vreo revelație; dar comunicarea s-a făcut prin mijlocirea unui profet. Astfel, în legătură cu acest pasaj: *Și ea s-a dus să întrebe pe Dumnezeu* (ibid. XXV, 22) s-a adăugat în mod explicit că ea s-a

adresat *școlii lui Eber*, iar acesta i-a răspuns. Încât despre dânsul s-a spus: *Și Domnul i-a zis* (ibid. v. 23). Iar dacă e adevărat că s-a mai spus: *Și Domnul i-a zis* prin mijlocirea unui Malah (înger sau sol), acest lucru poate fi interpretat în sensul că Eber e Malahul; căci și profetul e numit Malah, după cum vom arăta. Se mai poate și ca în felul acesta să fie arătat *îngerul,* care a adus profeția lui Eber; în felul acesta s-a dorit a se sublinia că pretutindeni unde se află un cuvânt atribuit lui Dumnezeu, trebuie admisă mijlocirea unui înger, lucru valabil pentru toți profeții, cum am spus (II. 313–318).

2. Limbajul profetic și interpretarea lui

La fel cum cineva crede că vede într-un vis că a călătorit într-o anume țară, că s-a însurat și că după ce a rămas acolo o vreme i s-a născut o fată, căreia i-a dat cutare nume, că eu se află într-o anume stare și împrejurare, tot așa cuvintele profetice se traduc în acțiuni, atunci când parabola cere ca profetul să le împlinească. Intervalele de timp menționate în parabole între diferitele lucrări și trecerile dintr-un loc în altul, toate acestea, îți spun, există numai în viziunea profetică. Nu sunt acțiuni reale vădite pentru simțurile exterioare. Câte unele din aceste lucruri sunt povestite în cărțile profetice la modul absolut; căci din moment ce se știe că întreg ansamblul e o viziune profetică, e inutil ca în fiece moment al parabolei să se repete că el s-a petrecut într-o viziune profetică. Astfel, atunci

când profetul spune: *Domnul mi-a zis,* el n-are nevoie să precizeze că acest lucru s-a petrecut în vis; însă plebea își închipuie că aceste acțiuni, aceste deplasări, aceste întrebări și răspunsuri, că toate acestea, spun, se petrec în starea de percepție a simțurilor și nu în viziunea *profetică*.

Dar să-ți dau un exemplu asupra căruia nimeni nu s-a putut înșela.

Când Ezechiel spune*: Ședeam în casă și bătrânii lui Iuda ședeau înaintea mea* etc. *Un vânt m-a purtat între pământ și cer și m-a dus la Ierusalim* (Ezechiel, VIII, 1 și 3). Sau când tot el spune: *M-am sculat și am ieșit spre vale* (ibid III, 23). Toate acestea s-au petrecut doar în *vedeniile lui,* cum la fel se spune și în legătură cu Abraham: *Și Dumnezeu l-a dus afară, spunându-i să se uite spre cer* (Geneza, XV, 5), lucru petrecut tot într-o viziune (ibid. V, 1). De asemenea, când profetul spune: *Și m-a pus în mijlocul unei văi* (Ezechiel XXXVII, 1). În viziunea în care Ezechiel a fost purtat spre Ierusalim, el se exprimă în acești termeni: *M-am uitat și am văzut o gaură în perete. Și mi-a zis: Fiul omului, ia sapă în perete! Am săpat în zid și iată că era o ușă* (ibid. VIII, 7,8). La fel, dar, cum i s-a părut că i se poruncea să sape în zid, spre a intra și a vedea ce se petrecea acolo, iar el a săpat, a intrat prin zid și a văzut ce a văzut, toate acestea se petrec într-o viziune profetică. Tot așa când Dumnezeu i-a spus: *Ia o cărămidă* etc. *culcă-te pe coasta stângă* etc.*Ia-ți și grâu, orz* etc. (ibid. IV, 1, 4 și 9) ori când îi spune: *Treci cu briciul peste capul și barba ta* etc. (ibid. V, 1), toate acestea înseamnă că în viziunea profetică i se părea că întreprindea acțiunile ce i se porunciseră. Departe de Dumnezeu gândul de a voi să-i facă

pe profeți de râsul proștilor, obiect de glumă sau de a le porunci să facă acte nebunești! La care mai trebuie să adăugăm că în felul acesta i s-ar fi poruncit și să încalce Legea; căci, dat fiind că era preot, profetul s-ar fi făcut vinovat de două încălcări, pentru fiecare fir de barbă și de păr din cap pe care le-ar fi tăiat. Toate acesta s-au întâmplat, însă, doar într-o viziune profetică.

Din cele citate, ai să poți trage concluzii și pentru ce n-am citat, căci la fel și, după aceeași metodă, totul e *viziune profetică*. Deci, ori de câte ori se spune că în cutare *viziune* profetul a acționat, a auzit, a ieșit, a intrat, a spus, i s-a spus, s-a așezat, s-a suit sau a coborât; a călătorit, a întrebat sau a fost întrebat, toate acestea se petrec în viziunea profetică. Chiar dacă acțiunile în cauză au durat mult și au privit anume epoci, anume indivizi, anume locuri. Imediat ce-ți va fi limpede că e vorba de o parabolă ai să știi cu certitudine că ea s-a petrecut într-o viziune profetică.

În același timp, trebuie să cunoaștem ceva despre *metafore* și *hiperbole*, întrucât ele pot fi uneori întâlnite în cărțile profeților. Dacă am lua literal cutare expresie fără a ști că este o hiperbolă ori dacă am lua o anume expresie în sensul indicat de cuvinte în accepția lor primară, fără a ști că e vorba de o metaforă, ar rezulta niște absurdități. Doctorii Legii au spus limpede: Cartea Sfântă folosește limbajul exagerat, adică *hiperbola*, și au citat ca dovadă aceste cuvinte: *cetățile sunt mari și întărite până la cer*. (Deuter, I, 28). Tot din categoria hiperbolei fac parte și propoziții ca: *pasărea cerului să-ți ducă vorba*. (Ecleziast, X, 20). După cum tot așa s-a spus... *care erau cât cedrii de*

înalți etc. (Amos, II, 9). Această modalitate de exprimare este frecvent întâlnită în cuvintele tuturor profeților; mă refer la expresiile folosite sub formă de hiperbolă și nu pentru a vorbi la obiect și exact...

De asemeni, trebuie să dăm o mare atenție lucrurilor spuse prin intermediul *metaforei*. Unele sunt clare și vădite și nu-s pentru nimeni obscure, ca atunci când se spune: *Munții și dealurile vor răsuna de veselie înaintea voastră și toți copacii din câmpie vor bate din palme*. (Isaia, LV, 12), ceea ce este, evident, o metaforă. Și tot o metaforă e și când se spune: *Până și chiparoșii s-au bucurat de căderea ta*. (ibid. XIV, 8), afirmație pe care Ionatan-ben-Uziel a parafrazat-o astfel: *până și regii s-au bucurat din pricina ta, cei care sunt bogați în avuții*. Asemenea metafore sunt foarte numeroase în cărțile profeților; în câte unele până și plebea recunoaște că-i vorba de metafore. Există, însă, altele care sunt luate literal. Sigur, nimeni n-ar putea să aibă vreo îndoială că astfel de cuvinte: *Domnul își va deschide comoara lui cea bună* etc. (Deuter, XXVIII, 12) sunt o metaforă. Sau când se spune: *El a deschis porțile cerului și a plouat peste ei mană* (Ps. LXXVIII, 23-24), căci nimeni nu va crede că în cer există porți; afirmația e făcută sub semnul *similitudinii*, care este un fel de metaforă. Așa trebuie înțelese și expresiile: *Cerurile se vor deschide* (Ezechiel, I, 1); *dacă nu, șterge-mă din cartea Ta pe care ai scris-o* (Exod. XXXII, 32); *pe acela îl voi șterge din cartea mea* (ibid. v. 33); *să fie șterși din cartea vieții* (Ps. LXIX, 29). Toate acestea sunt spuse prin *similitudine* și nu spre a face să se creadă că Dumnezeu ar avea o carte în care scrie și șterge, cum socoate mulțimea ce nu-și dă seama că avem de-a face cu metafore.

Tot ce ți-am spus face parte din aceeași categorie. Tot ce n-am citat ai să înțelegi prin citate în acest capitol; desparte și deosebește lucrurile cu ajutorul inteligenței și ai să înțelegi ce s-a exprimat printr-o hiperbolă și ce s-a spus în conformitate cu accepția primară a termenilor. Atunci toate profețiile îți vor deveni limpezi și evidente și o să ai credințe rezonabile, bine ordonate și plăcute Domnului; căci singur adevărul e plăcut lui Dumnezeu și doar minciuna îi este urâtă.

E cum nu se poate mai limpede că orice lucru născut are, în mod necesar, o cauză apropiată, care l-a făcut să se nască; această cauză are, la rândul ei, o cauză, până când se ajunge la cauza primă a tuturor lucrurilor, adică libera voință a lui Dumnezeu. Uneori, în cuvintele profeților se face abstracție de aceste cauze intermediare și i se atribuie direct lui Dumnezeu cutare act individual, spunând că Dumnezeu e cel care i-a dat naștere...

Din toate acestea am să-ți citez câteva exemple, cu ajutorul cărora ai să poți compara ce n-am amintit în mod special.

În arătări despre lucrurile naturale ce-și urmează mereu cursul lor, ca, de pildă, zăpada ce se topește când aerul e cald și apa mării ce se învolburează când suflă vântul, aflăm expresii ca: *pune să sufle vântul Lui și apele curg* (Ps. CXLVII, 18); *El a zis și a pus să sufle furtuna* (Ps. CVII, 25); despre ploaia care cade se spune: *Voi porunci norilor să nu mai plouă* etc. (Isaia, V, 6).

Când e vorba de ceea ce are drept cauză liberul arbitru al omului, ca, de pildă, războiul unui neam puternic împotriva altuia sau despre un ins ce se duce

spre a face rău altui ins, chiar dacă nu face decât să-l înjure, ni se spune: *Am dat poruncă sfintei Mele oștiri și am chemat pe vitejii mei la judecata mâniei Mele* (Isaia, XIII, 3) — pasaj în care e vorba de tirania necredinciosului Nabucodonosor și de oștile lui; iar în alt loc: *Te voi trimite împotriva unui neam nelegiuit* (ibid. X, 6).

Când e vorba de ceea ce are drept cauză voința unui animal pus în mișcare de nevoile sale animalice, ni se spune, de exemplu: *Și Domnul a vorbit peștelui* (Iona II, 10); ceea ce vrea să arate că Domnul a stârnit în pește o voință și nu că l-a făcut profet și i s-a revelat. Tot astfel, în legătură cu lăcustele venite la Ioel, feciorul lui Petuel, se arată: *Cel ce împlinește cuvântul este puternic* (Ioel II, 11). Și tot așa în privința animalelor sălbatice care au ocupat pământul lui Edom, pustiit în zilele lui San'herib: *El a tras la sorți pentru ele și mâna Lui le-a împărțit cu funia* (Isaia, XXXIV, 17). Deși n-au fost folosite aici nici una din expresiile *a spune, a porunci, a trimite*, înțelesul este de bună seamă același; iar tu vei judeca la fel toate frazele cu o turnură asemănătoare.

În ce privește lucrurile accidentale, întâmplătoare, în povestea cu Rebecca se arată: *Iar ca să fie dată de nevastă feciorului stăpânului tău, așa precum Domnul a spus*. (Geneza, XXXIV, 51). În povestea lui David și Ionatan se spune: *Pleacă, căci Domnul te alungă*. (1 Sam. XX. 22). În aceea a lui Iosif se zice: *Și Dumnezeu m-a trimis înaintea voastră* (Geneza, XLV, 7).

Vezi, dar, că pentru a indica situarea cauzelor — indiferent cum sunt ele plasate, adică dacă e vorba de cauze prin esență sau prin accident, ori prin liber arbitru sau voință animală — se folosesc cinci termeni și

anume: *a porunci, a spune, a vorbi, a trimite* și *a chema*. Ține bine minte acest lucru și meditează asupră-i la fiecare pasaj, spre a-l explica așa cum trebuie; atunci multe lucruri nerațională vor dispărea, iar tu ai să recunoști adevăratul înțeles al unui pasaj, despre care s-ar putea crede că e departe de adevăr. (II, 349-367).

3. Cele unsprezece trepte ale profeției

După ce am înfățișat adevăratul înțeles al profeției, în conformitate cu cerințele speculației, îmbinată cu ce s-a arătat în Legea noastră, trebuie să-ți înșirui *treptele profeției*, ținând seama de aceste două temeiuri. Dacă le numesc *trepte ale profeției* nu e pentru că cel ce se află pe o anume treaptă e profet; căci prima și a doua treaptă nu sunt decât un stadiu, spre a ajunge la profeție. Iar cel care a ajuns la una din aceste două trepte nu e socotit printre profeții despre care am vorbit mai înainte. Dacă uneori e, totuși, numit profet, acest lucru se întâmplă printr-un soi de generalizare, dat fiind că e foarte aproape de profeți.

Să nu care cumva să cazi în greșeală, în legătură cu aceste *trepte*. În unele dintre cărțile profetice afli că un profet a fost inspirat la nivelul uneia din aceste trepte și că mai apoi despre același profet se arată că a avut o revelație aflată pe altă treaptă. Se prea poate ca un anume profet, după ce a avut o revelație la nivelul uneia dintre treptele pe care am să le înșir, să aibă în alt moment o altă revelație, aflată pe o treaptă mai

jos decât aceea a primei revelații. Într-adevăr, la fel cum profetul nu profetizează fără întrerupere, de-a lungul întregii lui vieți, și se prea poate ca după ce a profetizat să fie părăsit de inspirație în alte clipe, tot așa se poate ca el să profetizeze la un moment dat pe o treaptă superioară și mai apoi să profetizeze la un nivel inferior celui dinainte. Prin urmare se poate să nu atingă un nivel superior decât o dată în viață și mai apoi să fie lipsit de el pentru vecie; după cum se poate și ca să rămână pe o treaptă de jos până în clipa când inspirația profetică încetează cu desăvârșire; căci inspirația profetică îi părăsește în mod necesar pe toți profeții cu mai multă sau mai puțină vreme înaintea morții, cum s-a arătat în cazul lui Ieremia, spunându-se: *Când cuvântul Domnului a încetat să fie rostit de gura lui Ieremia* (Ezra, I, 1) și cum s-a spus și cu privire la David: *Iată ultimele vorbe ale lui David* (II, Sam, XXIII, 1). Și aceeași încheiere se poate trage și cu privire la toți ceilalți.

După observația premergătoare de mai sus, am să încep să înșir *treptele* despre care e vorba și să-ți spun:

I. – *Prima treaptă*: Primul pas spre profeție se întâmplă atunci când un sprijin dumnezeiesc îl însoțește pe un individ, pe care-l pune în mișcare și-l încurajează să facă o lucrare virtuoasă, importantă și de mare însemnătate, ca bunăoară aceea de a descătușa o comunitate de oameni virtuoși de o obște de indivizi nelegiuiți, de a salva un bărbat cucernic ori de a răspândi binele asupra unei mari mulțimi, în așa fel ca individul de care am vorbit să afle în el însuși ceva care să-l împingă și să-l îndrume a lucra. Este ceea ce

se numește *cuvântul Domnului*, iar despre individul aflat în această stare se arată: *cuvântul Domnului l-a pătruns ori cuvântul Domnului s-a întrupat în el, cuvântul Domnului veghează asupră-i, Domnul e cu el* sau alte expresii asemănătoare. Aceasta a fost treapta tuturor judecătorilor lui Israel, despre care s-arătat în general: *Când le ridica Domnul judecători, Domnul era cu judecătorii* etc. (Judecătorii, II, 18) și pe aceeași treaptă erau regii cucernici ai lui Israel.

II. — *A doua treaptă* e atunci când unui individ i se pare că a fost pătruns de ceva, de o nouă putere, care-l face să vorbească. În așa fel încât rostește cugetări înțelepte, laudă pe Domnul, formulează avertismente binevenite ori ține cuvântări despre regimul politic sau metafizică și toate acestea în stare de veghe, când simțurile lucrează în chipul lor obișnuit. Despre un astfel de om se spune *că vorbește prin cuvântul sfânt*. Prin mijlocirea acestui *sfânt cuvânt* au fost ticluite de către David *Psalmii* și de către Solomon *Proverbele, Ecleziastul* și *Cântarea Cântărilor*. Și tot astfel printr-un *sfânt cuvânt* s-au scris cărțile *Daniel, Iov, Cronicile* și celelalte Hagiografii; drept care li se și spune Ketubim (Hagiografii), adică au fost *scrise cu cuvântul Domnului*. Ba chiar s-a afirmat direct: *Cartea Esterei* a fost dictată de cuvântul cel sfânt. Iar vorbind despre acest cuvânt sfânt, David a spus: *Cuvântul Domnului a vorbit în mine și vorba lui e pe limba mea* (II. Sam. XXIII, 2), ceea ce vrea să arate că Dumnezeu l-a făcut să rostească cuvintele sale. Din aceeași categorie au făcut parte și cei *șaptezeci de bătrâni*, despre care se spune: *Și de îndată ce duhul s-a așezat peste*

ei, au început să prorocească (Numeri, XI, 25); la fel s-a întâmplat și cu Eldad și Medad (ibid. v. 26). De asemenea face parte din aceeași categorie și orice mare preot întrebat prin *Urim* și *Tumim*. Sau, cum se exprimă doctorii Legii: *măreția divină odihnește asupra lui, iar el vorbește prin cuvântul sfânt*.

III. — *A treia treaptă* este și prima treaptă a celor ce afirmă: *Cuvântul Domnului mi-a spus* ori se slujesc de alte expresii cu același înțeles atunci când un profet vede o *parabolă* în *vis*, cu toate condițiile arătate mai înainte pentru adevărata profeție și când în același *vis profetic* i se deslușește înțelesul dorit a fi dat parabolei, cum se întâmplă cu cele mai multe parabole ale lui Zaharia.

IV. — *A patra treaptă* e atunci când profetul aude, într-un *vis profetic*, vorbe limpezi și deslușite, fără a-l vedea pe cel care le rostește; e ceea ce i s-a întâmplat lui Samuel când a avut prima revelație, cum am arătat când am vorbit despre el.

V. — *A cincea treaptă* e atunci când un *personaj* vorbește profetului în *vis*, cum se arată într-una din profețiile lui Ezechiel: *Omul acela mi-a zis: Fiul Omului* etc... (Ezechiel, XL, 4).

VI. — *A șasea treaptă* e când un *înger* îi vorbește în *vis*; asta e și cea mai răspândită condiție a profeților,

cum s-a arătat: *Și îngerul Domnului mi-a spus într-un vis* etc.... (Geneza, XXI, 11).

VII. — *A șaptea treaptă* e atunci când, într-un *vis profetic,* pare că *Dumnezeu* vorbește, precum spune Isaia: *Am văzut pe Domnul* etc... *și el a întrebat: Pe cine să trimit?* etc... (Isaia, VI, 1 și 8) sau ca atunci când Mișaiahu, feciorul lui Imla, spune: *L-am văzut pe Domnul* etc... (I, Regi, XII, 19); (II Cron. XVIII, 18).

VIII. — *A opta treaptă* este atunci când profetul are o revelație într-o *vedenie profetică* și vede *parabole,* ca, de pildă, Abraham în *viziunea dintre bucăți* (ale animalelor tăiate); căci aceste viziuni au avut loc în timpul zilei, cum s-a spus.

IX. — *A noua treaptă* e atunci când profetul aude *cuvinte* într-o *vedenie*, cum s-a spus în legătură cu Abraham: *Atunci Cuvântul Domnului i-a vorbit astfel: Nu el va fi moștenitorul tău* (Geneza, XV, 4).

X. — *A zecea treaptă:* când, într-o *vedenie profetică*, el vede un *personaj* care vorbește, ca bunăoară Abraham la Stejarii din Mamre; și Iosua la Ieriho.

XI. — *A unsprezecea treaptă* e atunci când, într-o *vedenie*, el vede un *înger* ce-i vorbește, ca, bunăoară, Abraham în clipa sacrificării lui Isac. Aceasta este, după părerea mea, cea mai înaltă treaptă atinsă de profeții proclamați de cărțile sfinte. Cu condiția să ținem,

însă, seama, cum am stabilit, și de perfecțiunea calităților raționale ale individului, calități dobândite prin speculație și să-l exceptăm de la regula comună pe Moise, învățătorul nostru. Cât despre problema dacă e cu putință ca și în *viziunea profetică* profetul să creadă că aude glasul lui *Dumnezeu*, mărturisesc că, după părerea mea, acest lucru este nefiresc și că puterea imaginativă nu merge până acolo; într-adevăr, noi n-am întâlnit această stare de lucruri la profeții obișnuiți. De aceea, în Pentateuh s-a și specificat în mod expres: *Mă voi descoperi lui într-o vedenie sau îi voi vorbi într-un vis* (Numeri, XII, 6); deci, cuvântul a fost plasat doar în *vis*, în timp ce unirea și răspândirea intelectului activ, exprimate prin *mă fac cunoscut*, care este un verb reflexiv, derivat din *a cunoaște, a ști*, au fost plasate în *viziune*. Nu s-a spus, însă, limpede că în *viziune* pot fi auzite cuvinte venite de la Dumnezeu. (II. 333–345).

4. Profeția și legea lui Moise

După ce am vorbit de esența profeției, pe care am făcut-o cunoscută în tot adevărul ei, și după ce am arătat că profeția lui Moise, învățătorul nostru, se deosebește de aceea a altora, vom spune că numai această percepere a lui Moise a avut drept urmare necesară chemarea noastră către Lege. Căci o chemare asemănătoare cu cea pe care ne-a făcut-o Moise n-a mai fost făcută de nici unul din cei pe care-i cunoaștem, de la

Adam până la dânsul; după cum n-a mai fost făcută nici după aceea de către nici unul dintre profeții noștri. De asemenea, un principiu fundamental al legii noastre este că nici nu va mai fi vreodată unul ca Moise; de aceea, după părerea noastră n-a existat și nu va exista vreodată decât o singură Lege, aceea a lui Moise, învățătorul nostru. Dar iată o explicație mai amplă, preluată din ce s-a arătat limpede în cărțile profetice și se află în tradiții. Dintre toți profeții de dinaintea lui Moise, învățătorul nostru, cum au fost patriarhii Sem, Eber, Noe, Metusalem și Enoh, nici unul n-a spus unei categorii de oameni: *Domnul m-a trimis către voi și mi-a poruncit să vă spun cutare și cutare lucru; el vă oprește să faceți un anume lucru și vă poruncește să faceți alt lucru*. Nici un text din Pentateuh și nici o tradiție adevărată nu relatează ceva asemănător. Dimpotrivă, aceștia n-au cunoscut revelația divină, decât în înțelesul pe care l-am mai arătat; iar dacă vreunul dintre profeți a fost mai inspirat, ca bunăoară Abraham, el îi aduna pe oameni și îi chema, prin învățătură și îndrumare, la adevărul perceput de el însuși. Abraham îi învăța astfel pe oameni, arătându-le, prin dovezi speculative, că universul nu are decât un singur Dumnezeu, care a creat tot ce se află în afara lui și că ei nu trebuie să se închine la chipurile aștrilor și la nici unul din chipurile create. Asta e ceea ce le băga el în cap oamenilor, apropiindu-i prin cuvinte frumoase și prin bunăvoință; însă nicicând nu le spunea: *Domnul m-a trimis la voi și mi-a poruncit sau m-a oprit să fac cutare sau cutare lucru*. Acest adevăr este atât de învederat, încât atunci când i-a fost poruncită circumcizia, pentru dânsul, copiii lui și toți cei ce țineau de

dânsul, el i-a circumcis; dar n-a poftit, printr-o chemare profetică, și alți oameni să facă la fel...

Iată cum stăteau lucrurile înainte de Moise, învățătorul nostru. Cât despre Moise, știi ce i s-a spus lui și ce-a spus el și cunoști cuvintele pe care i le-a adresat tot norodul: *Astăzi am văzut că Domnul vorbește unui om* etc... (Deuter. V. 21). În ce-i privește pe ceilalți profeți care au venit după Moise, învățătorul nostru, cunoști cum au vorbit în toate împrejurările; ei se înfățișează ca niște predicatori ce-i cheamă pe oameni să urmeze legea lui Moise, amenințându-i pe cei ce s-ar arăta potrivnici și făcând făgăduieli celor ce se vor strădui s-o urmeze. În ce ne privește, noi credem că mereu va fi cum s-a spus: *Tora nu e în cer* etc. (ibid. XXX, 12); *Pentru noi și pentru copiii noștri, pentru totdeauna* (ibid. XXIX, 28). Și așa și trebuie să fie; căci de îndată ce un lucru e cel mai perfect cu putință în specia sa, nici un altul din aceeași specie nu poate fi decât de o mai mică perfecțiune, fie întrecând dreapta măsură, fie rămânând dedesubtul ei. Dacă, să spunem, o complexiune *egală* e tot ce poate fi mai egal cu putință într-o specie, orice complexiune ce ar fi în afara acestei egalități ar păcătui prin defectuozitate sau prin exces. La fel stau lucrurile și cu legea declarată a fi *egală,* adică *echitabilă* sau *dreaptă,* despre care s-a spus: *legi* și *porunci drepte* (ibid. IV, 8); căci știi că drepte înseamnă *egale* și *echitabile*[1]. Într-adevăr, există prac-

[1] Maimonide avea în vedere aici dublul înțeles al cuvântului arab care însemna *egal*, în *echilibru*, *bine proporționat*, iar, la figurat, ceea ce-i *echitabil* sau *drept*; el corespunde termenilor latini *aequs* și *aequalis*, utilizați, la rândul lor, la propriu și la figurat, în timp ce cuvântul ebraic nu e folosit decât în sens figurat. Jocul de cuvinte cu care avem de-a face aici e destul de greu de aplicat limbilor romanice; însă cuvintele *egal* și *echitabil* au aceeași etimologie.

tici religioase în care nu aflăm nici povară, nici *exces*: ca în viața monahală, în cea de pelerin etc..., nici defectuozitate, viciu care duce la lăcomie și destrăbălare, în așa fel încât diminuează perfecțiunea omului în raport cu moravurile și învățătura. Aceste practici sunt prevăzute în toate legile religioase ale neamurilor din vechime.

De aceea s-a și spus: *Orânduirile Domnului sunt fără prihană* (Ps. XIX, 8). Când se afirmă că ele impun mari și grele poveri și pricinuiesc frământări, avem de-a face cu o judecată greșită. Eu am să-ți arăt că pentru oamenii perfecți ele sunt ușoare, căci s-a spus: *Ce cere Domnul, Dumnezeul tău?* etc.... (Deuter. X. 12). *Am fost eu o pustie pentru Israel...?* (Ieremia, II, 31). Toate acestea au fost spuse, se înțelege, pentru oamenii cu virtuți. Necredincioșii, nelegiuiții, nestăpâniții și despoții socotesc, însă, că-i rău lucru să existe un judecător care să împiedice tirania; și tot astfel, oamenilor cu patimi nevrednice li se pare că-i lucru greu de îndurat când sunt împiedicați să se dedea fără frâu destrăbălării și să fie osândiți când o fac. Căci orice om vicios consideră ca o grea povară aceea de a fi împiedicat să facă răul căruia îi place să se dedea, ca urmare a decăderii sale morale. Blândețea și asprimea legii nu trebuie, dar, măsurate în funcție de patima unui om rău, ticălos și cu moravuri deșucheate; ea trebuie considerată din punctul de vedere al omului perfect, pe care vrea să-l dea drept model tuturor semenilor săi. Numai această lege o numim noi Legea divină; tot ce e în afara ei, în materie de regimuri politice, cum sunt legile grecilor și nebuniile sabienilor și ale altor neamuri, este opera unor oameni politici și nu a unor profeți, cum de mai multe ori ți-am arătat. (II. 301–306).

LEGEA

I. NATURA LEGII

1. Orice lege a lui Dumnezeu are o înțelepciune

Așa cum teologii speculativi nu se pot înțelege atunci când e vorba de a ști dacă lucrările Celui de Sus sunt în funcție de înțelepciunea ori atârnă doar de voința lui, fără a avea vreun scop, tot astfel ei au păreri diferite și asupra modului de a considera legile pe care El ni le-a prescris. Într-adevăr, există unii care nu atribuie acestora din urmă nici o rațiune și susțin că toate legile depind doar de voia Domnului, în timp ce alții afirmă că tot ce e prescris sau oprit atârnă de înțelepciunea divină și urmărește un anume țel. Că toate legile au o rațiune și au fost prescrise în vederea unei anume utilități. Noi, israeliții, toți câți suntem, oameni din mulțime și cărturari, credem că toate au o rațiune, dar că în parte nu le cunoaștem motivele, neștiind în ce anume sunt ele conforme cu înțelepciunea divină. Pasaje din Cartea Sfântă o spun limpede: *legi și porunci drepte* (Deuter. IV, 8); *legile Domnului sunt adevăr și sunt toate drepte*. (Ps. XX, 10). De pildă, legile sau prescripțiile numite *'hukim* privitoare la țesăturile din materii eterogene, la carnea fiartă în lapte, la țapul ispășitor, despre care doctorii Legii se exprimă în acești termeni: *Lucrurile pe care ți le-am prescris, asupra cărora n-ai voie să gândești*, pe care Satan le critică și păgânii le resping, aceste prescripții, spun, nu sunt socotite de doctorii Legii, în general, ca neavând defel

o rațiune și cărora nu trebuie să li se caute un scop. Căci asta ar însemna să-i atribuim lui Dumnezeu lucrări *nefolositoare*, cum am mai spus. Toți doctorii Legii consideră, dimpotrivă, că ele au în mod necesar o rațiune, adică un scop folositor; însă această rațiune ne scapă din cauza lipsurilor inteligenței sau a puținătății învățăturii noastre. În opinia lor, dar, toate comandamentele au o rațiune, cu alte cuvinte, fiecare prescripție sau interdicție are un țel util. Uneori, folosul ne este vădit, ca atunci când e vorba de interdicția de a ucide, de a fura; alteori folosul nu e atât de evident, ca, de pildă, atunci când legea oprește utilizarea primelor roade ale arborilor sau amestecarea viței de vie cu alte plante. Comandamentele al căror folos este vădit pentru toată lumea sunt numite *legi* sau *porunci*, iar cele al căror folos nu este îndeobște vădit sunt numite *statute* sau *reglementări*. Doctorii Legii spun deseori: *căci nu este un lucru fără însemnătate pentru voi* (Deuter. XXXII, 47), iar dacă e zadarnic e din vina voastră. Ceea ce vrea să spună: această legiuire nu este un lucru van, fără scop folositor și dacă vi se pare că în ce privește unele prescripții așa stau lucrurile, greșeala e a înțelegerii voastre. Cunoști tradiția atât de răspândită printre noi, cum că Solomon cunoștea rațiunea tuturor prescripțiilor, cu excepția celor privitoare la *vaca roșcată*, precum și opinia doctorilor Legii că Dumnezeu a ascuns rațiunea comandamentelor, pentru ca ele să nu fie încălcate, cum i s-a întâmplat lui Solomon cu cele trei comandamente a căror rațiune e precis arătată...

Orice om cu o judecată sănătoasă trebuie să creadă în legătură cu asta ce-am să-ți spun acum: dispozițiile generale ale comandamentelor au în mod necesar o rațiune și au fost prescrise în scopul unui anume folos;

însă *dispozițiile de amănunt,* s-a spus, n-au alt scop decât a porunci ceva. Astfel, preceptul de a ucide animalele spre a dobândi o hrană bună este de un folos vădit, cum vom arăta. Dar dacă se arată că trebuie să fie ucise, sugrumându-le de partea de sus a gâtului și nu de cea de jos, într-un anume loc, aceste porunci și altele asemănătoare nu urmăresc alt scop decât de a-i *purifica pe oameni.*

Dacă, însă, cercetăm bine acest lucru, iată cum ni se înfățișează el.

Întrucât simțim nevoia să ne hrănim cu carnea animalelor, s-a avut în vedere a le supune la o moarte cât mai ușoară și, în același timp, de a o dobândi cât mai lesnicios, căci, spre a decapita, ar fi nevoie de o sabie ori de alt instrument asemănător; în timp ce a sugruma se poate face cu orice, iar pentru a pricinui cât mai ușor moartea s-a precizat: cuțitul să fie cât mai ascuțit. Un exemplu mai precis al *prescripțiilor de amănunt* ni-l oferă sacrificiul. Porunca de a aduce jertfe are o mare și vădită utilitate, cum am să-ți arăt. Dar de ce victima trebuie să fie când un miel, când un țap și de ce trebuie să fie vorba de un anumit număr de jertfe sunt lucruri ce nu vor putea fi nicicând explicate. După părerea mea, toți cei care își dau osteneala de a căuta cauze pentru aceste *prescripții de amănunt* dau dovadă de o adevărată nebunie și, departe de a înlătura astfel ceea ce au ele absurd, nu fac decât să înmulțească aberațiile. Căci cel ce-și închipuie că aceste amănunte pot fi justificate este la fel de departe de adevăr ca și cel care crede că preceptul general nu este de un folos real.

Trebuie să știm că înțelepciunea divină a vrut — sau, dacă preferi, spune că necesitatea a cerut-o — ca să existe întocmiri de amănunt cărora nu li se poate

preciza rațiunea; și ar fi fost și oarecum cu neputință ca în lege să nu existe și asemenea lucruri. Am spus că ar fi cu neputință, pentru că dacă ai întreba bunăoară pe cineva de ce trebuie jertfit un *miel* și nu un *țap*, altcineva ar putea pune exact aceeași întrebare dacă s-ar fi spus *țap* în loc de *miel*; căci era nevoie de o specie oarecare. De asemeni, dacă ai întreba de ce *șapte* și nu *opt* miei, un altul ar putea întreba de ce *opt* sau *zece* sau *douăzeci*; căci era nevoie de un număr oarecare. Toate acestea seamănă într-un anume fel cu natura *posibilului*, în cadrul căreia trebuie să se întâmple unul din lucrurile cu putință, fără ca noi să avem dreptul de a întreba de ce anume s-a întâmplat unul dintre aceste lucruri și nu altul dintre cele posibile; și aceeași întrebare ar putea fi pusă dacă un lucru cu putință ar fi înfăptuit în locul celuilalt. Trebuie să te pătrunzi bine de această idee. Dacă doctorii Legii spun deseori că poruncile au rațiunile lor și, de asemeni, așa cum se mai spune, și că aceste rațiuni erau cunoscute de Solomon, avem de-a face cu folosul unei anume porunci, considerată în generalitatea ei, fără a o urmări în toate amănuntele. (III 203–210).

2. Cele două țeluri ale Torei

Legea, în întregul ei, are drept scop două lucruri: anume bunăstarea sufletului și aceea a trupului. Cel dintâi scop urmărește ca toți oamenii să aibă idei sănătoase, în raport cu facultățile lor. În legătură cu acest

lucru, Cartea Sfântă se exprimă când în termeni deslușiți, când prin alegorii; căci nu stă în natura oamenilor de rând de a avea capacitatea necesară pentru a înțelege un asemenea subiect, în toată realitatea lui. În ce privește bunăstarea trupului, ea se dobândește prin ameliorarea modului de a trăi al oamenilor unii cu ceilalți. La acest rezultat se ajunge pe două căi: mai întâi gonind neîndurarea lor reciprocă, în așa fel ca individul să nu-și poată îngădui să acționeze după bunul lui plac și după puterea pe care o are, ci să fie silit să facă ce-i folositor tuturora; în al doilea rând, făcând ca fiecare individ să dobândească obiceiuri folositoare vieții în societate, pentru ca interesele acesteia să fie bine orânduite.

Se cuvinte să știm că din aceste două scopuri ale legii, unul este, neîndoielnic, de un ordin superior celuilalt, anume bunăstarea sufletului și dobândirea de idei sănătoase. Al doilea îl precede, însă, în ordinea naturii și a timpului; am în vedere bunăstarea trupului, care rezidă în buna cârmuire a societății și în îmbunătățirea cât mai mult cu putință a stării indivizilor ce o alcătuiesc. Al doilea scop este mai urgent și a fost expus cu o mare precizie, până în cele mai mici amănunte, căci numai după înfăptuirea acestui al doilea scop se poate realiza și primul. Într-adevăr, s-a demonstrat că omul este în stare de o dublă perfecțiune, anume de o perfecțiune primă, aceea a trupului, și de o ultimă perfecțiune, aceea a sufletului. Cea dintâi constă din putința de a se bucura de o sănătate perfectă în tot trupul, lucru pe care nu-l poate dobândi, decât găsind mereu ce are nevoie atunci când caută: anume, hrana și ce mai ține de regimul trupului, veșminte, îmbăiere etc. Omul singur și izolat nu le poate afla, el nu le poate găsi decât prin unirea în societate, întrucât o maximă

binecunoscută spune că omul e un animal sociabil. A doua perfecțiune este aceea de a deveni rațional în act, adică de a poseda *inteligența în act,* în așa fel, încât prin această a doua perfecțiune el să aibă asupra a tot ceea ce există cunoașterea pe care omul o poate avea. Este vădit că în această a doua perfecțiune nu e vorba nici de acțiuni, nici de moravuri, ci doar de idei, la care se ajunge prin speculație, ca rezultat al reflecției. După cum mai e evident și că nu se poate ajunge la această ultimă perfecțiune sublimă decât după ce va fi fost obținută prima; căci este imposibil ca omul muncit de durere, foame, sete, căldură sau frig să perceapă idei pe care alții ar dori să-l facă a le înțelege, necum să ajungă el însuși la idee, din propria inițiativă. Însă odată ajuns la prima perfecțiune, el poate ajunge la a doua, fără îndoială mai nobilă, căci numai datorită ei e omul nemuritor.

Adevărata Lege care, așa cum am arătat, este unică — și, când spun asta, mă refer la legea lui Moise, învățătorul nostru — ne-a fost acordată numai pentru a ne dărui această dublă perfecțiune. Ea reglementează, pe de o parte, relațiile dintre oameni, făcând să înceteze ciocnirile dintre ei și înfrumusețându-i cu moravuri nobile și mărinimoase, pentru ca populațiile să se poată înmulți, ca între ele să se stabilească legături statornice și, în felul acesta, fiecare individ să poată ajunge la prima perfecțiune; pe de altă parte, ea ameliorează credințele și produce idei sănătoase, prin care se poate ajunge la ultima perfecțiune. Tora vorbește atât de una, cât și de cealaltă și ne învață că scopul întregii legi este de a ne ajuta să ajungem la aceste două perfecțiuni. Căci spune: *Domnul ne-a poruncit atunci să împlinim toate aceste legi și să ne temem de Domnul,*

Dumnezeul nostru, ca să fim totdeauna fericiți și să ne țină în viață. (Deuter, VI, 24). În acest caz ni se vorbește de ultima perfecțiune, pentru că e cea mai slăvită; căci așa cum am arătat mai sus, ea e scopul ultim. E exprimată prin aceste cuvinte: *Ca să fim totdeauna fericiți*, căci tu știi că doctorii Legii explică aceste cuvinte ale Cărții Sfinte: *Ca să fii fericit și să trăiești mult* (Ibid, XXII, 7), după cum urmează: *Ca să fii fericit într-o lume de fericire perfectă și să trăiești mult într-o lume cu o durată veșnică*. La fel, în pasajul nostru cuvintele *ca să fim totdeauna fericiți* exprimă exact aceeași idee, adică să ajungem într-o lume în întregime fericită și de durată, cu alte cuvinte la permanența perpetuă, la nemurire; în schimb, cuvintele *și să ne țină în viață* privesc existența primară, trupească, ce se prelungește un anume răstimp și a cărei ordine perfectă poate fi stabilită numai prin societate, cum am arătat.

Și iată un lucru ce trebuie să-ți atragă luarea-aminte; anume, că despre adevărurile metafizice prin care se ajunge la perfecțiunea ultimă Legea nu ne-a comunicat decât punctele cele mai importante, chemându-ne, la modul general, să credem în ele. Aceste puncte sunt: existența lui Dumnezeu, unitatea lui, știința, puterea, voința și veșnicia lui. Toate aceste idei sunt scopurile ultime ale științei ce nu pot fi înțelese în amănunt și foarte bine, decât după cunoașterea multor altor idei. De asemeni, Legea ne-a chemat către o seamă de credințe necesare pentru buna organizare a stării sociale, ca, de pildă, credința că Dumnezeu e foarte mânios pe cei ce nu-i dau ascultare, din care cauză trebuie să ne temem, să-l respectăm și să ne ferim de a nu-l as-

culta. În ce privește celelalte adevăruri ce privesc tot ce există, care alcătuiesc numeroasele ramuri ale științelor speculative și prin care sunt consolidate ideile ce constituie scopul ultim al Legii, fără a le proclama cum a făcut cu celelalte, Tora le-a rezumat în aceste cuvinte: *Să iubești pe Domnul*. Și știi cu câtă hotărâre se exprimă această iubire: *Cu toată inima ta, cu tot sufletul tău și cu toată puterea ta*. (Deuter. VI, 5).

Din tot ce am spus până acum în legătură cu aceste lucruri, rezultă că ori de câte ori o poruncă, fie afirmativă, fie negativă, are drept scop încetarea violenței reciproce sau sădirea de moravuri frumoase, care să ducă la relații sociale bune ori să insufle o idee adevărată, ce trebuie admisă fie pentru ea însăși, fie pentru că e necesară spre a face să înceteze violența sau a ajuta la dobândirea de moravuri bune, această poruncă are o rațiune evidentă și o utilitate manifestă și nu e cazul să ne întrebăm în ce scop. Într-adevăr, nimeni n-a fost vreodată nedumerit într-o asemenea măsură, încât să întrebe de ce ni s-a prescris să credem că Dumnezeu e unul sau de ce am fost opriți să recurgem la răzbunare și la talion, ori de ce ni s-a poruncit să ne iubim unii pe alții. Poruncile care i-au stânjenit pe oameni și asupra cărora ei au exprimat păreri diferite — în așa fel, încât unii au pretins că n-ar avea alt scop decât de a prescrie ceva, în vreme ce alții au susținut că aveau o utilitate necunoscută nouă — sunt acelea care, considerate în litera lor, nu par folositoare pentru nici unul din cele trei lucruri despre care am vorbit, adică nu insuflă o idee oarecare, nu înnobilează moravurile și nu opresc violența. S-ar părea, într-adevăr, că respectivele comandamente n-au nici o legătură nici cu fericirea sufletului, pentru că nu insuflă nici o credință,

nici cu bunăstarea trupului, întrucât nu oferă norme folositoare pentru politică sau pentru economie; acestea sunt preceptele care interzic țesăturile din materii diferite, semințele eterogene, carnea fiartă în lapte și cele care poruncesc acoperirea sângelui, zdrobirea grumazului unei junci, răscumpărarea primului născut al unui asin și alte asemenea. Ai să asculți, însă, mai încolo explicația pe care am să ți-o dau asupra acestor precepte, pentru care am să-ți furnizez adevăratele și bine demonstratele lor rațiuni, în afară de câteva porunci de amănunt, cum am spus. Și am să arăt că toate aceste precepte și alte asemenea au o legătură necesară cu unul dintre cele trei lucruri despre care am vorbit și că ele trebuie fie să rectifice o credință, fie să amelioreze condițiile societății, ceea ce se dobândește pe două căi: încetarea violenței reciproce și dobândirea de moravuri frumoase (III, 210–216).

3. Sinuozitățile Torei

Dacă iei în considerare lucrările divine, vreau să spun opera naturii, ai să înțelegi câtă prevedere, câtă înțelepciune a vădit Dumnezeu în crearea ființelor vii, în dispunerea mișcării membrelor și în poziția acestora unele față de altele. La fel, vei vedea înțelepciunea și prevederea lui Dumnezeu față de toți indivizii animali. În ce privește distribuirea mișcărilor și poziția relativă a organelor, am să-ți citez următorul exemplu: partea din față a creierului e foarte moale, în timp ce

partea din spate are mai multă consistență, măduva spinării e și mai consistentă; și pe măsură ce se întinde se întărește tot mai mult. Nervii sunt organele senzației și ale mișcării; prin urmare, nervii ce slujesc la simpla percepere a simțurilor sau a unei mișcări de mică dificultate, ca aceea a pleoapei și a bărbiei, vin din creier, în timp ce aceia care în mod necesar sunt pentru mișcarea membrelor provin din măduva spinării. Or, cum nervii, chiar și aceia proveniți din măduva spinării, n-ar putea, din cauza moliciunii lor, pune în mișcare articulațiile, acest lucru a fost cu dibăcie astfel remediat: nervii s-au ramificat în fibre care, umplându-se cu carne, au devenit mușchi. Apoi, depășind extremitatea mușchiului și întărindu-se prin fragmente ale ligamentelor, nervul a devenit tendon. Tendonul se adaugă osului și se unește cu el; abia atunci, mulțumită acestei transformări treptate, poate pune nervul în mișcare membrul.

Multe lucruri din legea noastră sunt orânduite într-un chip asemănător de supremul cârmuitor. Într-adevăr, cum e cu neputință a trece brusc de la o extremă la alta, omul, prin natura lui, n-ar putea renunța brusc la toate obișnuințele sale. Atunci când Dumnezeu l-a trimis pe Moise, învățătorul nostru, spre a face din noi, prin cunoașterea Domnului Dumnezeu, *un regat de preoți și un neam sfânt* (Exod, XIX, 6), cum s-a arătat spunând: *Numai tu ai fost martor la aceste lucruri, ca să cunoști* etc. (Deuter IV, 36) *să știi dar în ziua aceasta și pune-ți la inimă* etc. (ibid. v. 39). Iar spre a ne face devotați cultului său se spune: *dacă veți iubi pe Domnul Dumnezeul nostru și dacă-l veți sluji din toată inima voastră* (ibid. XI, 13), *voi să slujiți Domnului Dumnezeului vostru* (Exod, XXIII, 25) *pe el îl*

veți sluji (Deuter, XIII, 53). Atunci, îți spun, era un obicei răspândit, obișnuit, în toată lumea — și noi, la rândul nostru, am fost crescuți în acest cult universal — de a oferi drept jertfe tot felul de specii de animale, în temple, unde erau așezați idolii, de a-i adora și a arde tămâie dinainte-le. Singurii oameni ce se consacrau serviciului acestor temple închinate aștrilor erau, cum am arătat, preoții și asceții. Drept urmare, înțelepciunea lui Dumnezeu, a cărui prevedere se vădește în toate creaturile sale, n-a socotit că ar fi bine să ne poruncească înlăturarea, părăsirea și desființarea tuturor acestor feluri de culte, căci acest lucru ar fi părut atunci greu de acceptat naturii umane, care înclină către ceea ce-i este obișnuit. A cere atunci un asemenea lucru ar fi fost ca și cum un profet ce ar fi chemat la ascultarea lui Dumnezeu ar fi venit să ne spună: *Dumnezeu vă oprește să-i adresați rugăciuni, să postiți și să-i cereți ajutor în caz de nenorociri; cultul vostru va fi o simplă meditație, fără nici un fel de practică.*

De aceea Dumnezeu a îngăduit dăinuirea acestor culte; dar în loc să fie închinate unor obiecte create și unor lucruri imaginare, fără veridicitate, el le-a transferat asupra numelui său și ne-a poruncit să le exercităm asupra lui însuși. Ne-a poruncit, dar, să-i ridicăm un templu: *Să-Mi facă un lăcaș sfânt* (Exod XXV, 8) și să i se înalțe, în mijlocul lui, un altar: *Să-Mi ridici un altar de pământ* (ibid. v. 24)), să i se aducă jertfe: *Când careva dintre voi va aduce un dar Domnului* (Levitic 1, 2), să i se închine dinainte-I și să se ardă tămâie în fața Lui. El a poruncit ca pentru nimeni altul decât pentru el să se mai facă asemenea lucruri: *Cine aduce jertfe altor Dumnezei decât Domnul singur să fie nimicit* (Exod, XXII, 19); *Să nu te închini înaintea unui*

alt Dumnezeu (ibid. XXXIV, 14). A hărăzit preoți pentru slujirea altarului, spunând: *Și îmi vor sluji ca preoți* (ibid. XXVIII, 41). Iar întrucât se ocupau de templu și de jertfe trebuia ca în mod necesar să li se fixeze și niște venituri, care să-i poată îndestula; ele erau numite drepturile leviților și ale preoților. Această prevedere divină a dus la ștergerea amintirii cultului idolatru și la afirmarea marelui și adevăratului principiu al credinței noastre: existența și unitatea lui Dumnezeu. Fără ca spiritele să fie deprimate și înspăimântate de desființarea ceremoniilor cu care erau obișnuite și în afară de care nu cunoșteau altele.

Știu că în primul moment spiritul tău va refuza să primească această idee, că ea îți va pricinui aversiune. Și că ai să mă întrebi în gând: Cum pot fi presupuse precepte, opreliști, acțiuni importante minuțios descrise, care să nu fi avut, totuși, drept scop pe ele însele, ci altceva, de parcă n-ar fi fost decât un experiment imaginat de Dumnezeu spre a-și atinge țelul lui? Ce-l împiedica să ne reveleze direct principalul lui scop și să ne pună în situația de a concepe acest scop, fără să aibă nevoie de mijloace pe care tu le presupui a nu fi decât un scop secundar?

Ascultă, dar, răspunsul ce ți-l dau; el va smulge din inima ta această neliniște și-ți va dezvălui adevărul observațiilor mele. Căci însuși textul Pentateuhului ne înfățișează ceva asemănător atunci când spune: *Dumnezeu nu i-a dus pe drumul care dă în țara filistenilor, măcar că era mai aproape. Ci Dumnezeu a pus poporul să facă un ocol pe drumul spre pustiu, către Marea Roșie.* (Exod. XIII, 17 și 18). La fel, deci, cum din grija ca vreo piedică, pe care trupul lor n-o va putea birui în chip firesc, i-a făcut să se abată de la drumul

direct pe care-l aveau mai întâi în vedere, către o altă cale, pentru ca scopul principal să fie atins, tot astfel, temându-se să le reveleze direct ceea ce sufletul n-ar fi putut concepe de la sine, le-a prescris legile despre care am vorbit, pentru ca scopul principal să fie atins, anume concepția despre Dumnezeul cel adevărat și desființarea credinței în zei. Căci tot așa cum nu este în firea omului ca după ce a fost crescut într-o muncă brută, ca aceea a argilei, a cărămizilor etc... să se ducă deodată să se spele pe mâini și să lupte împotriva *urmașilor lui Anak*[1], nu este în natura sa nici ca, după ce a fost crescut în tot felul de culte și practici, cu care spiritele se obișnuiesc într-o asemenea măsură, încât ele devin, oarecum, o noțiune primă, nu e în natura sa, spun, să se lepede deodată de ele. Pe de o parte, deci, Dumnezeu a vădit o mare prevedere, făcându-i pe acești oameni să rătăcească în pustiu până au devenit viteji... iar pe de altă parte legile pomenite le-au fost date de providența divină, pentru ca ei să păstreze practica devenită obișnuință și în felul acesta să li se poată întări credința, principalul scop...

Cum acest fel de cult — mă refer la jertfe — n-avea decât un scop secundar, în vreme ce invocările, rugăciunile și alte practici ale cultului se apropie în mai mare măsură de scopul principal și sunt necesare spre a-l atinge, Dumnezu a făcut o mare deosebire între cele două feluri de culte. Într-adevăr, primul fel de cult — acela al sacrificiilor — deși se adresa unui singur Dumnezeu, nu ne-a fost, totuși, prescris așa cum s-a întâmplat la început, adică de a aduce jertfe oriunde și oricând. Nu se puteau înălța pretutindeni temple, nici lua drept

[1] Aluzie la Cartea Numeri, cap. XIII, v. 28.

sacrificator pe primul venit, *pe oricine voia* (I. Regi, XIII, 33). Dimpotrivă, Dumnezeu a oprit toate acestea și a hotărât un singur templu: *la locul pe care-l va alege Domnul* (Deuter, XII, 26); iar în alt loc nu puteau fi aduse jertfe: *Vezi să n-aduci arderile tale de tot în toate locurile pe care le vei vedea* (ibid. v. 13). O singură familie putea exercita sacerdoțiul. Toate acestea urmăreau restrângerea acestui tip de cult, nelăsând să dăinuie decât ceea ce înțelepciunea divină socotea că nu trebuia cu totul părăsit. Chemările și rugăciunile se fac, însă, oriunde și de către oricine; și tot așa și în ce privește *țițit-urile*[1], *mezuzat*[2], *tefilin*[3] și alte obiecte de cult similare. (III, 249–258).

Legea perfectă mai urmărea, pe de altă parte, să ne înfrângem și să ne disprețuim poftele, să le restrângem pe cât cu putință, în așa fel încât să nu le împlinim decât pentru ce e nevoie. Știi că patima la care mulțimea se dedă cel mai adesea este necumpătarea față de hrană, băutură și dragoste trupească. Ea nimicește perfecțiunea ultimă a omului și e dăunătoare, de asemeni, și primei sale perfecțiuni, pervertind cele mai multe relații sociale și domestice. Căci, dând ascultare doar patimii, cum fac ignoranții, se distrug aspirațiile speculative, trupul se denaturează și omul piere, înainte să i-o ceară conformația fizică; grijile și necazurile se înmulțesc, gelozia și ura unora față de alții sporesc și se ajunge la încăierări, pentru a se despuia care pe care.

---

[1] Franjuri cusute de pulpana hainelor. V. Numeri, cap. XV. v. 38.

[2] Inscripții pe canatul ușilor. V. Deuter, cap. VI, v. 9; cap. XI, v. 20.

[3] Filactere legate în jurul brațului și aplicate pe frunte. V. Exod – cap. XIII. v. 15 și 16; Deuter. cap. VI, v. 8; cap. XI. v. 18.

Ceea ce duce la toate acestea este faptul că ignorantul consideră plăcerea drept principalul scop ce trebuie urmărit. De aceea, Domnul — lăudat fie numele lui — a dovedit prevedere, dându-ne legi care să nimicească acest scop și să ne abată gândul de la toate apucăturile rele. Ne-a oprit să facem tot ce duce doar la lăcomie și la plăceri, ceea ce este una din tendințele cele mai vădite ale acestei legi. Nu vezi cum cuvintele Legii poruncesc să-l osândim cu moartea pe cel ce arată o nestăpânită aplecare către plăcerea înfulecării și a băuturii? El e *fiul neascultător și îndărătnic* (Deuter. XXI, 18) numit *lacom și bețiv* (ibid. v. 20). Ni se cere să-l lapidăm și să-l scoatem repede din rândul oamenilor, înainte ca răul să devină mai grav și să ducă la moartea multor inși și ca el să distrugă, prin nesățioasa-i lăcomie, poziția unor oameni virtuoși.

De asemenea, Legea mai are în vedere să ne insufle să fim blajini și înțelegători; ea vrea ca omul, departe de a fi aspru și grosolan, să se dovedească, dimpotrivă, mlădios, ascultător, binevoitor. Cunoști acest principiu divin: *Să vă tăiați dar inima împrejur și să nu vă mai înțepeniți gâtul* (Deuter. X. 16); *Israele, ia aminte și ascultă* (ibid. XXVII, 9); *De veți voi și veți asculta* etc... etc (Isaia, I, 19). Privind bună voia de a primi ce este negreșit, sunt folosite cuvintele: *Îl vom asculta și o vom face*. Idee exprimată alegoric astfel: *Trage-mă după tine și haidem să cântăm* (Cântarea Cântărilor, I. 4).

Un alt scop al Legii e curățenia și sfințenia, care constă în a respinge dragostea fizică, a o ocoli și a apela la ea cât mai rar cu putință, cum am să arăt mai încolo. Când Domnul a poruncit ca poporul să fie sfințit pentru a primi Legea, cum ni se spune: *Sfințește-i azi și mâine* (Exod. XIX, 10), el a poruncit: *Să nu vă apropiați de*

vreo femeie (ibid. v. 15), proclamând astfel că sfinţenia constă în înfrânarea dragostei trupeşti. După cum s-a arătat şi că abţinerea de la băut este o dovadă de *sfinţenie*, căci s-a spus despre nazirean: *Va fi sfânt* (Numeri, XI, 5). În Sifra se poate citi: *Să vă sfinţiţi şi veţi fi sfinţi* (Levit. XI, 44), ceea ce vrea să însemne sfinţirea prin respectarea poruncilor. Dar după cum Legea cheamă la ascultarea poruncilor, la *sfinţire* şi *curăţie*, tot aşa ea dă numele de *necurăţenie* încălcării poruncilor şi faptelor de ruşine, cum am să arăt.

Curăţenia veşmintelor, spălarea trupului şi îndepărtarea murdăriei sunt şi ele lucruri avute în vedere de lege, dar care vin după purificarea faptelor şi după purificarea inimii de ideile şi năravurile urâte. A te mulţumi să-ţi păstrezi curat exteriorul prin spălare şi a avea veşminte curate, rămânând în acelaşi timp lacom de plăceri şi dedându-te poftelor gurii şi iubirii trupeşti ar fi un lucru nespus de vrednic de mustrare, despre care Isaia a spus: *Cei ce se arată sfinţi şi curaţi în grădini, dar nu şi în lăuntrul lor, mâncând carne de porc* etc... (Isaia, LXVI, 17)... cuvinte ce vor să spună că ei sunt curaţi şi sfinţiţi în locuri publice, dar că, atunci când sunt singuri în odăile şi casele lor, ei stăruie în păcate, mâncând lucruri oprite, ca porcul, şobolanul şi alte grozăvii. După cum se prea poate şi ca prin cuvintele *îndărătul uneia care e înlăuntru* s-a dorit a arăta că în singurătate ei se dedau unei iubiri oprite. Pe scurt, s-a dorit a spune că exteriorul lor e curat şi arată a fi limpede şi pur, dar că înlăuntrul lor ei stăruie în a se deda patimilor şi plăcerilor trupului. Nu asta a vrut, însă, Legea, care, dimpotrivă, a dorit să restrângă patima şi ca purificarea exteriorului să aibă loc abia în al doilea rând, după aceea a interiorului. Încă

Solomon a atras luarea-aminte asupra celor care au grijă să-și spele trupul și să-și curețe veșmintele, dar faptele lor sunt murdare și moravurile deșănțate: *Este un soi de oameni care se crede curat și, totuși, nu este spălat de întinăciunea lui; este un neam de oameni ai căror ochi sunt trufași și care țin peoapele sus*. (Prov. XXX, 12–13).

Ținând seama de intențiile Legii, amintite în acest capitol, ai să înțelegi rațiunile unui mare număr de porunci rămase necunoscute înainte de cunoașterea acestor gânduri, cum am să arăt mai departe. (III. 261–265).

II. EXPLICAREA LEGII

1. Cele paisprezece categorii de porunci

După aceste observații premergătoare, trec la înfățișarea a ceea ce aveam în vedere.

Toate poruncile le-am împărțit în paisprezece categorii:

Prima categorie cuprinde poruncile ce privesc ideile hotărâtoare; sunt cele pe care le-am înșiruit în tratatul *Iesode-ha-Tora* (temeliile Legii). Din această categorie fac parte și căința și posturile, cum am să arăt. Când e vorba de a întipări în minte aceste mari adevăruri ce trebuie să ne insufle credința în Lege, nu e cazul să ne întrebăm care e folosul lor, cum am mai spus.

A II-a categorie cuprinde poruncile ce privesc opreliștea idolatriei și le-am înșirat în tratatul *Avoda zara* (despre idolatrie). Trebuie să știm că poruncile privitoare la stofe din materii eterogene, la cele dintâi roade ale arborilor și la amestecul viței de vie cu alte plante țin și ele de această categorie, cum am să arăt. Cauzele ce stau la temelia acestei categorii sunt ușor de ghicit, întrucât ele au, în general, drept scop întărirea ideilor adevărate și perpetuarea lor în popor, de-a lungul anilor.

A III-a categorie cuprinde poruncile privitoare la perfecționarea moravurilor și sunt cele pe care le-am înșirat în tratatul *Deroth*, despre normele etice. Se știe că prin moravuri bune se perfecționează societatea și

legătura dintre oameni, lucru necesar pentru ca starea socială să fie bine orânduită.

A IV-a categorie cuprinde poruncile privitoare la pomeni, împrumuturi, daruri și la tot ce le privește; sunt *prețuirile* și *sfințirile*, dispozițiile ce privesc împrumutul și robii, precum și toate cele pe care le-am înșirat în cartea *Zeraim* (semințele), cu excepția *eterogenelor* și a primelor roade ale arborilor. Cauza tuturor acestor porunci este limpede; căci toți oamenii, rând pe rând, trag folos de pe urma lor. Într-adevăr, dacă cineva e astăzi avut, el poate fi mâine sărman; el sau urmașii lui. Iar dacă e astăzi sărman, poate fi mâine avut, el sau feciorul lui.

A V-a categorie cuprinde poruncile care țintesc la împiedicarea cruzimii și a nedreptății. Sunt cele care în lucrarea noastră alcătuiesc tema cărții *Nezikin* (daunele). Folosul acestei categorii este vădit.

A VI-a categorie cuprinde poruncile privitoare la pedepsele penale, cum sunt cele pentru hoț, tâlhar, martori falși și, în general, cele pe care le-am enumerat în cartea *Shofetim* (despre Judecători). Folosul este neîndoielnic și vădit; căci dacă vinovatul nu e osândit, crima n-ar mai lua sfârșit, iar cei care nu duhnesc decât brutalitate nu s-ar mai da în lături. Numai spiritele nevolnice susțin că desființarea pedepselor ar însemna o dovadă de îndurare față de oameni. Dimpotrivă, ar însemna mai degrabă un semn de slăbiciune față de ei și ar contribui la distrugerea societății. În această ordine de idei, îndurarea este astfel judecată de Dumnezeu: *Să pui judecători și dregători în toate cetățile*. (Deuter. XVI, 18).

A VII-a categorie cuprinde drepturile de proprietate, legate de învoielile reciproce ale oamenilor, cum

sunt împrumutul, angajamentul pentru salariu, depozitele, vânzările, cumpărările etc...; moștenirile fac și ele parte din această categorie. Sunt poruncile pe care le-am înșirat în cărțile *Kinyan* (despre dobândire) și *Mișpatim* (despre drepturi). Această categorie este de un folos învederat și incontestabil; căci relațiile bănești sunt necesare oamenilor în orice stat și pentru tranzacții e nevoie să fie orânduite reguli drepte și ca ele să fie supuse unei aprecieri folositoare.

A VIII-a categorie cuprinde poruncile privitoare la zilele sfințite, adică la șabaturi și sărbători. Cartea Sfântă a explicat fiecare din aceste zile și le-a arătat rațiunile, care sunt fie de a da naștere unei anume idei, fie de a ne dărui odihna trupului sau a produce ambele urmări în același timp, cum o vom arăta mai încolo.

A IX-a categorie cuprinde celelalte practici ale cultului, impuse tuturor: precum ruga, citirea rugăciunii *Shema* și alte lucruri pe care le-am enumerat în cartea *Ahava* (despre iubirea de Dumnezeu), cu excepția circumciziei. Folosul acestei categorii este neîndoielnic, căci toate aceste practici slujesc la întărirea ideilor despre iubirea față de Domnul Dumnezeu, la ceea ce trebuie să credem despre el și la ce trebuie să-i atribuim.

A X-a categorie cuprinde poruncile privitoare la altar, la obiectele sfinte și la deserventi. Sunt poruncile pe care le-am enumerat într-o parte a cărții *Avoda* (despre cult). Am pomenit mai înainte despre folosul acestei categorii.

A XI-a categorie cuprinde poruncile privitoare la jertfe; e vorba de majoritatea poruncilor pe care le-am înșirat în cartea *Avoda* (despre cult) și în cartea *Korbanot* (despre jertfe). Am mai vorbit înainte despre

folosul pe care îl avea prescrierea jertfelor, în general, și de ce au fost ele necesare în acele vremi.

A XII-a categorie cuprinde poruncile privitoare la cazurile de curățenie și necurățenie. Scopul pe care-l urmăreau în general toate aceste porunci era ca, în caz de necurățenie, oamenii să se ferească a intra în altar; pentru ca să fie pătrunși de măreția lui și ca el să fie un obiect de teamă și respect, cum am să arăt.

A XIII-a categorie cuprinde poruncile privitoare la interzicerea unor alimente și la ce se leagă de acest lucru; sunt poruncile pe care le-am înșirat în tratatul *Maahaloth assuroth* (despre alimentele oprite); dar și dispozițiile privitoare la jurăminte și la nazireat țin de această categorie. Toate acestea urmăresc să înlăture patima care ne conduce să căutăm bucate alese și să împiedice ca mâncarea îmbelșugată și băutura să fie socotite scopul vieții; cum am arătat în comentariul despre *Mișna*, introducere în tratatul *Avoth*.

A XIV-a categorie cuprinde poruncile privitoare la interzicerea unor conlocuiri. Sunt cele pe care le-am enumerat în cartea *Nashim* (despre femei) și în tratatul *Issure bia* (despre legăturile ilicite); amestecul între animale din specii diferite ține și el de această categorie. Aceste porunci urmăresc, de asemeni, împuținarea legăturilor cu femeile, restrângerea pe cât cu putință a dorinței neînfrânate de conlocuire; de a vedea în aceasta, cum fac ignoranții, scopul existenței omenești, așa cum am arătat în comentariul tratatului *Avoth*. Circumcizia ține, de asemeni, de această categorie.

Se știe că toate poruncile pot fi împărțite în două părți: una privitoare la legăturile dintre oameni și cealaltă la relația dintre om și Dumnezeu. În împărțirea noastră, în care am înșiruit categoriile, a cincea, a

șasea, a șaptea și o parte dintr-a treia privesc raporturile dintre oameni; celelalte se referă la relația omului cu Dumnezeu...

După ce am făcut cunoscute rațiunile acestor categorii de porunci, am să continui cu poruncile cuprinse în fiecare din ele și, mai ales, cu acelea despre care se crede că sunt fără folos ori sunt considerate niște ordonanțe fără vreun principiu rațional; drept care, am să le expun rațiunile și foloasele, cu excepția unui mic număr cărora, până acum, nu le-am înțeles defel scopul. (III. 269–274).

2. Poruncile privitoare la idolatrie

Poruncile care fac parte din a doua categorie au fost toate incluse în tratatul *Avoda zara* (despre idolatrie). Este vădit că toate au drept scop să ne ferească de păcatele idolatriei și de alte idei false, aduse de ea, ca previziunile, augurii, vrăjitoria, incantația și alte asemenea. După ce vei fi citit toate cărțile despre care ți-am vorbit, ai să vezi limpede că ceea ce tu înțelegi prin *magie* sunt, de fapt, niște practici exercitate de casdeeni și caldeeni și frecvente mai cu seamă printre egipteni și cananeeni. Ei voiau să facă a se crede, ori poate credeau chiar ei înșiși, că aceste practici aveau o înrâurire miraculoasă sau neobișnuită în lume, fie asupra unui individ, fie asupra locuitorilor unui oraș; or, logica și rațiunea nu pot admite ca practicile exercitate de magicieni să aibă vreo urmare oarecare. Avem

de-a face cu procedee foarte diferite, pe care am să ți le rezum la trei tipuri: 1. cele care se referă la o făptură oarecare, fie plantă, fie animal, fie mineral; 2. cele care au în vedere un anume timp, în care trebuie să se exercite practicile; 3. anumite acțiuni exercitate de către oameni, ca, de pildă, a dansa, a bate din mâini, a țipa, a râde, a sări într-un picior, a se culca la pământ, a face o fumigație oarecare sau a rosti o seamă de cuvinte inteligibile sau neinteligibile. Acestea sunt diferitele tipuri de operații magice.

O seamă de operații magice se săvârșesc numai prin întrunirea simultană a tuturor acestor acte. Magicienii spun, de pildă: Se va lua cutare cantitate din cutare plantă în momentul când luna se află sub cutare semn al zodiacului, la răsărit sau în altul din cele patru puncte cardinale, se vor lua coarnele unui anume animal sau o parte din excrementele ori din părul sau sângele lui, când soarele se va afla, bunăoară, la mijlocul cerului sau în alt loc; în fine, se va lua un anume metal sau mai multe metale ce vor fi topite când aștrii se vor afla în cutare poziție; după care se va vorbi, se vor rosti anume vorbe, se va da foc la niște frunze, iar cu fumul lor se va afuma chipul acela de metal și, drept urmare a tuturor acestor operații, se va întâmpla un anume lucru. Dar există și operații magice care, după cât se crede, sunt săvârșite doar cu ajutorul uneia din aceste acțiuni. În cele mai multe dintre aceste operații magice condiția este ca ele să fie săvârșite de femei. Astfel, se afirmă, spre a face ca apa să țâșnească e nevoie ca zece fecioare, împodobite cu giuvaericale și îmbrăcate în rochii roșii, să danseze, apropiindu-se unele de altele și mișcându-se când înainte, când înapoi, arătând spre soare etc. etc.; și astfel, își închipuie ei, apa va țâșni.

Tot ei mai spun și că dacă patru femei culcate pe spate își ridică picioarele, depărtându-le și dacă în această poziție nerușinată rostesc cutare cuvinte și fac o anume mișcare, grindina va înceta să cadă în acele locuri. Dar mai sunt și multe alte prostii și nebunii a căror practicare, potrivit condiției lor obligatorii, trebuie îndeplinită numai de femei. În toate operațiile magice, trebuie cercetată starea aștrilor; căci magicienii susțin că o anume plantă ține de un anume astru și tot astfel fiecare animal și fiecare mineral. Și tot după părerea lor, practicile magicienilor sunt un soi de cult închinat cutărui ori cutărui astru, căruia, plăcându-i această practică, aceste vorbe și fumigații, face pentru oameni tot ce-și doresc.

După această observație pregătitoare, pe care ai să o poți verifica citind cărțile lor, aflate acum în mâinile noastre și pe care eu ți le-am făcut cunoscute, ascultă ce am să-ți spun: scopul și, ca să mă exprim așa, centrul Legii era nimicirea idolatriei, căreia dorea să i se piardă urma; Legea nu voia ca oamenii să-și închipuie că un astru oarecare putea excercita o înrâurire dăunătoare sau binefăcătoare indiferent asupra cărui lucru care îi privește pe indivizii umani, căci această părere a dus la cultul aștrilor.

De aceea, orice magician trebuia osândit la moarte; căci magicianul e neîndoios închinat idolatriei, cu toate că urmează niște căi speciale și ciudate, deosebite de acelea urmate de mulțime în cultul falșilor idoli. Iar întrucât o condiție principală a tuturor acestor operații magice — sau în cele mai multe dintre ele — este aceea ca ele să fie îndeplinite de femei, s-a spus: *Pe vrăjitoare să n-o lași să trăiască* (Exod. XXII, 18). Dar cum o îndurare firească îi împiedică pe bărbați

să ucidă femeile, s-a mai precizat în mod special în legătură cu idolatria: *un bărbat sau o femeie* (Deuter. XVII, 2) și s-au mai și repetat cuvintele *acest bărbat și această femeie* (ibid. v. 5), expresie ce nu-i folosită nici în ce privește profanarea șabatului, nici cu privire la vreo altă poruncă. Cauza este marea milostivire pe care o insuflă, în chip firesc, femeile. Magicienii atribuiau artei lor o asemenea putere, încât susțineau că prin manevrele lor puteau alunga din câmpii animalele primejdioase, precum leii, șerpii etc... După cum mai pretindeau și că, prin magia lor, puteau apăra plantele împotriva oricărui soi de primejdii și aveau, bunăoară, niște practici, cu ajutorul cărora susțineau că pot opri căderea grindinei, precum și alte practici care, spuneau ei, ucideau viermii din vii, în așa fel ca acestea să nu fie vătămate. În cartea *Agricultura nabateeană*, sabienii au dat chiar tot felul de amănunte despre felul cum trebuiau uciși viermii din vii, prin mijlocirea acestor obiceiuri *amoreene* despre care am vorbit. De asemenea, ei mai pretindeau că știu și anumite practici ce pot să împiedice căderea frunzelor și a fructelor din arbori. Din pricina tuturor acestor superstiții, foarte răspândite pe vremea aceea, *cuvintele Alianței* au și arătat, între altele: cultul mincinoaselor zeități și practicile magice cu ajutorul cărora se credea că pot fi alungate pomenitele primejdii devenea, dimpotrivă, cauza acestor nenorociri. Căci s-a spus, de pildă: *Voi trimite împotriva voastră fiarele de pe câmp, care vă vor lăsa fără copii* (Levit. XXVI, 22); *Voi trimite contra lor dinții fiarelor sălbatice și otrava șerpilor care se târăsc în pulbere* (Deuter. XXXII, 24); *Omizile îți vor mânca toți pomii și rodul pământului* (ibid. XXVIII, 42); *Vei sădi vii și le vei lucra, dar vin nu vei bea, ba nici n-o*

vei culege, căci viermii o vor mânca (ibid. v. 39); *Vei avea măslini pe toată întinderea țării tale și tu nu te vei unge cu untdelemn, căci măslinele vor cădea* (ibid. v. 40). Ca să rezum, în fața tuturor falsurilor ticluite de închinătorii mincinoaselor zeități spre a le perpetua cultul, făcându-i pe oameni să creadă că astfel pot fi alungate anume năpaste și dobândi oarecari foloase, prin *cuvintele Alianței* s-a arătat că, datorită cultului acestor idoli, astfel de foloase nu se vor vedea și nenorocirile se vor ivi. Vei înțelege acum, o, cititorule!, de ce Cartea Sfântă a stăruit asupra acestor blesteme și a acestor binecuvântări, cu totul deosebite, cuprinse în *cuvintele Alianței,* și le-a făcut să reiasă în mai mare măsură decât pe altele, vei ști să le prețuiești marele folos.

Spre a ne depărta de toate practicile magice, am fost opriți să facem apel la oricare din obiceiurile idolatrilor, fie chiar și la cele care au vreo legătură cu muncile agricole, păstoritul sau alte asemenea; am să mă refer la tot ce ei pretind a fi de folos și care, după părerea lor, ține doar de niște puteri oculte, fără a fi cerut de studiul fizicii. Despre asta a spus Cartea Sfântă: *Să nu trăiți după obiceiurile neamurilor* etc. etc. (Levit. XX, 23) și e tocmai ceea ce doctorii Legii au numit *obiceiurile amoreenilor*. Într-adevăr, avem de-a face doar cu niște ramuri ale unor practici ale magicienilor; căci aceste lucruri nu rezultă din vreun raționament al fizicii și conduc la practici magice care, sprijinindu-se în mod necesar pe astrologie, ajung la divinizarea aștrilor și la cultul acestora. Doctorii Legii s-au exprimat cât se poate de clar: *Tot ce e folosit drept leac medical nu e socotit ca un obicei al amoreenilor*, ceea ce vrea să spună: tot ce cere studiul fizicii e îngăduit, dar celelalte practici sunt interzise. De aceea, după ce

s-a spus: *Arborele ale cărui fructe cad e împovărat cu pietre și însemnat cu cridă roșie*, i s-a făcut acestei practici următoarea întâmpinare: Împovărarea cu pietre se face pentru ca seva să-i piară; dar de ce să fie însemnat cu cridă roșie etc.? Încât e limpede că-i oprit a-l însemna cu cridă roșie sau de a face orice altceva fără vreun motiv, întrucât s-ar ajunge astfel la obiceiuri amoreene...

Cât despre opreliștea pentru bărbat a raderii marginilor părului și ale bărbii, am mai arătat în marea noastră lucrare că acesta era un obicei al preoților idolatri. Tot de aceea au fost interzise și țesăturile din materii eterogene; căci preoții idolatri obișnuiau să îmbrăcăminte în stofele ce slujeau drept veșmânt materii vegetale și animale și să țină, în același timp, în mână un sceptru lucrat dintr-un mineral oarecare. Găsești toate astea, textual, în scrierile lor...

Ce mai trebuie să observăm, încă, este că autorii părerilor mincinoase, fără temei, nici folos, încearcă a le face admise și a le întări, răspândind printre oameni ideea că acela care n-ar împlini cutare act slujind la dăinuirea unei anume credințe ar fi lovit de cutare ori cutare nenorocire. Lucru ce i se și poate întâmpla accidental unui ins, încât acesta va voi atunci să împlinească actul despre care-i vorba și să admită credința de care am amintit. Se știe că este în firea oamenilor, îndeobște, ca ei să fie încercați de o mare spaimă, de nestăpânita groază de a-și pierde averea și copiii. De aceea, pe atunci închinătorii focului proclamau că cel ce nu-și va *trece prin foc feciorul și fiica* își va vedea murind copiii. Această credință neroadă a avut drept urmare că fiecare se grăbea să împlinească cele de mai sus, mânat de milă și de spaima pe care o încerca pen-

tru soarta respectivilor copii; cu atât mai mult, cu cât acest act nu era mare lucru, ci ușor de împlinit, întrucât el nu cerea decât ca odraselele *să treacă* prin foc. La care mai trebuie să adăugăm că odraslele de vârstă fragedă sunt lăsate în grija femeilor și se știe cât de repede se lasă acestea înduioșate și cât de firavă e, în general, inteligența lor. Tocmai de aceea Legea s-a ridicat cu hotărâre împotriva acestui act și l-a veștejit mai tare decât pe celelalte feluri de idolatrie, folosind cuvintele: *A spurcat lăcașul meu cel sfânt și a necinstit numele meu cel sfânt*. (Levit. XX, 3).

La fel au procedat susținătorii idolatriei și cu bunurile. Ei au prescris ca obiectului lor de cult să-i fie consacrat un anume arbore, anume *așera*, și să i se ia fructele, din care o parte să fie folosită ca ofrande, iar restul să fie mâncat în templul idolatriei, după cum au arătat în riturile privitoare la *așera*. Și în același fel au prescris să se procedeze și cu primele fructe ale oricărui alt arbore ce dă roade bune de mâncat; adică o parte să fie folosită ca ofrande și cealaltă să fie mâncată în templul idolatriei. În felul acesta au răspândit credința că orice arbore ale cărui prime roade n-ar fi astfel folosite se va usca, își va pierde fructele sau va fi lovit de altă năpastă, la fel cum au răspândit și credința că orice copil ce n-ar fi trecut prin foc va muri. Temându-se pentru bunurile lor, oamenii se grăbeau să acționeze așa; legea divină s-a ridicat, însă, împotriva unei asemenea idei și Dumnezeu a poruncit să se ardă tot ce aveau să dea arborii fructiferi timp de trei ani...

În această *Agricultură* se mai spune că era obiceiul ca orzul și strugurii să se semene laolaltă, întrucât se credea că numai astfel putea înflori via. De aceea

Legea a oprit și amestecarea viței de vie cu alte plante și a poruncit arderea lor; căci a interzis toate *obiceiurile păgâne* care le atribuiau însușiri oculte. Deși unele din ele nu cuprindeau nici urmă de idolatrie.

E deci limpede și mai presus de orice îndoială că țesăturile din materiale eterogene, primele roade ale arborilor și amestecul de semințe diferite au fost oprite numai din cauza păgânismului și că amintitele obiceiuri păgâne au fost interzise pentru că duceau la idolatrie, cum am arătat. (III. 277–296).

3. Poruncile privitoare la facerea de bine

Poruncile din categoria a patra au fost enumerate de noi în cartea *Zeraim* (Semințele); în afară de *semințele eterogene*, ea cuprinde, de asemeni, legile relative la prețuiri și sfințiri, precum și comandamentele pe care le-am citat în tratatul *Malve-ve-love* (despre împrumutător și cel ce împrumută) și în tratatul *Avadim* (despre robi). Dacă vei cerceta aceste porunci, una câte una, vei constata că sunt de un vădit folos, spre a ne insufla simțăminte de înduioșare față de nefericiți și de sărmani și spre a ne îndemna să dăruim tot soiul de ajutoare celor lipsiți, să nu-l asuprim pe cel care e în nevoie și să ne dăruim sufletele celor aflați în nenorocire.

Îndatorirea de *a da săracilor* este un lucru de la sine înțeles...

În *citirea* ce trebuie să însoțească prezentarea sfințirilor există o demonstrație de umilință, căci ea trebuie

făcută de către cel ce duce coșul *pe umerii lui*. Ea exprimă recunoștință pentru bunătatea lui Dumnezeu și binefacerile sale, pentru ca omul să știe că e o îndatorire religioasă ca, atunci când se bucură de bunăstare, el să-și amintească și de clipele sale de strâmtorare. Legea stăruie deseori asupra acestui lucru: *Adu-ți aminte că ai fost rob* (Deuter. V, 15; XVI, 12); căci înaintașii noștri se temeau de obiceiurile atât de răspândite printre cei crescuți în bogăție, anume înfumurarea, fudulia și neglijarea ideilor adevărate: *de teama că după ce vei mânca și te vei sătura* etc... *inima să nu ți se umfle de mândrie* (ibid. VIII, 12, 14); *Ieșarum s-a îngrășat și a izbit din picior* (ibid, XXXII, 15).

Comandamentele pe care le-am enumerat în tratatul *Shemita ve iobel* (despre anul șabatic și al Jubileului) au în vedere cazurile când se prescrie compătimire și dărnicie față de oameni îndeobște, cum se arată în cuvintele *pentru ca din rodul lui să mănânce săracii poporului tău, iar ce va rămânea să mănânce fiarele de pe câmp* (Exod. XXIII, 11) — și pentru a face pământul mai roditor, dându-i răgaz să se odihnească; când să insufle bunăvoință față de robi și de săraci, și aici mă refer la iertarea datoriilor și eliberarea robilor evrei; când să aibă grijă în veșnicie de lucrurile necesare vieții, făcând din pământ un lucru de neînstrăinat, în așa fel ca el să nu poată fi nicidecum vândut — *Pământul să nu se vândă de veci* (Levit. XXV, 23) — și, drept urmare, averea fiecăruia să rămână a lui și a urmașilor lui, iar el să nu se poată bucura decât de roadele sale. În felul acesta am explicat tot ce cuprinde cartea *Zeraim* din lucrarea noastră, în afară de amestecarea de materiale eterogene, a cărei rațiune va fi explicată mai încolo.

Tot astfel și poruncile pe care le-am enumerat în tratatul *Avadim* (despre robi) transmit înduioșare și bunăvoință față de cel nefericit. Ceea ce mai cu seamă arată o mare omenie e, însă, precizarea că sclavul cananeean trebuie pus în libertate, atunci când e lipsit de unul din membrele sale și ca robia să nu-i fie agravată de nici o mutilare; fie chiar și de ar trebui să i se scoată un dinte și cu atât mai mult dacă i se pricinuiește o altă rană.

Cuvintele *să nu dai înapoi stăpânului său pe un rob* (Deuter. XXIII, 16), în afară de faptul că recomandă îndurare față de robi, mai prevede și un alt precept de mare folos, anume că trebuie să avem generozitatea de a ocroti pe cel ce imploră protecția noastră, de a-l apăra și de a nu-l înapoia celui de la care a fugit. Mai mult, nu-i deajuns doar să-l ocrotești, dar mai ai față de el și îndatorirea de a te îngriji de nevoile lui, de a-i face bine și a nu-i răni sufletul, fie și printr-un singur cuvânt. Asta a vrut Dumnezeu să înțeleagă când a spus: *Să rămână la tine, în mijlocul tău... într-una din cetățile tale, unde îi va plăcea, să nu-l asuprești* (ibid. v. 17). Dacă ni s-a impus, dar, o îndatorire față de omul cel mai de jos și mai ticălos, adică față de rob, ce se va întâmpla când un om de mare valoare imploră ocrotirea ta, cât de mult va trebui să faci pentru el? În schimb, față de cel ucigaș, necredincios, care cere ocrotire, nu trebuie să arătăm nici îndurare, nici să-i ușurăm în vreun fel osânda pe care a meritat-o, chiar dacă s-ar pune sub pulpana celui mai vestit și mai eminent om. E tocmai ceea ce ne arată Cartea Sfântă prin cuvintele: *Îl vei smulge chiar și din altarul meu ca să-l omoare* (Exod. XXI, 14); căci cu toate că s-a pus sub ocrotirea lui Dumnezeu și s-a refugiat aproape de un obiect în-

chinat numelui său, Dumnezeu nu-l apără, ci, dimpotrivă, poruncește să fie dat pe mâna celui care face dreptate și din fața căruia a fugit. Cu atât mai mult nu trebuie să afle îndurare vinovatul care cere ajutorul, ocrotirea sau îndurarea *unui om*; căci îndurarea pentru necredincioși și ucigași înseamnă nedreptate față de restul semenilor. Toate acestea, nu încape îndoială, sunt moravuri îndreptățite, ce trebuie să fie înscrise printre *statutele* și *poruncile drepte*; ele n-au nici un fel de asemănare cu năravurile păgânilor, care socoteau ca virtuți demne de laudă aceea de a fi mândri și de a se face campionii pătimași ai primului venit, indiferent dacă era vorba de un asupritor ori de un asuprit, cum putem citi pretutindeni în povestirile și poeziile lor. (III. 297–305).

4. Porunci privitoare la dreptate

Poruncile cuprinse în a șasea categorie privesc pedepsele criminale. Ele sunt, în general, cunoscute și am mai vorbit despre ele.

Observație premergătoare: Află că pentru osânda, când mare și foarte dureroasă, când mai mică și ușor de îndurat, sunt luate în considerare patru lucruri: 1. Gravitatea nelegiuirii; căci faptele din care rezultă o mare pagubă atrag după ele o pedeapsă mai mare, în timp ce acelea ce nu pricinuiesc decât un rău mic sunt pedepsite mai ușor; 2. Repetarea cazului; dacă un

lucru care se întâmplă mai des trebuie osândit cu o pedeapsă mai mare, pentru o faptă rea ce nu se produce decât arareori e îndestulătoare o osândă mai mică; 3. Puterea de a molipsi; căci la lucrul la care omul e târât, fie de patima care-l atâță puternic, fie de puterea obișnuinței, fie, în sfârșit, de marea durere pe care o încearcă atunci când se abține, nu-l poate face să renunțe decât teama unei grele osânde; 4. Ușurința de a săvârși lucrul în ascuns și în secret, astfel ca alții să nu bage de seamă; căci o asemenea faptă nu poate fi înăbușită decât de teama unei pedepse grele și hotărâte.

După această observație trebuie să știi că împărțirea după pedepse, despre care vorbește Pentateuhul, cuprinde patru categorii: 1. cea care duce la osândirea la moarte rostită de un tribunal; 2. cea care aduce cu sine izolarea, care pentru noi nu înseamnă decât un număr de lovituri cu nuiele, admițând că fapta despre care e vorba este, totuși, una din cele mai grave; 3. cea care aduce cu sine pedeapsa de a fi bătut cu nuiele — când păcatul, departe de a fi unul dintre cele mai grave, nu e decât o simplă încălcare — ori chiar pedeapsa cu moartea poruncită de Dumnezeu; 4. aceea care înseamnă simple interdicții ce nu dau loc nici măcar la pedeapsa cu bătaia...

Pedeapsa cu moartea n-ai s-o găsești în nici unul din cazurile ce privesc alimentele oprite; căci în felul acesta nu rezultă un mare rău, iar oamenii nu sunt prea puternic ispitiți, ca bunăoară de plăcerile iubirii. Pentru folosirea unor anume alimente vinovatul e pedepsit cu izolarea; pentru folosirea sângelui, de pildă, căci în vremea aceea oamenii erau foarte lacomi, practicând astfel un rit idolatru; drept care a și fost oprit cu atâta asprime. Cu aceeași pedeapsă e sancționată și utilizarea

grăsimii, care place mult oamenilor; de aceea și are un rol distinct în jertfe, ce erau onorate astfel. Și tot cu izolarea este pedepsit și cel care mănâncă pâine dospită în timpul Paștelui, precum și cel care mănâncă în ziua postului total; lucruri oprite, atât pentru a ne impune o privațiune neplăcută, cât și pentru a ne conduce către credință; căci în toate aceste cazuri e vorba de lucruri ce slujesc la întărirea credințelor care stau la temelia religiei; adică pe de o parte credința în ieșirea din Egipt, iar pe de altă parte cea privitoare la căință: *Căci în ziua aceasta se va face ispășire pentru voi* (Levit. XVI, 30). În fine, pedeapsa cu *izolarea* se aplică și celui ce mănâncă rămășițele jertfei, pentru *profanarea* ei sau pentru a fi mâncat în necurățenie lucruri sfinte, ceea ce e la fel de neîngăduit ca a mânca grăsime. Țelul urmărit este de a conferi însemnătate sacrificiului, cum vom arăta mai departe.

Pedeapsa cu moartea n-ai s-o întâlnești decât în cazurile grave, precum nimicirea credinței ori o crimă socială foarte primejdioasă; am în vedere idolatria, practicarea adulterului sau incestului, a vărsării de sânge și a tot ce duce la aceste fărădelegi, precum în următoarele cazuri: 1. Șabatul, a cărui profanare e pedepsită cu moartea, dat fiindcă el slujește la întărirea credinței în noutatea lumii; 2. Falsul profet și învățatul răzvrătit, care sunt pedepsiți cu moartea din cauza marii stricăciuni pe care o răspândesc; 3. Cel care-și lovește ori își blesteamă tatăl sau mama, căci aceasta dovedește o mare nerușinare și strică buna rânduială a familiilor, temelia statului; 4. Fiul neascultător și răzvrătit, din pricina a ceea ce ar putea deveni mai târziu, căci în chip necesar va fi un ucigaș; 5. Cel care răpește un om, căci îi primejduiește viața; 6. Cel care

vine să fure prin efracție, căci e pregătit să ucidă, cum ne-au explicat doctorii Legii. Ultimii trei, adică fiul neascultător și răzvrătit, cel care răpește un om și îl vinde și cel care fură prin efracție, vor sfârși neîndoios prin a deveni ucigași. În afară de aceste crime grave nu vei mai afla pedeapsa cu moartea în nici un alt caz. Nu toate incesturile sunt pedepsite cu moartea, ci numai cele ce sunt mai ușor de săvârșit ori sunt mai nerușinate sau către care ispita e mai mare; cei ce nu se află în aceste condiții sunt osândiți doar cu izolarea. De asemeni, nu sunt pedepsite cu moartea toate spețele de idolatrie, ci doar principalele acte ale acestui cult, ca, de pildă, închinarea către idoli, profetizarea în numele lor, trecerea copiilor prin foc, practicarea evocării, magia sau vrăjitoria. (III. 312–324).

5. Poruncile privitoare la sărbători

Poruncile cuprinse în categoria a opta sunt cele enumerate de mine în cartea *Zemannim* (despre perioade sau epoci). Toate, în afară de câteva, sunt limpede lămurite în textul biblic.

În ce privește instituția șabatului, motivul e prea bine cunoscut spre a avea nevoie să fie explicat. Se știe că, pe de o parte, e odihna; s-a dorit ca fiecare om să-și poată închina a șaptea parte a vieții lui bucuriei și să se poată odihni de oboselile și necazurile de care nimeni, mic sau mare, nu poate scăpa. Pe de altă parte,

s-a dorit a perpetua în generații o mare și foarte importantă învățătură, aceea a *noutății lumii*.

Instituția postului în ziua ispășirii păcatelor e și ea bine întemeiată, întrucât slujește la instaurarea ideii de căință. Este ziua în care prințul profeților a adus din Sinai cel de-al doilea rând de table și a vestit israeliților iertarea marilor lor păcate. Această zi a devenit, dar, pentru vecie o zi de căință în întregime închinată cultului. De aceea, în această zi trebuie să ne lipsim de orice plăcere trupească și de orice îndeletnicire legată de interese materiale, adică de lucrări meșteșugărești. Și să ne mărginim doar la confesiuni, adică la mărturisirea păcatelor și la căință.

Zilele de sărbătoare sunt toate destinate bucuriilor și adunărilor vesele, care sunt, în general, necesare omului și au, de asemeni, avantajul de a strânge prieteniile ce trebuie să se statornicească în societățile civile. Fiecare din aceste zile este cum nu se poate mai întemeiată.

Obiectul sărbătorii de Pesah e foarte cunoscut; dacă ea durează șapte zile, este pentru că răstimpul de șapte zile constituie o perioadă mijlocie între ziua naturală și luna după calendarul lunar. Mai știi că acest răstimp joacă un rol important în lucrurile fizice. De aceea, la fel se întâmplă și în cele religioase; căci religia copiază totdeauna natura și completează într-un anume fel lucrurile fizice. Dar natura nu are nici gândire, nici părere, în timp ce religia este regula și regimul ce emană de la Dumnezeu, de la care orice om inteligent își trage inteligența. Dar nu ăsta-i subiectul acestui capitol; ne vom întoarce, dar, la subiectele de care ne ocupăm aici.

Sărbătoarea *Săptămânilor* este ziua când s-a revelat Legea. Pentru a slăvi și cinsti această zi, se numără

zilele ce se scurg de la cea dintâi sărbătoare și până atunci, așa cum cineva așteaptă venirea celui mai bun prieten, numărând zilele și orele. Asta-i cauza pentru care se numără *le'omer* din ziua ieșirii din Egipt până în ziua revelării Legii, care a fost adevăratul țel al acestei ieșiri: *Și v-am adus la Mine* (Exod. XIX, 4). Această mare sărbătoare n-a durat decât o zi și de aceea i se pomenește amintirea în fiecare an, timp de o zi. Dacă, însă, nu s-ar mânca azimă decât o zi, oamenii nu și-ar da defel seama și lucrul care o are drept obiect n-ar deveni vădit; căci de multe ori se întâmplă ca oamenii să se hrănească cu același fel de bucate două sau trei zile. Încât doar mâncând azimă întreaga perioadă, devine limpede ceea ce o are ca obiect și semnificația ei manifestă.

La fel și sărbătoarea *începerii anului* durează numai o zi; este o zi în care oamenii trebuie să se căiască și să se scuture de delăsarea lor. De aceea se și sună în această zi din *șofar* (corn), cum am arătat în *Mișne Tora*, ca un fel de pregătire și de începere a zilei de post; de asemenea, vezi că în comunitatea noastră este un obicei tradițional și foarte răspândit respectarea celor *zece zile* de la începerea anului și până în ziua ispășirii.

Sărbătoarea *Corturilor*, închinată bucuriei și înveselirii, durează șapte zile, spre a-i face bine cunoscut obiectul. Motivul pentru care e sărbătorită în respectivul anotimp e astfel explicat în Lege: *Când vei strânge de pe câmp rodul muncii tale* (Exod. XXIII, 16), adică, în momentul când, eliberat de griji, te vei odihni după muncile necesare. Încă Aristotel a spus, în a noua carte din *Etica*, că acesta era, după câte se pare, un obicei foarte răspândit printre neamurile antichității. Iată cum s-a rostit el: *Sacrificiile și adunările*

sărbătorești ale celor din vechime aveau loc după strângerea roadelor; erau, într-un fel, sacrificiile unor acțiuni de mulțumire pentru odihnă. Astea-i sunt cuvintele. În acest răstimp se poate prea bine locui în *suca*, deoarece nu e nici prea cald, nici nu plouă stingheritor.

Cele două sărbători, a *Corturilor* și a *Pesahului*, au fiecare din ele drept obiect o credință și o gândire morală. În materie de credință, Pesahul vrea să amintească minunile petrecute în Egipt și să le înveșnicească amintirea în toate generațiile, iar sărbătoarea Corturilor, să păstreze în veci amintirea minunilor din pustiu. Gândirea morală cere ca, atunci când se bucură de tihnă, omul să-și amintească zilele de cumpănă, spre a-i arăta lui Dumnezeu întreaga lui recunoștință și a scoate de aici învățăminte de supunere și umilință. De sărbătoarea Pesahului trebuie să mâncăm, deci, azimă și ierburi amare, pentru a ne aminti ce ni s-a întâmplat. Și tot astfel, trebuie să ne părăsim casele și să locuim în corturi, ca toți nefericiții locuitori ai câmpiilor și pustiurilor, spre a ne aminti că asta a fost odinioară soarta noastră — *pentru ca urmașii noștri să știe că am făcut pe copiii lui Israel să locuiască în corturi* (Levit. XXIII, 43) — și că, mulțumită bunătății lui Dumnezeu, am fost scoși de acolo spre a merge să locuim în case minunate, într-unul din cele mai frumoase și mai roditoare ținuturi ale lumii, în virtutea făgăduințelor pe care El le-a făcut strămoșilor noștri Abraham, Isac și Iacob, oameni perfecți prin credința și virtuțile lor. Căci unul din stâlpii religiei — adică al credinței că orice binefacere pe care ne-o dăruiește sau ne-a dăruit-o Dumnezeu — este și acela că ele s-au datorat doar meritelor patriarhilor *care au mers pe*

calea arătată de Domnul, cultivând virtutea și dreptatea. (III. 340–344).

6. Poruncile privitoare la iubirea de Dumnezeu

Poruncile din a noua categorie sunt cele pe care le-am enumerat în cartea *Ahava* (despre iubirea față de Dumnezeu). Ele sunt toate bine întemeiate și rațiunea le e vădită: căci toate practicile religioase prescrise de ele urmăresc să ne facă să ne gândim mereu la Dumnezeu, să ne facă a-l iubi și teme, a asculta de poruncile sale în general, și să credem, în ce-l privește, tot ceea ce orice om religios trebuie în mod necesar să creadă. Aceste practici sunt: rugăciunea *Shema,* binecuvântarea mâncărurilor și a accesoriilor lor, binecuvântarea preoților, filacterele, inscripția pe canatul ușilor, cumpărarea Cărții Sfinte și citirea ei la anume perioade. Toate aceste practici sunt de natură a da naștere unor gânduri folositoare; lucrul e limpede și vădit și ar fi de prisos să mai adaug vreun cuvânt în plus, căci n-aș putea decât să mă repet. (III, 347–348).

7. Poruncile privitoare la altar

Poruncile privitoare la a zecea categorie sunt cele pe care le-am enumerat în tratatele despre *Casa aleasă*

sau altarul central, în acela despre *obiectele altarului și ale slujitorilor săi și în acela despre intrarea în altar*; în linii mari am făcut de-acum cunoscut folosul acestei categorii.

Se știe că idolatrii încercau să-și construiască templele și să-și ridice idolii pe cel mai înalt loc pe care-l puteau găsi; *pe cei mai înalți munți* (Deuter. XII. 2). De aceea, părintele nostru Abraham a ales muntele Moria, care era cel mai înalt munte din acele ținuturi, a proclamat acolo unitatea lui Dumnezeu, a desemnat *Kibla* și a fixat-o exact la apus. Într-adevăr, Sfânta Sfintelor era la apus, cum arată doctorii Legii spunând: *Măreția divină se află la apus*. În Ghemara tratatului *Ioma* ei au expus cum părintele nostru Abraham a hotărât locul unde să se afle *Kibla*, adică amplasamentul Sfintei Sfintelor; și, iată, după părerea mea, cauza. Întrucât pe vremea lor era foarte răspândită părerea că e nevoie de un cult al soarelui, care era socotit o zeitate, și cum, bineînțeles, toată lumea se întorcea, atunci când se ruga, spre răsărit, părintele nostru Abraham a luat drept *Kibla* muntele Moria, deci ca loc pentru altar partea apuseană, spre a întoarce spatele soarelui. Nu vezi ce au făcut israeliții atunci când dezertarea și necredința lor i-au făcut să se întoarcă la păreri desfrânate? *Cu spatele întors spre Templul Domnului și cu fața spre răsărit ei se închinau înaintea soarelui, spre răsărit*. (Ezechiel. VIII, 16). Trebuie să te pătrunzi bine de această observație importantă. Eu nu mă îndoiesc, de altminteri, că locul ales de Abraham într-o viziune profetică era cunoscut de Moise, învățătorul nostru, și de mulți alții; căci Abraham a recomandat ca acel loc să fie consacrat cultului, cum o spune explicit traducătorul caldeean: *Abraham s-a*

închinat și s-a rugat în acest loc și a rostit înaintea Celui Veșnic: Aici urmașii vor venera etc... Dacă în Pentateuh nu se face, totuși, o trimitere explicită și pozitivă, ci doar o aluzie la acest lucru, prin cuvintele *Dumnezeu va alege*, după părerea mea există trei motive: 1. Ca națiunile păgâne să nu caute să pună mâna pe acest loc și să nu poarte între ele un război nimicitor spre a-l avea, știind că pentru religia israeliților acolo era cel mai de seamă loc de pe pământ; 2. Pentru ca aceia care l-ar stăpâni atunci să nu-l distrugă, pustiindu-l; 3. Iar motivul cel mai puternic: pentru ca fiecare trib să nu încerce a avea acel loc în bucata pe care trebuia s-o stăpânească și să-l cucerească, ceea ce ar fi pricinuit gâlcevi și tulburări, cum existau în legătură cu sacerdoțiul. De aceea s-a poruncit ca altarul central să nu fie înălțat decât după instituirea regalității; în așa fel ca numai regele să poată porunci și ca orice ceartă să înceteze, cum am arătat în cartea *Shofetim*.

Se mai știe și că oamenii aceia, idolatrii, înălțau temple închinate planetelor și că în fiecare templu era așezată o statuie, asupra căreia ei se puneau de acord s-o venereze, adică o statuie consacrată unei planete ce făcea parte dintr-o sferă. De aceea ni s-a poruncit să construim un templu închinat Preaînaltului și să depunem în el arca sfântă cu cele două table ce cuprindeau aceste comandamente: *Eu sunt Dumnezeu cel veșnic* etc... *și nu vei vei avea alți Dumnezei* etc... Se știe că punctul din credință cu privire la profeție trebuie să fie așezat înaintea credinței în Lege; căci fără profeție nu există Lege. Profetul nu primește revelația decât prin mijlocirea unui înger; cum se spune, de pildă: *Și îngerul Domnului a chemat* (Geneza, XXII, 15). *Îngerul Domnului i-a zis* (ibid, XVI, 9–11), ca și

în multe alte pasaje. Însuși Moise a fost călăuzit în misiunea lui profetică de un înger; bunăoară: *Îngerul Domnului i s-a arătat într-o flacără de foc* (Exod. III, 2). E limpede, dar, că încrederea în existența îngerilor trebuie să preceadă credința în profetism, iar aceasta din urmă trebuie să preceadă credința în Lege. Or, întrucât sabienii nu știau de existența lui Dumnezeu și își închipuiau că Ființa veșnică, ce n-a putut să nu existe vreodată, era sfera cerească cu aștrii ei, a căror putere se răspândea asupra idolilor și a unor anume arbori, ca *Așereth*, ei credeau că idolii și arborii îi inspirau pe profeți, le făceau revelații vorbindu-le, aducându-le la cunoștință ce era folositor sau dăunător; sunt păreri pe care le-am mai expus, atunci când am vorbit despre *profeții lui Baal* și despre *profeții lui Așera*. Dar când adevărul li s-a arătat oamenilor și când s-a știut, cu ajutorul demonstrațiilor, că există o ființă care nu e nici trup, nici o forță dintr-un trup, anume Dumnezeu cel adevărat și unic, că în afara lui există alte făpturi, *separate* și necorporale asupra cărora se revarsă ființa divină și care sunt îngerii, așa cum am arătat și, în sfârșit, că toate aceste făpturi sunt în afara sferei cerești și a aștrilor ei, atunci ei s-au convins că într-adevăr îngerii erau aceia ce făceau revelații profeților și nu idolii sau *Așereth*. Prin ce am arătat este astfel limpede că credința în existența îngerilor este strâns legată de aceea care are ca obiect existența lui Dumnezeu și slujește la stabilirea adevărului revelației profetice și a Legii. Spre a confirma acest punct al credinței, Dumnezeu a poruncit ca deasupra arcăi să fie așezată imaginea a *doi îngeri*, pentru a întări credința poporului în existența îngerilor, credință adevărată care este, în ordine, a doua după credința în existența lui Dumnezeu, ca și

principiul profeției și al Legii și tăgăduirea idolatriei, cum am arătat. Dacă n-ar fi fost decât o singură imagine, aceea a unui singur heruvim, ea ar fi putut da naștere unei greșeli, căci s-ar fi putut crede că era vorba de o imagine prin care era venerat Dumnezeu, cum făceau idolatrii, ori că n-ar exista decât un singur înger, ceea ce ar fi condus la un fel de dualism. Dar cum s-au făcut doi heruvimi, alături de arătarea neîndoielnică că *Domnul Dumnezeul nostru este singurul Domn* (Deuter. VI. 4), s-a adeverit și credința în existența îngerilor, stabilindu-se că erau mulți. În felul acesta nu mai exista nici un risc ca oamenii să se înșele și să-i ia drept Dumnezeu, căci Dumnezeu e *unul*, iar el a creat această pluralitate a Inteligențelor.

În față era așezat *candelabrul*, în semn de cinstire și respectare a templului; căci acest templu, mereu luminat de lămpi și despărțit de Sfânta Sfintelor, printr-un văl, trebuia să miște sufletul. Tu știi câtă însemnătate dă Legea faptului de a fi pătruns de măreția altarului și de respectul ce-i este datorat, pentru ca, văzându-l, omul să fie pătruns de simțământul slăbiciunii sale și să devină smerit. Căci se spune: *Să cinstiți lăcașul meu cel sfânt* (Levitic. XIX, 30); iar spre a da mai multă putere acestei contemplări, ea a fost legată de respectarea șabatului. Altarul parfumurilor, cel al arderilor și uneltele lor erau de o evidentă necesitate. În ce privește masa și pâinea mereu pusă la vedere, nu le cunosc rostul și până acum n-am găsit nimic care să explice acest obicei. (III 348–354).

8. Poruncile privitoare la curățenie

Poruncile din a douăsprezecea categorie sunt acelea pe care le-am enumerat în cartea *Tahora* (despre purificare). Cu toate că am mai vorbit pe scurt despre folosul lor, se cuvine ca aici să dăm explicații mai amănunțite; iar după ce voi justifica cum trebuie această categorie, am să înșir rațiunile acestor amănunte, în măsura în care îmi sunt mie limpezi.

Arăt deci: această Lege divină, dată lui Moise, învățătorul nostru, și atribuită lui, nu urmărea decât să facă mai simple ceremoniile cultului și a le ușura povara; iar dacă sunt unele ce-ți pot părea obositoare și grele, asta se întâmplă pentru că nu cunoști obiceiurile și riturile din acele vremuri. Compară, bunăoară, un cult în care omul își arde copilul, cu cel în care e arsă o porumbiță tânără! Pentateuhul arată: *și ele își ardeau în foc chiar fiii și fiicele în cinstea dumnezeilor lor* (Deuter. XII, 31); iată jertfa pe care o aduceau cei dintâi zeilor și asemuiește-o cu ce se întâmplă în cultul nostru, arderea unei porumbițe tinere sau chiar a unui pumn de făină de bună calitate. Tocmai de aceea neamul nostru a fost certat în vremea răzvrătirii sale și i s-a spus: *Poporul meu, ce ți-am făcut și cu ce te-am ostenit? Răspunde-mi* (Mica. VI, 3); sau cum iar s-a mai spus: *Am fost eu o pustie pentru Israel sau o țară plină de întuneric? Pentru ce zice atunci poporul Meu: suntem slobozi* etc... (Ieremia. II, 31), ceea ce înseamnă: care-i, dar, cumplita povară pe care a văzut-o în această lege, pentru ca s-o părăsească? Iar în alt loc Domnul ni se adresează zicând: *Ce nelegiuire au găsit*

părinții voștri în Mine, de s-au depărtat de Mine (ibid. v. 5). Toate aceste pasaje au un singur și unic scop.

După această observație premergătoare, care e importantă și pe care tu nu trebuie s-o pierzi din vedere, îți spun: am expus mai înainte tot ce se dorea a dobândi prin altar, anume ca el să facă impresie asupra celui ce va veni să-l viziteze, să insufle teamă și respect, cum se arată: *să cinstiți lăcașul meu* (Levitic. XIX, 30). Când, însă, te apropii mereu de orice obiect vrednic de respect, efectul pe care el îl produce asupra sufletului scade și impresia se atenuează. Încă doctorii Legii au atras luarea aminte asupra acestui subiect, spunând că nu e bine să se intre în orice clipă în altar, citând în sprijinul lor aceste cuvinte: *calcă rar în casa aproapelui tău, ca să nu se sature de tine și să te urască* (Prov. XXV, 17). Cu acest gând i-a oprit Dumnezeu pe cei desfrânați să calce în altar, iar cazurile de desfrânare fiind foarte numeroase, nu putea decât rareori fi găsită o făptură curată. Într-adevăr, chiar dacă izbuteai să te ferești de atingerea unei mortăciuni, se putea să nu scapi de contactul cu una din cele *opt reptile*[1] ce cad adesea în casă, precum și în bucate și băuturi, și de care ne lovim de multe ori. Iar dacă scăpai de asta, se putea să nu izbutești să scapi de contactul cu o femeie la menstruație, respectiv de atingerile unui flux de sânge, cu un bărbat bolnav de gonoree, cu un lepros sau cu culcușul lor; iar dacă ai scăpat și de toate astea, nu poți totdeauna ocoli coabitarea cu femeia ta ori un accident pe timp de noapte. Dar chiar și dacă erai ferit și de aceste necurățenii, nu era îngăduit să intri în templu noaptea, cum reiese din tratatele *Midoth* și *Tamid*;

---

[1] Vezi Levitic. cap. XI, v. 29–30, în care sunt enumerate opt specii de reptile, cele mai multe *saurieni*, a căror atingere duce la necurățenie.

de cele mai multe ori se prea putea întâmpla ca insul purificat să coabiteze chiar în noaptea aceea cu o femeie sau să aibă parte de vreuna dintre celelalte cauze de necurăţenie şi ca a doua zi să fie la fel ca în ajun.

Toate acestea făceau, astfel, ca oamenii să păstreze distanţă de altar şi să nu intre în el în orice clipă. Ştii, de altfel, ce spun doctorii Legii: *Nici o persoană, fie ea chiar curată, nu poate intra în tindă spre a se închina înainte de a se fi îmbăiat*. Aceste măsuri menţineau respectul şi slujeau la crearea simţământului ce trebuia să conducă către evlavie, ceea ce se şi urmărea.

Rânduielile legale şi cele aparţinătoare au, aşadar, drept scop mai multe lucruri: 1. Să depărteze de noi orice necurăţenie. 2. Să apere altarul; 3. Să ţină seama de obiceiurile îndeobşte răspândite, căci ai să afli numaidecât ce ritualuri neplăcute îşi impuneau sabienii în cazurile de necurăţenie. 4. Să uşureze această grea povară şi să facă astfel ca problema ce-i pur şi ce-i impur să nu-i împiedice pe oameni de la nici una din îndeletnicirile lor, dat fiind că această problemă priveşte doar altarul şi lucrurile sfinte. *Să nu se atingă de nici un lucru sfânt şi să nu intre în altar*. (Levit. XII, 4). În rest, cel ce rămâne impur nu se face vinovat de nici un păcat, rămânând astfel şi hrănindu-se cât o vrea cu mâncări lumeşti lovite de necurăţenie. (III, 385–389).

9. Poruncile privitoare la hrănire

Poruncile cuprinse în a treisprezecea categorie sunt cele pe care le-am enumerat în tratatele *Maahaloth*

assuroth (despre alimentele oprite), *She'hita* (despre cum trebuie sugrumate animalele), *Nedarim u neziruth* (despre jurăminte și nazireat). Am mai vorbit în acest tratat, și la începutul celui despre *Avoth*, îndestul și pe larg de această categorie; aici vom da explicații mai ample, parcurgând poruncile speciale ce sunt enumerate.

Spun, dar, că toate alimentele pe care Legea ni le-a interzis constituie o hrană nesănătoasă. În tot ce ne-a fost oprit, doar porcul și grăsimea nu sunt socotite dăunătoare, însă lucrurile nu stau defel așa, căci porcul e o hrană mai umedă decât se cuvine și de o prea mare expansivitate. Principalul motiv pentru care Legea îl privește cu scârbă este că e foarte murdar și se hrănește cu lucruri impure. Știi câtă grijă are Legea de a ne feri de priveliștea necurățeniilor, chiar pe câmpii, într-o tabără de război și cu atât mai mult la oraș; or, dacă oamenii s-ar hrăni cu carne de porc, străzile și chiar casele ar fi mai murdare decât privățile, cum se poate vedea acum în Francia. Cunoști această vorbă a doctorilor Legii: *Râtul porcului seamănă cu niște gunoaie umblătoare*.

Tot așa, grăsimile măruntaielor sunt prea hrănitoare, greu de mistuit și dau naștere unui sânge rece și gros; de aceea, cel mai bine e să fie arse. Sângele și animalul răpus de moarte naturală sunt, de asemeni, greu de mistuit și o hrană dăunătoare; după cum se știe și că animalul *terepha* e foarte aproape de a fi un animal mort. În ce privește semnele caracteristice ale unui animal curat, în cazul patrupedelor sunt: rumegarea și copita despicată, iar la pești, înotătoarele și solzii; dar mai trebuie să știm că nu existența acestora este semnul că ne e îngăduit să ne hrănim cu ele, nici lipsa lor, că ele ne-ar fi interzise. Sunt, pur și

simplu, niște semne ce ne slujesc să deosebim specia cea bună de cea rea.

Interdicția de a mânca mădularul unui animal viu are drept cauză că, în felul acesta, ne-am obișnui cu cruzimea. Regii păgâni procedau tocmai astfel în acele vremuri, iar ruperea și mâncarea unui mădular al unui patruped era și o practică idolatră.

Cât privește interdicția referitoare la carnea fiartă în lapte, în afară de faptul că e o mâncare prea greoaie care produce un surplus de sânge, s-ar putea ca și idolatria să aibă un anume rol în acest obicei. Poate că în vreo ceremonie idolatră sau la vreuna din sărbătorile păgâne se consuma o asemenea mâncare.

Preceptul sugrumării animalelor e necesar. Hrana naturală a omului nu poate fi alcătuită decât din substanțe vegetale și din carnea animalelor; iar cele mai bune cărnuri sunt cele ce ne sunt îngăduite, lucru pe care nici un medic nu-l ignoră. Or, cum nevoia de a avea o hrană bună cere ca animalul să fie ucis, s-a dorit ca el să moară cât mai ușor și s-a oprit chinuirea lui, fie sugrumându-l greșit, fie tăindu-i partea de jos a gâtului sau vreun membru, cum am arătat. În același timp a fost oprită sugrumarea simultană a mamei și a puiului, pentru ca nu cumva să sugrumăm puiul sub ochii mamei; caz în care animalul ar fi încercat de o prea mare durere. Într-adevăr, sub acest raport nu există vreo deosebire între aceea pe care ar încerca-o omul și aceea a celorlalte animale; căci iubirea și gingășia unei mame nu sunt în funcție de rațiune, ci de acțiunea facultății imaginative, pe care cele mai multe animale o posedă deopotrivă cu oamenii. Iar dacă această recomandare a fost făcută în special în legătură cu specia bovină și cu specia ovină, acest lucru se ex-

plică prin faptul că în acest caz avem de-a face cu animale domestice, pe care avem voie să le mâncăm și se și mănâncă în mod obișnuit, după cum sunt, de asemeni, și specii în care e ușor de deosebit puiul de mamă. Preceptul alungării mamei din cuibul de pasăre are o rațiune asemănătoare. Într-adevăr, ouăle clocite și păsărelele care au nevoie de mama lor nu sunt bune de mâncat; dacă, deci, mama e scoasă din cuib în așa fel încât să zboare de acolo, ea nu numai că nu va fi încercată de durerea de a-și vedea prinși puii, dar îi va face pe oameni să renunțe la tot: căci ce ar mai putea lua ei nu e bun de mâncat. Dacă Legea a ținut seama de aceste dureri sufletești în cazul patrupedelor și păsărilor, cum n-ar proceda ea astfel în acela al tuturor indivizilor din genul omenesc? (III, 395-400).

10. Poruncile referitoare la legăturile trupești

Poruncile cuprinse în cea de-a paisprezecea categorie sunt cele pe care le-am enumerat în cartea *Nashim* (despre femei) și în tratatele *Issure bia* (despre legăturile necinstite) și *Kilee behema* (amestecarea animalelor din două specii); tot din aceeași categorie face parte și principiul circumciziei.

Îți spun deci: se știe că de prieteni omul are nevoie toată viața, cum a arătat încă Aristotel în cartea a IX-a din *Etica*. În clipele când e sănătos și bine dispus, el se bucură de intimitatea lor; în clipele grele, ei îi slujesc drept refugiu; în fine, la bătrânețe, când trupu-i slă-

beşte, el caută sprijinul lor. Aceste foloase omul le află în cea mai mare măsură la copiii lui şi chiar la părinţi. Înfrăţirea, prietenia şi dăruirea reciprocă nu există la perfecţie decât între rude, adică în familie, încât oamenii din acelaşi trib, având un strămoş comun, chiar depărtat, sunt pătrunşi de iubire, de dăruire şi de plăcere, unii faţă de alţii, ceea ce este şi unul din principalele ţeluri ale Legii. De aceea, ea a interzis preacurvia, care înseamnă nimicirea familiei; căci copilul care vine astfel pe lume e străin faţă de toată lumea, nu i se cunoaşte familia şi nici una dintre rude nu vrea să ştie de el, ceea ce este cea mai neplăcută situaţie pentru el şi tatăl lui. Mai există, însă, şi un alt motiv puternic spre a interzice legătura cu femeia stricată; acela de a împiedica dedarea prea pătimaşă şi cu prea multă stăruinţă iubirii trupeşti. Într-adevăr, schimbarea femeilor stricate face să sporească patima, căci bărbatul nu e ataşat de o singură făptură, cu care e mereu obişnuit, în măsura în care este înconjurat de făpturi mereu altele ca înfăţişare şi obiceiuri. În sfârşit, interdicţia de a avea de-a face cu femei stricate este şi de un alt mare folos, anume prevenirea nenorocirilor; căci dacă ar fi îngăduită legătura cu o prostituată, mai mulţi bărbaţi ar putea căuta să se apropie în acelaşi timp de aceeaşi femeie, ceea ce ar duce inevitabil la certuri şi, de cele mai multe ori, s-ar putea chiar ucide unii pe alţii, ceea ce, cum se ştie, se şi întâmpla adesea: *Şi aleargă cu grămada la casa curvei* (Ieremia, V, 7). Spre a preîntâmpina, dar, aceste mari nenorociri şi a dobândi folosul general amintit, Legea opreşte legătura cu femeia stricată, încât pentru a se deda în chipul îngăduit iubirii trupeşti nu există pentru bărbat altă cale decât însoţirea cu o femeie, numai a lui, şi a se căsători

în fața lumii; căci dacă ar fi deajuns să rămână singur cu dânsa, de cele mai multe ori bărbatul și-ar putea lua în casa lui pentru o bucată de vreme o femeie stricată și, în înțelegere cu dânsa, s-o înfățișeze drept nevasta lui. De aceea s-a prescris o legătură și un act prin care el să-și ia femeia: mai întâi logodna și apoi însurătoarea: *Boaz a luat atunci zece oameni dintre bătrânii cetății* etc... (Ruth, IV, 2). Însă, uneori, se întâmplă ca în legătura lor să nu domnească o înțelegere desăvârșită și ca gospodăria lor să nu fie bine orânduită; de aceea a fost încuviințat divorțul. Însă dacă divorțul s-ar putea săvârși doar printr-un singur cuvânt sau prin alungarea femeii din casă, ea ar putea pândi un moment, când n-ar fi văzută și ar ieși, susținând că e renegată; sau dacă un bărbat ar fi avut o legătură cu dânsa, atât ea, cât și subjugătorul ar putea pretinde că a fost mai înainte renegată. De aceea Legea cere ca divorțul să nu fie valid decât printr-un înscris care să-l adeverească: *să-i scrie o carte de despărțire* (Deuter. XXIV, 1).

Cum bănuiala de înșelăciune și îndoielile ce se pot naște sub acest raport sunt frecvente în legătură cu femeia, Legea ne-a prescris întocmiri privitoare la bănuiala de necredință; iar procedura avea în mod necesar drept urmare că orice femeie măritată, temătoare de groaza *apelor amare*, era foarte grijulie cu sine și se ferea să facă a suferi inima bărbatului. Căci dacă femeia era cinstită și-și putea liniști fără greutate bărbatul în ce o privea, cei mai mulți bărbați ar fi preferat să-și dea tot avutul, dezonoarei de a asista la descoperirea capului femeii, zburlirea părului ei, sfâșierea veșmintelor, în așa fel încât să i se dezvelească pieptul și s-o facă a înconjura altarul de față cu credincioșii, femei și bărbați, în prezența marelui tribunal. Astfel, insuflând

teamă s-au preîntâmpinat mari nenorociri ce ar fi putut tulbura liniștea în multe case. (III. 403–406).

11. Înțelesul și folosul tuturor poruncilor

Există inși care nu vor să vadă o rațiune în legile divine; ei preferă să nu găsească nici un înțeles rațional în porunci și opreliști. Ceea ce îi îndeamnă la una ca asta e o anume slăbiciune a sufletului lor, asupra căreia nu pot raționa și despre care n-ar putea da socoteală. Iată cum gândesc ei: Dacă legile ar trebui să ne fie de folos în această existență temporală și ne-au fost date cu un anume scop, s-ar putea prea bine ca ele să fie consecința reflecției și gândirii unui om de geniu; dacă, însă, dimpotrivă, legile n-au nici un înțeles inteligibil și nu aduc cu ele nici un folos, ele vin de la Divinitate; căci gândirea omenească nu ajunge până acolo. După aceste spirite firave s-ar spune că omul e mai perfect decât creatorul lui; căci, după părerea lor, omul ar vorbi și ar acționa în vederea unui țel, în timp ce Dumnezeu, departe de a lucra astfel, ne-ar porunci, dimpotrivă, lucruri ce nu ne sunt de nici un folos și ne-ar opri să întreprindem acțiuni ce nu ne pot defel dăuna. Departe de El, însă, un asemenea gând! Adevărul e exact invers, căci Divinitatea are întotdeauna în vedere binele nostru, cum am arătat-o cu cuvintele Cărții Sfinte: *Ca să fim totdeauna fericiți și să ne țină în viață* (Deuter. VI, 24). Iar în alt loc se spune: *Cei care vor auzi vorbindu-se de toate aceste legi vor zice: Acest neam*

mare este un popor înțelept și priceput. (ibid. IV, 6). În aceste pasaje se arată limpede că toate *statutele* (sau regulamentele) se vor arăta noroadelor ca emanație a unei înțelepciuni și a unei inteligențe. Dacă un lucru n-are, însă, un motiv care să poată fi apreciat, dacă nu produce nici un folos și nu înlătură nici un rău, de ce s-ar mai spune despre cel ce crede în el sau îl are ca regulă de conduită că e *înțelept* și *priceput* și se află pe o treaptă de sus? N-ar fi asta de mirare pentru noroade?

Dar nu; lucrurile stau neîndoielnic așa cum am spus, anume că oricare din cele șase sute treisprezece porunci trebuie, fie să dea naștere unei gândiri sănătoase, fie să infirme o părere greșită sau să dea o regulă pentru împărțirea dreptății, să facă a înceta nedreptatea, să ducă omul pe calea bunelor moravuri ori să-l apere de năravuri desfrânate. (III. 247–248).

CULTUL SUPREM

I. CUNOAȘTEREA LUI DUMNEZEU

Capitolul pe care-l vom trata acum nu adaugă nici un subiect nou celor cuprinse în celelalte capitole ale acestui tratat. El nu e, într-un anume fel, decât o *concluzie* care expune cultul la care trebuie să se închine cel care înțelege adevăratele îndatoriri față de Dumnezeu, după ce și-a dat bine seama de ființa sa; el e menit să îndrepte omul spre a ajunge la acest cult, care este adevăratul său rost, și a-l face să cunoască chipul în care Providența veghează asupră-i în această lume, până când trece în cea veșnică.

Îmi încep cuvântul în acest capitol, înfățișându-ți cele ce urmează: Împăratul se afla în palatul lui, iar supușii săi erau parte în oraș, parte în afara orașului. Printre cei care erau în oraș, unii se întorceau cu spatele la palatul împărătesc și se îndreptau de cealaltă parte; ceilalți se întorceau cu fața către palatul împărătesc, încercând să intre în el ca să i se înfățișeze, dar până atunci nu zăriseră încă zidul palatului. Dintre cei ce se îndreptau într-acolo, unii, ajunși până la palat, se foiau în jurul lui căutându-i intrarea; ceilalți și intraseră și se plimbau în vestibuluri; alții, în sfârșit, izbutiseră să intre în curtea interioară a palatului și ajunseseră la locul unde se afla împăratul, adică la casa împărătească. Dar cu toate că ajunseseră acolo, nu puteau nici să-l vadă, nici să-i vorbească împăratului; căci, odată

intrați înăuntrul casei împărătești, mai aveau de împlinit și alte îndatoriri, neapărate și abia după aceea se puteau înfățișa împăratului, să-l vadă de departe sau de aproape, să-l audă vorbind sau să-i vorbească. Și acum să-ți explic această parabolă pe care am închipuit-o: *Cei care erau în afara orașului* sunt toți oamenii care n-au nici o credință religioasă, nici speculativă, nici tradițională, ca ultimii turci din nordul extrem, negrii din extremul sud și cei care seamănă cu dânșii din ținuturile noastre. Ei trebuie socotiți ca niște animale fără rațiune; eu nu-i așez defel în rândul oamenilor, căci se situează pe o treaptă de jos printre făpturi în comparație cu omul și doar ceva mai sus de maimuțe, întrucât au chipul și trăsăturile omului, dar un discernământ puțin mai presus decât al maimuțelor.

Cei care erau în oraș dar se întorceau cu spatele la palatul împărătesc sunt oamenii care au o părere și gândesc, dar au deprins idei potrivnice adevărului, fie din cauza unei grave greșeli intervenite în speculația lor, fie pentru că au urmat pe alții care se aflau în eroare. Pe măsură ce merg, și din cauza părerilor lor, ei se depărtează tot mai mult de palatul împăratului; sunt mai răi decât cei dinainte și există un moment când trebuie chiar omorâți, pentru ca să nu-i ducă în rătăcire și pe alții. *Cei care se întorceau cu fața spre palatul împăratului și încercau să intre, dar nu zăriseră încă reședința împărătească* fac parte din mulțimea de oameni religioși, adică de ignoranți care se îndeletnicesc cu practici religioase. *Cei ajunși până la palat și se foiau în juru-i* sunt cazuiștii care admit, prin tradiție, opiniile adevărate, care discută despre practicile cultului, dar nu se angajează deloc în speculația asupra principiilor fundamentale ale religiei și nici

nu încearcă, în vreun fel, să stabilească adevărul unei credințe. Cei care se adâncesc în speculații asupra principiilor fundamentale ale religiei sunt cei *intrați în vestibuluri*, în care oamenii sunt inevitabil primiți pe diferite trepte. Cei care au înțeles demonstrația a tot ce poate fi demonstrat, care au ajuns la certitudine în problemele metafizice, pretutindeni unde acest lucru e cu putință, sau care s-au apropiat de certitudine, acolo unde doar apropierea e posibilă, sunt cei *ajunși înăuntrul palatului, în preajma împăratului*.

Află, fiule, că atâta vreme cât nu te îndeletnicești decât cu științele matematice și cu logica, te numeri printre cei care se foiesc în jurul palatului și-i caută intrarea; după ce ai înțeles obiectele fizicii, ai intrat în palat și te plimbi prin vestibulurile lui; în fine, după ce ai terminat studiul științelor fizice și ai studiat metafizica, ai ajuns la împărat, în curtea interioară și te afli în aceeași încăpere cu el. Această ultimă treaptă este aceea a adevăraților învățați, dar și în acest caz trebuie deosebite diferite trepte de perfecțiune. Cei care, după ce s-au perfecționat în metafizică, își ocupă gândirea numai cu Dumnezeu, închinându-și totodată inteligența reflectării asupra ființelor create, spre a extrage din ele dovada existenței lui Dumnezeu și a ști cum anume poate el să le cârmuiască, aceștia, îți spun, sunt în sala împăratului și sunt pe treapta profeției. A existat cineva a cărui pricepere era atât de puternică și care a știut într-o asemenea măsură să se izoleze de tot ce este în afara lui Dumnezeu, încât s-a putut spune despre el: *Și a rămas singur cu Dumnezeu* (Exod. XXXIX, 28) — întrebând, căpătând răspunsuri, vorbind și primind cuvântul lui Dumnezeu în sfânta-i reședință. Din pricina marii bucurii pricinuite de cele

auzite, *n-a mâncat defel pâine și n-a băut deloc apă* (ibid.); căci inteligența a fost într-o asemenea măsură pusă mai presus de toate, încât a anihilat orice facultate materială în trup, adică în diferitele facultăți ale simțului pipăitului. Alți profeți *vedeau* numai, unii de aproape, alții de departe, cum ni se spune: *Domnul mi se arată de departe*. (Ieremia, XXXI, 3).

Întrucât am mai vorbit înainte de treptele de profeție, ne întoarcem la scopul acestui capitol, acela de a-l încuraja pe om să nu-și ocupe gândirea decât cu Dumnezeu, după ce a ajuns să-l cunoască așa cum am arătat. Acesta-i adevăratul cult ce se potrivește celor ce au perceput adevărurile transcendentale; cu cât meditează mai mult asupra lui Dumnezeu, cu atât devine El obiectul lor de cult. În ce-i privește pe cei care meditează la Dumnezeu și vorbesc despre el fără a stăpâni știința, atașându-se, dimpotrivă, de o simplă făptură a imaginației lor sau de o credință dobândită prin tradiție, toți aceștia, îți spun, sunt în afara palatului și, departe de palat, nu se gândesc cu adevărat la Dumnezeu și nu meditează asupră-i. Într-adevăr, făptura ce nu există decât în închipuire și despre care se exprimă gura lor nu răspunde la nimic din ce este adevărat și nu e decât o plăsmuire a imaginației lor, cum am arătat atunci când am vorbit de *atribute*.

Nimeni nu trebuie să se dedice, cu adevărat, cultului decât după ce a *conceput* ideea de Dumnezeu cu ajutorul intelectului; numai după ce l-ai înțeles pe Dumnezeu și lucrările lui, în măsura în care o cere inteligența, poți să i te consacri în întregime și să întărești legătura care există între tine și el, anume intelectul, după cum se spune: *Ca să cunoști că Domnul* (Deuter. IV, 35); *să știi dar în ziua aceasta și puneți-l în inimă*

etc. (ibid. v. 39); *să știi că Domnul este Dumnezeu* (Ps. C. 103). Încă Pentateuhul arată că acest cult suprem asupra căruia atragem luarea-aminte în acest capitol nu poate avea loc decât în urma perceperii: *Dacă veți iubi pe Domnul Dumnezeul vostru* și, ceva mai încolo, *pentru a-l sluji din toată inima voastră și din tot sufletul vostru*. (Deuteron. XI, 13).

Am spus de mai multe ori că *iubirea* de Dumnezeu este în funcție de percepere; numai prin iubire poate veni acest cult asupra căruia și doctorii Legii au atras atenția spunând: *e cultul inimii*. El constă, după părerea mea, în a aplica gândirea principalului obiect al intelectului și a i te consacra pe măsura puterilor. De aceea vei găsi în Cartea Sfântă că, dictându-i lui Solomon ultimele sale dorințe, David îi recomandă mai ales două lucruri, anume: să depună râvnă spre a ajunge la cunoașterea lui Dumnezeu și să-i închine apoi un cult vrednic de această cunoaștere: *Și tu, fiule Solomoane, cunoaște pe Dumnezeul tatălui tău și slujește-l* etc. *Dacă-l vei căuta, se va lăsa găsit de tine* etc. (1 Cr. XXVIII, 9). Întreg acest îndemn nu poate avea drept obiect decât *concepțiile inteligibile* și nu roade ale închipuirii; căci gândurile care rezultă din *imaginație* nu sunt defel numite *cunoaștere*, ci *ce vă închipuiți* (Ezechiel, XX, 32). E, așadar, limpede că după ce ajungem la cunoașterea lui Dumnezeu, scopul nostru trebuie să fie acela de a ne consacra lui și de a ne ocupa fără încetare gândirea și inteligența cu iubirea ce i se cuvine. De cele mai multe ori nu ajungi acolo decât prin însingurare și desprindere; de aceea, orice om superior încearcă adesea să se izoleze și nu se întâlnește cu nimeni decât în caz de nevoie.

Am mai arătat că intelectul pe care Dumnezeu îl răspândește asupra noastră este legătura ce există între noi și el. Atârnă numai de tine, fie să întărești și să strângi această legătură, fie s-o slăbești și s-o desfaci puțin câte puțin. Această legătură nu se poate întări decât atunci când este folosită pentru iubirea și apropierea de Dumnezeu, cum am arătat; ea slăbește și se desface atunci când îți ocupi gândirea cu ce este în afara Lui; și trebuie să știi că chiar dacă ai fi omul cel mai savant în adevărata metafizică, dacă-ți depărtezi gândul de Dumnezeu și te îndeletnicești cu altceva ai tăiat legătura dintre tine și Dumnezeu și nu mai ești al lui, așa cum el nu mai este al tău, căci în acele clipe legătura ce exista între tine și El a încetat să mai existe. De aceea, oamenii superiori nu se ocupă decât în rare clipe de alte lucruri decât de El și au dorit să ne ferească prin această prevenire: *Nu vă aplecați asupra a ceea ce vine din închipuirea voastră*. Iar David a spus: *Am necurmat pe Domnul înaintea ochilor mei; când el este la dreapta mea nu mă clatin*. (Ps. XVI, 8); ceea ce vrea să însemne: nu-mi întorc niciodată gândul de la Dumnezeu, El e ca mâna mea dreaptă pe care n-o uit nici o clipă, din cauza repeziciunii mișcărilor ei; și de aceea n-am să mă clatin și n-am să cad.

Trebuie să știi că toate ceremoniile cultului, ca citirea Legii, rugăciunea și practicarea altor porunci n-au alt scop decât să te deprindă să te îndeletnicești numai cu poruncile Domnului și nu cu altceva. Însă dacă te rogi doar mișcând buzele și întorcându-te spre zid, în vreme ce te gândești la ce ai de vândut ori de cumpărat ori dacă citești Legea cu limba, în timp ce inima ți-e la ridicarea casei, fără să te gândești la ce citești, în fine, dacă împlinești o poruncă cu membrele, precum

cineva care sapă o groapă sau taie lemne în pădure, fără să te gândești la înțelesul acelei practici, la cel care a poruncit-o și la ce urmărește ea, într-un asemenea caz să nu crezi că ai împlinit vreun scop; dimpotrivă, te apropii doar de cel despre care s-a spus: *Ești aproape de gura, dar departe de inima lor* (Ieremia, XII, 2).

Și acum vreau să-ți arăt modul cum trebuie să te deprinzi ca să ajungi la acest obiectiv important: Cel dintâi lucru pe care trebuie să-l faci e să-ți păstrezi spiritul liber de orice altceva în clipa când te consacri primului verset din *Shema* și primei *binecuvântări* a rugăciunii. Când vei ajunge acolo și te vei fi obișnuit vreme de ani de zile, trebuie să încerci apoi, ca de fiecare dată când ai să citești din Pentateuh sau ai să auzi citindu-se din el, să-ți folosești necurmat toată gândirea, spre a medita la ce auzi ori la ce citești. Când ai să te obișnuiești și cu asta, să încerci să ai totdeauna spiritul liber în tot ce ai să citești în celelalte cărți ale profeților și chiar în binecuvântări, și să te obișnuiești să reflectezi la tot ce rostești și să-i deprinzi înțelesul. După ce vei împlini aceste îndatoriri religioase și, în momentul practicării lor gândirea ta va rămâne liberă de orice griji lumești, numai atunci ai să poți începe să te ocupi de lucrurile necesare sau prisoselnice ale vieții. În general, nu trebuie să-ți folosești gândirea pentru lucrurile lumești, decât în momentele când mănânci și bei sau când te afli în baie, când vorbești cu nevasta sau cu copilașii tăi sau cu oricine altcineva. În felul acesta, îți las destul și prea destul timp ca să te gândești la tot ce ai nevoie în treburi de interes, de regim gospodăresc și de nevoi trupești; dar în clipele când te îndeletnicești cu lucruri ce țin de religie, gândul să-ți fie numai la ce faci, cum am arătat.

Când ești de tot singur ori stai treaz în pat, în asemenea clipe de mare preț ferește-te să te gândești la altceva decât la acest cult intelectual, care constă în a te apropia de Dumnezeu și a i te înfățișa dinainte în chipul adevărat pe care ți l-am arătat și nu prin mijlocirea fantasmelor imaginației. La acest țel poate ajunge, după părerea mea, orice om de bine care s-a pregătit anume pentru acest soi de exercițiu despre care am vorbit.

Rar un individ uman ar putea ajunge să perceapă marile adevăruri și să se bucure de ceea ce a perceput, în așa fel încât să poată convorbi cu oamenii și să se ocupe de trebuințele sale trupești, în vreme ce întreaga inteligență i-ar fi îndreptată către Dumnezeu, iar prin inima lui el s-ar afla mereu de față cu Dumnezeu, fiind totuși, aparent, împreună cu oamenii. Cam în felul cum se spune în alegoriile poetice, ticluite pe aceste teme: *Adormisem, dar inima îmi veghea; este glasul prea iubitului meu care bate* etc. (Cântarea, V, 20. Un asemenea individ uman s-ar afla pe o treaptă de perfecțiune pe care n-aș atribui-o nici chiar tuturor profeților, ci aș spune mai degrabă că e treapta lui Moise, învățătorul nostru, despre care s-a spus: *Numai Moise să se apropie de Domnul, ceilalți să nu se apropie* (Exod. XXIV, 2) *și va sta acolo cu Domnul* (ibid. XXXIV, 28); și căruia i s-a spus: *Apropie-te mai bine, tu* (Deuter, V, 27), în înțelesul pe care l-am conferit acestor versete. Este, de asemenea, treapta atinsă de patriarhi, care erau în asemenea măsură aproape de Dumnezeu, încât de la ei se și trage numele sub care el era cunoscut în lume: *Dumnezeul lui Abraham, Dumnezeul lui Isac, Dumnezeul lui Iacob; ... acesta este Numele Meu* (Exod. III, 15). Cum inteligența lor îl percepuse pe Dumnezeu până la a se uni cu dânsul, el a încheiat o

alianță cu fiecare dintre ei: *Atunci îmi voi aduce aminte de legământul meu cu Iacob* (Levit. XXVI, 42). Într-adevăr, scrierile sfinte vădesc limpede că acești patru, adică patriarhii și Moise, învățătorul nostru, erau uniți cu Domnul, adică îl percepeau și-l iubeau; și, la fel, Providența divină veghea grijulie asupra lor și a urmașilor lor. Cu toate acestea, ei se îndeletniceau și cu cârmuirea oamenilor, cu sporirea avuției lor și cu căutarea de bunuri. Ceea ce, după părerea mea, dovedește că, văzându-și de treburile lor, ei se ocupau de ele doar cu trupul, în vreme ce inteligența le era mereu cu Dumnezeu. Și mi se mai pare că ceea ce a făcut ca acești patru să rămână în cea mai bună relație cu Dumnezeu și le-a adus fără încetare ocrotirea Providenței sale, chiar în clipele când ei se îndeletniceau cu creșterea avuției lor, vreau să spun în momentele închinate vieții de păstori, lucrării pământului și oblăduirii familiei, a fost faptul că în toate acestea ei aveau în vedere să se apropie cât mai mult cu putință de Dumnezeu; căci principalul lor scop în viață era să dea naștere unui neam care să-l cunoască și să-l iubească pe Dumnezeu: *Căci eu îl cunosc și știu că are să poruncească* (Geneza, XVIII, 19). Astfel este limpede că toate strădaniile lor țințeau către acest unic țel: de a răspândi în lume credința în unitatea lui Dumnezeu și a-i îndruma pe oameni către iubirea de Dumnezeu. De aceea au și atins ei această înaltă treaptă de perfecțiune; căci aceste îndeletniciri erau un mare și adevărat cult. O asemenea înaltă treaptă, un om ca mine nu-i poate călăuzi pe oameni să o atingă; dar la treapta de care am pomenit înaintea ei se poate încerca a ajunge, cu ajutorul exercițiului despre care am vorbit. Trebuie să-i adresăm Domnului prea-plecatele noastre rugă-

minți, pentru ca el să înlăture piedicile ce ne despart de dânsul. Deși, cele mai multe dintre aceste stavile izvorăsc din noi, cum am arătat în mai multe capitole din acest tratat: *Nelegiuirile voastre pun un zid de despărțire între voi și Dumnezeul vostru* (Isaia, LIX, 2)...

Acum mi se înfățișează o cugetare foarte importantă, cu ajutorul căreia pot fi date deoparte o seamă de îndoieli și prin care ni se revelează unele taine metafizice. Am mai arătat, în capitolele *despre Providență*, că Providența veghează asupra oricărui om înzestrat cu inteligență, pe măsura inteligenței sale. De aceea, omul cu o percepție perfectă, a cărui Inteligență nu încetează nicicând să se ocupe de Dumnezeu, e totdeauna în paza Providenței; în schimb, omul care, deși are o percepere perfectă, își lasă în unele momente gândirea neocupată de Dumnezeu nu se află sub paza Providenței. Ea îl părăsește în momentele ocupațiilor sale. Cu toate acestea, Providența nu-l părăsește nici atunci, așa cum se întâmplă cu cineva care nu gândește niciodată. Ea nu face decât să slăbească...

De aceea mi se pare că toți aceia dintre profeți sau dintre oamenii cucernici și perfecți loviți de vreunul din relele acestei lumi, au fost loviți doar într-un moment când uitau de Dumnezeu și că întinderea răului era în funcție de durata acestei uitări sau de nevrednicia lucrului de care erau atât de preocupați. Iar dacă e cu adevărat așa, asta ar rezolva marea dificultate care i-a împins pe filosofi să nege că Providența divină veghează asupra fiecărui om, personal, și să-i asemuiască, sub acest raport, pe indivizii umani cu aceia din celelalte specii animale. Căci dovada pe care ei o invocă

pentru asta este că oamenii cucernici și virtuoși au fost uneori loviți de mari nenorociri. Taina ce se ascunde aici ar fi astfel lămurită, chiar după opiniile filosofilor: Providența divină va veghea mereu asupra omului favorizat de *răspândirea divină*, cu care sunt răsplătiți toți cei ce trudesc spre a o dobândi. Într-adevăr, când gândul omului e perfect curat, când îl percepe pe Dumnezeu folosindu-se de adevăratele mijloace și când se bucură de ceea ce percepe, nu-i cu putință ca vreun rău să-l lovească vreodată pe acest om; căci el e cu Domnul și Domnul e cu el. Însă atunci când el se depărtează de Dumnezeu și se ferește într-un fel de privirile Lui, Dumnezeu se întoarce de la dânsul; iar el rămâne expus tuturor relelor care, din întâmplare, îl pot lovi. Căci ceea ce cheamă Providența și salvează de valurile întâmplării este *răspândirea* inteligenței divine; ea se poate întoarce o bucată de timp de la cutare om cucernic și virtuos, ori nu va ajunge nicicând la cutare altul, păcătos și rău. Și de aceea au fost, atât unul, cât și altul, izbiți de loviturile întâmplării...

Și filosofii au spus că la tinerețe puterile trupului sunt o stavilă în calea celor mai numeroase însușiri morale. Cu atât mai mult a gândirii pure, ce rezultă din perfecțiunea ideilor care-l conduc pe om să-l iubească din tot sufletul pe Dumnezeu. E cu neputință ca această gândire să poată lua naștere atâta vreme cât durează fierberea umorilor trupului. Dar, pe măsură ce puterile se împuținează și focul dorințelor se stinge, inteligența se întărește; lumina ei sporește, înțelegerea-i are mai multă limpezime, iar cea mai mare bucurie pe care o încearcă e aceea provenită din înțelegere. Încât

în omul încovoiat sub povara anilor și aproape de moarte, această înțelegere capătă o mare ascuțime, pricinuiește o foarte mare plăcere și insuflă o adevărată pasiune pentru cel care îi este obiect, până când, în toiul acestei bucurii, sufletul se desparte de trup.

La această stare au făcut doctorii Legii trimitere când au vorbit de moartea lui Moise, a lui Aaron și a lui Miriam, spunând că toți trei au murit printr-un sărut. În acest pasaj ei arată: *Moise, robul Domnului, a murit în țara Moabului prin gura lui Dumnezeu* (Deuter. XXXIV, 5), învățându-ne că Moise a murit printr-un sărut; tot așa se spune și despre Aaron:... *prin gura Domnului și a murit acolo* (Numeri, XXII, 38); după cum și despre Miriam se spune la fel, dar în legătură cu dânsa nu se arată că dintr-un sărut al Domnului, pentru că era femeie și n-ar fi fost cuviincios ca privitor la dânsa să se utilizeze o asemenea alegorie. Doctorii Legii vor să ne spună astfel că toți trei au murit în deplina bucurie pe care au încercat-o, datorită înțelegerii și iubirii pe care o purtau. Ei au făcut apel la cunoscuta metodă alegorică, numind *sărut* marea iubire pe care omul o arată lui Dumnezeu, cum s-a spus: *să mă sărute cu sărutările gurii lui* (Cântarea Cântărilor, 1, 2); (III, 433–450).

II. IMITAREA LUI DUMNEZEU

Filosofii vechi și moderni au arătat că la om pot fi aflate patru specii de perfecțiuni:

Cea dintâi și de cea mai mică valoare, dar căreia locuitorii pământului îi închină toată viața lor este perfecțiunea în materie de stăpânire; ea cuprinde ceea ce omul stăpânește ca bunuri, veșminte, mobile, robi, pământuri etc... ba până și dobândirea demnității regești ține de această specie. Este o perfecțiune ce n-are nici o legătură cu persoana; e vorba doar de un anumit raport ce nu aduce omului decât cel mult o plăcere imaginară, aceea de a spune: casa asta e a mea, robul ăsta e al meu, asta e averea mea, oștile astea sunt ale mele. Dar dacă el ar lua în considerare făptura lui, ar găsi că toate acestea sunt în afara esenței sale și că fiecare din stăpânirile înșirate nu este decât ceea ce este; de aceea, când acest raport încetează, nu mai există nici o deosebire între cel ce era un mare rege și omul cel mai de nimic; fără ca vreunul din lucrurile care se aflau în raport cu ei să sufere vreo schimbare. Filosofii au arătat că acela care-și închină toate strădaniile spre a dobândi acest fel de perfecțiune se obosește pentru un lucru absolut imaginar; căci avem de-a face cu ceva fără stabilitate și chiar dacă proprietatea ar rămâne a lui toată viața, în esența omului n-ar interveni nici o perfecțiune.

A doua specie ține în mai mare măsură de esența persoanei decât prima: este perfecțiunea din conformația și structura trupului, vreau să spun cu alte cuvinte că temperamentul persoanei este foarte egal, iar membrele îi sunt proporționate și au puterea necesară. Nici această perfecțiune nu poate fi, însă, socotită drept ultim scop; căci este o perfecțiune trupească, pe care omul n-o posedă ca om, ci ca animal și pe care o împarte cu cele mai inferioare animale. De altminteri, chiar dacă puterea unui individ uman ar ajunge la apogeul

ei, ea n-ar atinge-o, totuși, pe aceea a unui catâr voinic și, cu atât mai puțin, pe aceea a unui leu sau a unui elefant. Din cele arătate, prin acestă perfecțiune omul ajunge doar să poată purta o mare povară, să sfarme un os tare, ori să facă alte lucruri asemănătoare, ce nu-s de mare folos pentru trup; cât despre foloasele pentru suflet, această specie de perfecțiune n-are nici unul.

A treia specie este, în mai mare măsură decât a doua, o perfecțiune în esența omului; e perfecțiunea calităților morale, ceea ce vrea să spună că moravurile unui ins sunt bune în cea mai mare parte. Cele mai multe porunci nu urmăresc altceva decât să ne facă să ajungem la această perfecțiune. Însă ea însăși nu este decât o pregătire pentru altă perfecțiune și nu un scop în sine. Într-adevăr, toate virtuțile morale nu privesc decât relațiile dintre oameni, iar perfecțiunea morală a unui om nu face, într-un anume fel, decât să-l dispună a fi folositor celorlalți, în așa fel încât să devină un instrument care să slujească altora. Dacă, să zicem, presupui un individ uman singuratic, ce nu are de-a face cu nimeni, ai să-ți dai seama că toate virtuțile lui morale sunt zadarnice și zăbavnice, că el n-are nevoie de ele, iar ele nu-i perfecționează defel făptura; el nu are nevoie de ele și ele nu-i sunt de vreun folos decât în raport cu alții.

A patra speță este adevărata perfecțiune omenească; ea constă în dobândirea virtuților intelectuale, adică conceperea de lucruri *inteligibile*, ce ne pot da idei sănătoase asupra temelor metafizice. Este scopul ultim al omului, care conferă individului uman o adevărată perfecțiune. Ea îi aparține în exclusivitate. Datorită ei ajunge el la nemurire și prin ea e cu adevărat om. Dacă iei în considerare fiecare dintre cele trei

perfecțiuni dinainte, ai să găsești că ele sunt de folos altora și nu ție, cu toate că, după ideile mulțimii, ele îți sunt în mod necesar de folos atât ție, cât și celorlalți; ultima perfecțiune îți este de folos doar ție și nimeni altcineva nu-i împarte cu tine beneficiul: *să fie numai pentru tine* (Prov. V, 17). De aceea trebuie să dorești acest lucru care-ți rămâne ție și nu-ți cere nici oboseală, nici trudă pentru ceva în profitul altora, delăsându-ți sufletul, în așa fel încât strălucirea lui să fie întunecată de precumpănirea însușirilor trupești. Acesta este și înțelesul celor spuse la începutul alegoriilor poetice consacrate acestor teme: *Fiii mamei mele s-au mâniat pe mine și m-au pus păzitoare la vii; dar via frumuseții mele n-am păzit-o* (Cântarea Cântărilor, I, 6). Și tot cu același înțeles s-a spus: *ca nu cumva să-ți dai altora viața ta și unui om fără milă ochii tăi* (Proverbe, V, 9).

Profeții ne-au expus și ei aceleași teme și le-au deslușit, cum le-au explicat și filosofii, arătându-ne că nici averea, nici sănătatea, nici bunele obiceiuri nu sunt perfecțiuni cu care trebuie să ne lăudăm sau să le dorim. Că unica perfecțiune ce poate fi obiect al mândriei și năzuințelor noastre este cunoașterea lui Dumnezeu, adevărata știință. Iată cum s-a rostit Ieremia despre cele patru perfecțiuni: *Așa vorbește Domnul: Înțeleptul să nu se laude cu înțelepciunea lui, cel tare să nu se laude cu tăria lui, bogatul să nu se laude cu bogăția lui. Ci, cel ce se laudă să se laude că are pricepere și că Mă cunoaște* (Ieremia. IX, 23, 24). Fii atent cum a înșirat aceste lucruri: anume, după valoarea pe care le-o atribuie mulțimea. Într-adevăr, pentru plebe cea mai mare perfecțiune este aceea de a fi *bogat*; a fi *puternic* e o perfecțiune ceva mai mică, iar cel care-i cel mai puțin prețuit de mulțime este *înțeleptul*, adică cel care are

obiceiuri frumoase. Totuși, este de asemenea onorat de mulțime cel căruia i se adresează cuvântul profetului. De aceea le-a enumerat el în ordinea arătată.

Doctorii Legii au înțeles și ei acest verset, în sensul ideilor pe care le-am înfățișat și au spus foarte limpede ce ți-am arătat eu în acest capitol, anume: că acolo unde se vorbește de *înțelepciune* (*'Hohma*) prin excelență, care este scopul ultim, e vorba de cunoașterea lui Dumnezeu; comorile, atât de fierbinte dorite de om, nu sunt perfecțiunea; și, în fine, toate practicile religioase, adică diferitele ceremonii ale cultului, ca și obiceiurile folositoare oamenilor, în general, în relațiile dintre ei, nu sunt legate de scopul ultim și n-au același preț; ci sunt doar etape pregătitoare spre a ajunge la acest țel. Dar ascultă termenii prin care chiar ei au exprimat aceste idei. Uite un pasaj din *Bereșit Rabba* în care se pot citi cele ce urmează: Un text spune despre înțelepciune: *nici un lucru de preț nu se poate asemui cu ea* (Proverbe, VIII, 11), iar un altul arată: *și toate comorile tale nu se pot asemui cu ea* (ibid, III, 15); prin lucruri de dorit sunt desemnate practicarea poruncilor și facerile de bine; prin *toate comorile tale*, nestematele și perlele; nici obiectele de dorit, nici cele pe care le dorești nu egalează înțelepciunea. Dar omul *poate să se laude că are pricepere și că Mă cunoaște* (Ieremia, IX, 23). Bagă de seamă cât de lapidare sunt aceste cuvinte și cât de perfect e autorul lor, care n-a lăsat nimic deoparte din tot ce noi am spus într-o lungă expunere și lungi introduceri.

După ce am vorbit despre acest verset al lui Ieremia și despre admirabilele idei pe care le cuprinde și după ce am amintit ce au spus doctorii Legii despre acest subiect, îi vom întregi conținutul: arătând în acest

verset care-i cel mai nobil dintre țeluri, profetul nu s-a mulțumit să indice doar că acesta e cunoașterea lui Dumnezeu, căci dacă asta i-ar fi fost vrerea ar fi spus: *cel ce se laudă să se laude că are pricepere și Mă cunoaște* și s-ar fi oprit aici; ori ar fi adăugat *că știe că eu sunt Domnul*, că *n-am chip*, ori *n-are asemănare cu mine*, sau alte asemenea. Dar a spus: de laudă este să mă înțelegi și să-mi cunoști *atributele*, referindu-se la lucrările Domnului, cum am arătat în legătură cu aceste cuvinte: *Arată-mi căile Tale* etc. (Exod. XXXIII, 13). În acest verset, el ne-a proclamat că acțiunile pe care trebuie să le cunoaștem și să le luăm drept pildă sunt *'Hesed*, bunăvoința, *Mișpat*, căutarea dreptății și *Țedaka*, echitatea. După care a mai adăugat și o altă idee de seamă, spunând: *pe pământ*, această idee este stâlpul religiei. Căci Providența divină nu se oprește, cum socotesc necredincioșii, la sfera Lunii, iar pământul, cu tot ce se află pe el, e delăsat de Dumnezeu: *Domnul a părăsit țara* (Ezechiel, IX, 9); ci, dimpotrivă, așa cum ne-a arătat prințul învățaților, *al Domnului este pământul* (Exod, IX, 29), ceea ce vrea să spună că Pământul este, în unele privințe, obiectul Providenței, la fel cum cerul este în altele. Acesta este înțelesul cuvintelor lui Ieremia: *căci eu sunt Domnul care împart bunătatea, dreptatea și virtutea pe Pământ*. Cuvinte pe care le-a completat spunând: *căci acestea sunt lucrurile care mă bucură, arată Domnul*, ceea ce voia să spună: *Dorința mea este ca bunătatea, virtutea și dreptatea să vină la voi, pe pământ*. Cum am arătat și în legătură cu cele *treisprezece atribute* ale lui Dumnezeu, în înțelesul că scopul nostru trebuie să fie de a le imita și de a ne potrivi purtarea după ele. Încât, ceea ce a vrut Ieremia să spună, în ultimă instanță, cu

acest verset este că perfecțiunea cu care omul se poate cu adevărat făli este aceea de a fi dobândit, după puterile sale, cunoașterea Domnului și de a-i fi recunoscut Providența ce veghează asupra creaturilor sale, revelându-li-se după felul în care le produce și le cârmuiește. După dobândirea unei asemenea cunoașteri, un astfel de om se va purta totdeauna în așa fel, încât să urmărească bunătatea, echitatea și dreptatea, imitând lucrările Domnului, așa cum de mai multe ori am arătat în acest tratat.

Iată problemele pe care am vrut să le ating în acest tratat și a căror dezvoltare mi s-a părut foarte folositoare pentru oameni ca tine. Nădăjduiesc că printr-o meditație adâncită ai să înțelegi toate temele pe care le-am tratat cu ajutorul Celui de Sus. Fie ca El să împlinească pentru noi și toți frații noștri, israelitenii, această făgăduință pe care ne-a făcut-o: „*Atunci se vor deschide ochii orbilor, se vor deschide urechile surzilor*" (Isaia, XXXV, 5); *Poporul care umbla în întuneric vede o mare lumină, peste cei care locuiau în țara umbrei morții răsare o mare lumină*" (ibid, IX, 2). Amin. (III. 459–467).